

81.632.1971
d 900

Н. Н. СУРАЗАКОВА

АЛТАЙ ТИЛ

БАШТАМЫ ШКОЛДЫН
3-чИ КЛАССЫНА УЧЕБНИК

ОБЛНАЦИЗДАТ
1951

63933

4(c)
с 90

Н. Н. СУРАЗАКОВА

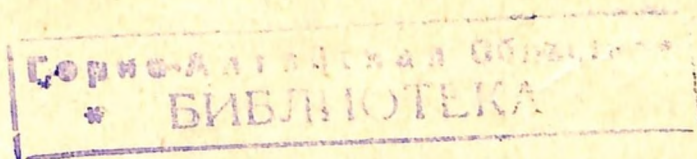
АЛТАЙ ТИЛ

ГРАММАТИКА, ЧЫН БИЧИИРИ ЛЕ ТИЛДИ
ТЕМИКТИРЕРИ

БАШТАМЫ ШКОЛДЫН
3-чи КЛАССЫНА КЕРЕКТҮҮ УЧЕБНИК

Горно-Алтайский облОНО јөнтөгөн

1956
Мир 63933

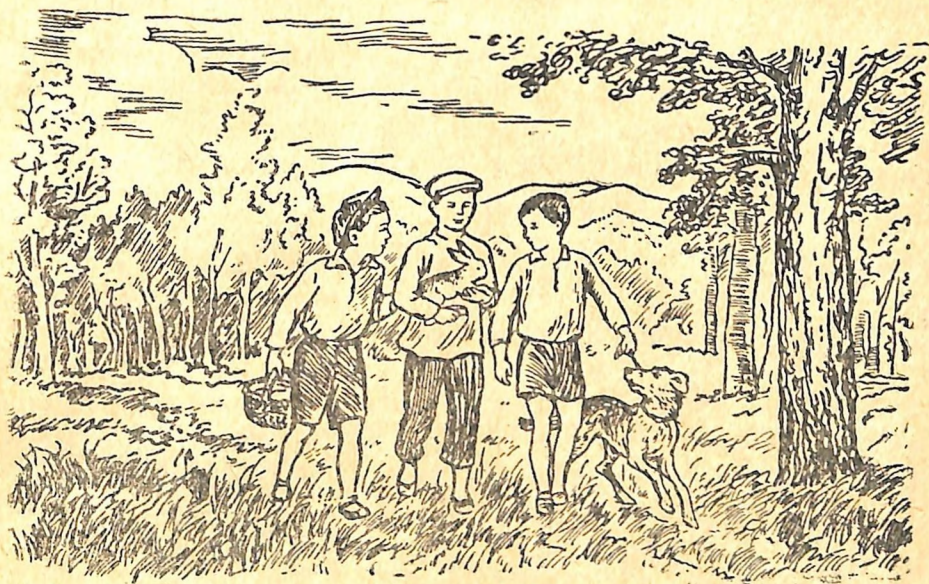

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
Горно-Алтайск * 1951

81.632.1971

Q 900

1 §. Журук аайынча куучын өткүрери.

Журукта не јуралганын куучындап беригер. Журукка ат адап беригер.

|| Журуктың ады кыска бололо, журуктың төс ||
учурын көргүзөр учурлу.

Јайды кем канайда өткүрген, куучындап беригер.

1. Јайды кем кайда өткүрген? Кем кайдаар барып жүрген? Кем агаш ортозында болгон? Кем јалаңда болгон? Ондо нени эткен? Көлгө эмезе сууга кем барып жүрген? Ондо нени эткен? Нени көргөн, нени билип алган?

2. Киного кем барып жүрген? Клубка кем барып жүрген? Кем өлөн јууган? Кем аш одогон? Кем кандый книга кычырган?

1 таскаду. Кандый предметтер керегинде куучындаарыгар, олордын аттарын бу берилген сөстөрдөн талдап, бичип алыгар.

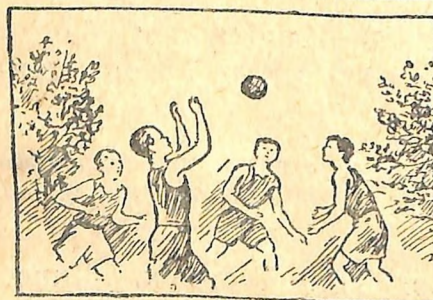
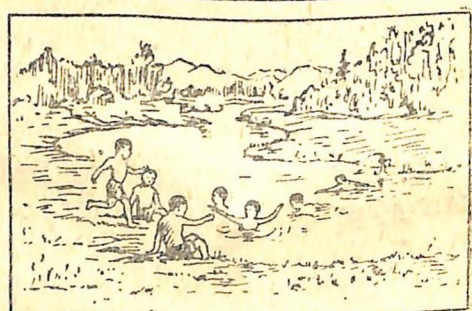
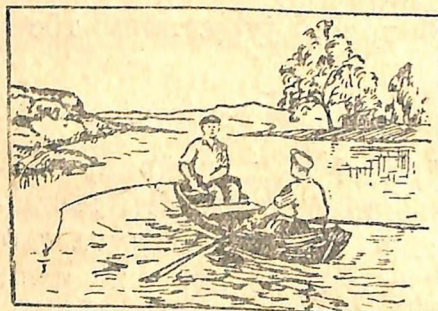
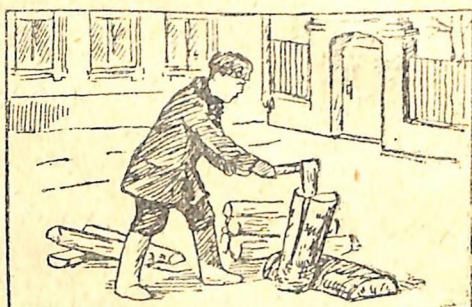
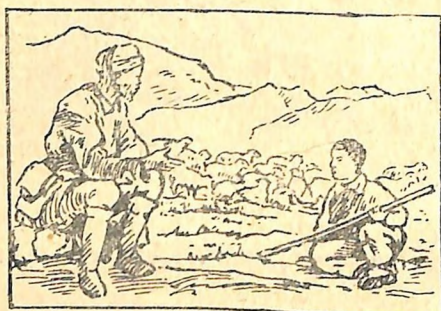
Агаш. Суу. Јалаң. Колхоз. Сад. Теермен. Кино. Клуб. Огород. Көл. Город.

2 таскаду. Сурактардын турганы аайынча куучындап беригер.

Слер жайгыда агаш ортозына барып жүрдигер бе? Кемле кожо? Кандый предметтер алып жүрдигер? Жолой нени эттигер? Агаштын ортозында нени көрдигер, нени эттигер? Кандый жолло жандыгар? Айылыгарга нени экелдигер?

3 таскаду. Бу журуктарды аяктап көрөлө, Эреш деп уулчак жайды канайда өткүргенин куучындап беригер.

Кажы ла журукка ат адап беригер.

2 §. Баштапкы да экинчи класста үрөнгөни катап көрөри.

4 таскаду. Куучынды кычырла, керектү жерлерге точка тургузып, бичип алыгар.

КИСКЕ ДЕ ТИЙИНГ.

Киске балдарлу болгон је балдары кенетийин не-
нинг де учун олун калды киске кунуга берди Миша
агаш ортозынан тийиннинг балазын таап алды айы-
лына экелди тийиннинг балазы сүт ичерге јеткелек
болгон уулчак оны кискеге салып берди киске ти-
йиннинг балазын узак јытады онын кийининде эмис-
ти онойып киске тийиннинг балазын азырап алды
ол оны чычкан да тударга үреткен је бу керектен
неме болбогон.

5 таскаду. 4 таскадудагыый ок јакылта берилген.

ПИСЬМОНЫНГ ЖОРЫКТАГАНЫ.

Коля эјезине письмо бичиди онын эјези Казань
городто јуртаган Коля письмону почтовый кайыр-
чакка салды почтальон письмону почтовый кайыр-
чактан алды почтага апарды почтадан письмону
станцияга аткардылар оной ол Казаньга јетире те-
мир јолло барды Казаньда оны почтага экелдилер
почтада письмону почтальонго бердилер почтальон
оны Колянын эјезине экелип берди.

6 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузып алы-
гар.

Түшти, кыш, соок. Јаады, кар, көбү. Балдар, ки-
чине, тышкары, ойнойт. Кузук, тийин, кемирет. Ко-
йон, отуры, чибининг, төзинде. Аркада, бөрү, ачап,
улып јат.

7 таскаду. 6 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

Болгон, бу керек, јайгыда. Бараткан, Адар, ја-
ланла. Олөнгинг, неме, ортозында, боро, көрүнди.

Балазы, койоннын, ол, болгон. Оны, айылына, Адар,
эжелди. Балазы, койоннын, эмди, жаанап келген.

8 таскаду. Стихти чокум ла јарт кычырыгар.

АШ ТҮЖҮМИ.

Түни-түжиле элбек јаланда
Кандый табыш угулат?
Темир аттар эртеннен ала
Кайдаар түрген ууланат?
Кезек те ойди жылытпаска,
Комбайнёр ижин бачымдадат.
Төрөлине берген сөзин буспаска,
Ажын колхоз түрген тартат.
Карыгандар, јаштар јаланга келип,
Текши иште база туружат.
Ойинен озо планды бүдүрип,
Ороонын албаты байыдат.
Ашты чеберлеп јууган улуска
Көп үйеге мак болзын!
Олордын кысканбай берген күчи
Амыр-энчүни тыгытсын!

Кычырган стихтен суракту, кыйгылу, табылу эрмектерди
айдып беригер.

Бу эрмектердин учына сурактын, кыйгынын темдектерин
ле точканы ненин учун тургусканын јартап айдып беригер.
Стихтен кыйгылу эрмектерди бичип алыгар.

9 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; олордын учына
керектү темдектер тургузыгар.

Эртен тура кайда јакшы Эртен тура агаштын ор-
тозында јакшы Күн чалыйт Мешкелер учурайт Ли-
лектердин көбин айдып та болбозын

Бистин Советский Черү эзендик болзын
Јаныгар, балдар Јанмыр келет

10 таскаду. 9 таскадудагыдый ок jakылта берилген.

- Майчык бутту койонок, кайдаар мантап жүрдин
- Жажыл агаштын ортозына барып жүрдим
- Оңдо сен нени эттин
- Быыраш бүрлү кайыннын тозын сойдым

Кижинин адын, адазынын адын ла өбөкөзин
жаан буквадан баштап бичигер:

*Николай Улагашевич Улагашев, Павел Василье-
вич Кучияк.*

11 таскаду. Куучынды кычырыгар. Куучыннан озо баш-
тап кызыкчактардын аттарын ла өбөкөлөрүн, онын кийининде
уулчактардын аттарын ла өбөкөлөрүн бичип алыгар.

ТИМУРОВЕЦТЕР.

Трушкокова Лиданын адазы фронтто өлгөн.
Энези заводто иштеп турган. Эртең тура ол ишке
жүрө берген. Лида үйде жангыскан артты.

Бу керекти үренчиктер билип алган. Олор Лида-
нын айылына келдилер. Кыдыев Эреш ле Майманов
Ырыс одын кестилер. Туденев Вася одын жарды.
Кужлекова Чечек суу экелеле, Лиданы соодотты. Ка-
ташева Сырга айылдын ичин жуунадып салды.

Лиданын энези иштеп келеле: „Слерге быйан
болзын, балдар. Слер чып ла чын тимуровецтер эм-
тиригер!“—деп айтты.

12 таскаду. Текстти бичип алала, ондо кандый сөстөр
жаан буквадан бичилгенин, олор нени көргүзүп турганын жар-
тап айдып беригер.

Адуков Көкүлдин адазы колхозто бригадир бо-
луп иштейт. Колхозчылар оны Санат Мергенович деп
адагылайт. Көкүлдин энези Чейнеш Ивановна дояр-
ка болуп иштейт. Иштин кийининде Көкүл ада-эне-
зине Владимир Ильич Лениннин жүрүмү керегинде
куучындар кычырды. Книганы ого Иван Петрович
деп үредүчи берген.

Городтордын, журттардын, колхозтордын, суулардын, көлдөрдүн ле туулардын аттарын жаан буквадан баштап бичигер:

Москва город, Александровка журт, „Яны жүрүм“ колхоз, Чопони журт.

13 таскаду. Эрмектерди бичип алала, городтордын, журттардын ле колхозтордын аттарынын алдыла чийү тартыгар.

1. Алексей Максимович Горький Нижний Новгород (эмди Горький) деп городто чыккан. 2. Михаил Васильевич Ломоносов Денисовка деп журтта чыккан. 3. Менин нөкөрим Александровка журтка айылдап жүрген. 4. Петянын сыйыны Ленинградта үренип жат. 5. Бис жайгыда Манжерок журттын жанындагы көлгө барып жүргенибис. 6. Шебалин аймакта „Тан чолмон“ колхозтын анчылары беш бөрү өлтүргендер. 7. Моколыштын эжези „Кызыл Алтай“ колхозто сүт-товарный ферманын заведующийи болуп иштейт.

14 таскаду. Бичип алыгар.

Бистин сууларыбыс: Волга, Кама, Нева, Бий, Кадын, Урсул, Обь.

Бистин көлдөрибис: Байкал, Алтын-Көл, Балкаш, Зайсан.

Бистин тууларыбыс: Казбек, Памир, Чаптыган, Адыган, Бабырган.

15 таскаду. Эрмектерди бичип алала, олордо кандый сөстөр жаан буквадан бичилгенин жартап айдып беригер.

1. Куйбышев город Волганын жаказында туруп жат. 2. Мен жайгыда Барнаулда болгом. 3. Москванын жанында Павшино деп журт бар. 4. Иртыш суу Обько кирип жат. 5. Дон—жаан да, жараш та суу. 6. Алтын-Көлдө жүзүн-жүүр балыктар бар. 7. Горно-Алтайск городтон Майма журтка жетире жети беристе. 8. Алтын-Көлдин жанында Артыбаш деп туу бар.

16 таскаду. Январь айдан баштап, айлардын аттарын би-

чий алыгар. Айлардын ла неделенин кўндеринин аттарын кандый буквадан баштап бичивр учурлу?

17 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Айлардын аттарын көргүзип турган сөстөрдүн алдыла жавыс чийү, неделенин кўндеринин аттарын көргүзип турган сөстөрдүн алдыла эки чийү тартыгар.

1. Мешкелер көп өзөтөн ай—август болуп жат.
2. Улус суббот кўнде воскресеньеге белетенди. 3. Декабрь, январь ла февраль айларда коркушту сооктор турат. 4. Ваня баштапкы сентябрьда школго барар. 5. Мен жаанамнын айылында үч кўн кондым: вторник, среда, четверг. 6. Такша понедельникте городко барды. 7. Кара баарчыктар марттын экинчи жарымында учуп келдилер. 8. Моколыштын сыйыны Ленинградтан июль айда жанып келер.

18 таскаду. Бу сөстөрдү, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүп, бичип алыгар.

Кызыл, күрек, тумчук, желим, жеңе, бортык, сары, көчө.

Келескен, корголжын, тобого, жалбырак, төнөжин, карыган.

19 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алыгар. Олор бир жолдон экинчи жолго ненин учун көчүрилбей турганын жартап айдып беригер.

Айу, элик, агас, үкү, аяк, уйа, эдек, илү, үйе, кей, ойын, той, кой, амыр, арык, ыжык, ойык, өлү, ирик, эжик, оду, азу, эзин, ырыс, очок, ачу, эје, өзөк, изү.

20 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; карарта базылган сөстөрдү бир жолдон экинчи жолго канайда көчүрөтенин жартап айдып беригер.

1. Эмил аттар сугарып жүреле, койоннын балазын тудуп алды. 2. Жолло атту кижиге келетти. 3. Ийтен керсү азыранты тындулар жок. 4. Чортоннын тиштери курч. 5. Уулчак сыңар меелейин таппады.

6. Энем агаш **айакка** чеген урды. 7. Карыган **өбө-гөннин** чөрчөгін угарга көп улус келди. 8. Түлкүнүн изин **таппай** калдым. 9. **Тоннын** жеңи эмеш кыска эмтир.

21 таскаду. Стихти кычырыгар; баштапкы үйезинде жаңыс буквалу сөстөрдү табала, олорды бир жолдон экинчи жолго канайда көчүрөтөнін айдып беригер.

КАЛГАНЧЫ КҮН ЛАГЕРЬДЕ.

Агаштардыг жажыл бүри
Алтын ошкош саргарып келди.
Одунын жанына энгиргери
Калганчы катап балдар жуулды.
Олордын бирүзи икили алып,
Жардак үниле кожон баштады,
Өскөлөри ого жөмөжип,
Ырысту жүрүмин мактады.
Ол кожонды уккан кижинин
Жүреги сүйүнчилү согула берет,
Отурган жеринен туруп чыгала,
Бије баштаар күүни келет.
Энедий кару Төрөлине
Балдар бойынын сөзін берет,
Улудан улу башчызына
Бастыра жүрегинен быян жетирет.

22 таскаду. Бичип алыгар; онын кийининде **й** буквалу сөстөрдү чыгара бичип алала, бир жолдон экинчи жолго көчүрери аайынча чийүчөккө бөлүгөр.

Кайкамчылу Алтайдыг байлыгын
Кайчылар азийда чөрчөккө салган.
Же мөңүнүн, алтынын, баалу таштарын
Жокту улус тузаланбаган.
Октябрьдын улу күнинде
Байлардын бийлежи жоголды.
Алтайдын байлыгы эмдиги өйдө
Текши жоннын жөөжөзи болды.

й кандый буквaлардын кийининде бичилип јат? й деп табыш жагыскан сөстин үйези болор бо?

23 таскаду. Бу сөстөрдн бир јолдон экинчи јолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүгөр.

1. Уйку, ойгор, булгайры, куйрук, чөйгөн, байрам, јойгон, күйгек, кыйгы.

2. Койрык јол. Чыйрак бала. Кыйгас кас. Јайдак ат.

3. Оино, ыйлаба, кайла, сайла, кейлебе.

24 таскаду. Бу сөстөрдн болужыла эрмектер сананып алала, бичип алыгар.

Кийим, тийинг, кыйын, бийик, кийис, кийининде, ийин, нийик.

25 таскаду. Бу сөстөрдн, бир јолдон экинчи јолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлүп, бичип алыгар. Олордын болужыла эрмектер сананып алала, айдып беригер.

Койон, кайырчак, айылдар, куйун, кайын, ойногот, туйук, кайучы, кайыр, тайак, кайыш, кучыйак, айылчы, куйак, күйүк.

26 таскаду. Јаскыда Санай тайанын ортозынан койоннын балазын тудуп алала, оны айылына экелип, ого уяа жаап бергени керегинде; Санай койоннокты кичееп көргөни ле оны не ле азыраганы керегинде; койоннын балазы өзүп чыдаганы керегинде ле Санай оны күскиде агаштын ортозына божодып ийгени керегинде куучын тургузып алыгар.

Алтай сөстин баштапкы үйезинде кату үндү табыш бар болзо, сөстин өскө үйелеринде база кату үндү табыштар болор:

тарыска
кайучы

кайыр
кайын

тайгыл
мойын

27 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; кату үндү табышту сөстөрдн алдыла чийү тартыгар.

1. Айу ичегенине кирди. 2. Кече мен карындажым-ла кожо балыктап жүргем. 3. Жажыл кебистий жалаңла суучак агат. 4. Кызыл флагту керептер ыраак жерден келгилейт. 5. Бистинг кайучы бир өштүни тудуп экелди. 6. Буудайдын тазылы арыштыйына түңгей. 7. Граннын жанында өштү баспазын—бистинг жерге ол өдүп болбос.

Алтай сөстинг баштапкы үйезинде жымжак үндү табыш бар болзо, сөстинг өскө үйелеринде ба-за жымжак үндү табыштар болор:

чедирген

кејеге

миштенкей

икили

сегизен

ийнелик

28 таскаду. Стихти бичип алыгар; жымжак үндү табышту сөстөрдиг алдыла чийү тартыгар.

КЕТКИН КУШКАШТАР УЧКЫЛАЙТ.

Кеен жайдын жыргалын бедиреп,
Кеткин кушкаштар учкылайт.
Изү жер жаар оморды ээчип,
Менин барар күүним келбейт.
Жайым, төрөл ороонымнан
Жаңгыс та күнге айрылбазым!
Өскө жерлерге мен барбазым,
Өскөн жеримде жүрерим.

М. П с а к о в с к и й.

29 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

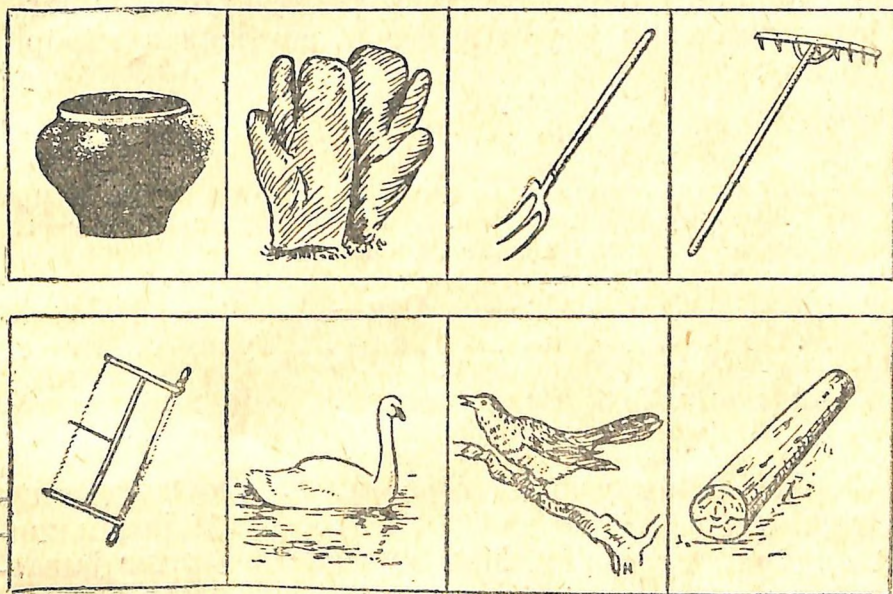
1. Кай...н агалты жакалай ак мешкелер өзөт. 2. Андап барай...н дезем, энем божотпойт. 3. Бистинг колхоз жылд...н жылга бай...п туры. 4. Аркада кар эмдиге жет...ре кай...лбаган. 5. Таай...м городко барып жүрди. 6. Адазы балдарына ой...нчыктар сатып берди. 7. Бистинг деревненин жаныла агып барган суу тай...с.

30 таскаду. 29 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

1. Петянын сый...ны төрт...нчи класста үренип јат. 2. Уулчактын магдай...на адару чакты. 3. Јинт анчы чапкыла бир жоонмой...н тудуп алды. 4. Суу јарадынан ажала, јаланга јай...лды. 5. Мен јайгыда абаай...ма ай...лдап жүргем. 6. Озогыда ишкүчиле јаткан улустын жүрүми кый...нду болгон. 7. Бой...ннын колдорынды, јүзинди ле мой...нынды ару тут. 8. Нөкөрим менин сөзимн...н кый...шпады.

Чөйө айдылар үндү табыштарды эки түнөй үндү буквага темдектеерин ундубагар:

таан, ээк, кеең, жоон, көө, уур, үүр, корыыр, јинт.

31 таскаду. Јуруктарды ажыктап көрөлө, ондо јуралган предметтердин аттарын бичип алыгар.

32 таскаду. Эрмектерди бичип алала, чөйө айдылар үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Уулчактар ла кызычактар карагайдын чочо-гойлорын јууйла, школго табыштырдылар. Каан јер-

лерди ле ээн чөлдөрдү агашту эдерге омор жаан болуш жетиредилер. 2. Буунтыга кардый ак куулар учуп келди. 3. Уулак жаантайын энемди ээчип жүрөтөн. 4. Бистинг колхозто буудай жакшы бүткөн. 5. Энгиртери соок тынгый берди. 6. Мен оорырымда, таадам меге жүзүн-жүүр чөрчөктөр куучындаган.

33 таскаду. Бу сөстөрдүн бир жолдон экинчи жолго көчүрилер-көчүрилбезин жартап айдып беригер. Көчүрилип турган сөстөрдү, чийүчекле болуп, бичип алыгар.

Шүүн, мүүс, шоор, ороон, жуун, чаап, боом.

Куулы, жекеен, таада, жаантайын, кичеemel, таакы, сүреен, теертпек.

Чөйө айдылар үндү табышту кезик сөстөрдүн чын бичилерин учуры аайынча шинжилеп көрөр аргалу:

таар—тар, жуука—жука, жоон—жон.

34 таскаду. Бу сөстөргө эжер сөстөр таап алала, оморды көргүзү аайынча бичип алыгар. Кажы ла эжерге кирип турган сөстөр бойлоры ортодо незиле башкаланат?

*Жар—жаар, жука—.... Ок—.... Сок—.... Жун—.... Сөк—....
Ур—.... Орон—.... Кан—.... Така—.... Тура—.... От—....*

35 таскаду. Точкалардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жааназынын чөрчөктөри онын... качан да тийбейтен. 2. Токна өлөң чабар иште... бүдүн жарым норма бүдүрип турган. 3. Мен күреккле эжиктин жанындагы... күредим. 4. Эртең тура Тана картошко.... 5. Бистинг кырда... мөштөр бар. 6. Сен бу досконы.... 7. Теректе тааннын балдары... отуры. 8. Кызычак төжөк-жастыгын бойы... алды.

Керектү сөстөр: күнине, каарды, жон, күүнине, каактап, карды, кактап, жоон.

36 таскаду. 35 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Күнге изиген јердин үстинен... көдүрилип турган. 2. Аңчыбай... ишти түрген бүдүрип салар. 3. Жылдыстардын... тоолоп то болбозын. 4. Кенетийин куйун табарарда, јолдын ичиндеги... өрө көдүрилд. 5. Ол атты.... 6. Нөкөрим меге... келди. 7. Јолдын куйузыла... чөйилип барган. 8. Калашты... бычакла кезерге антү.

К е р е к т ү с ө с т ö р: *јуука, бу, тозын, ээрте, жука, буу, тоозын, эрте.*

37 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алыгар.

буур	капшуун	теермен
бүүле	кичеemel	топшуур
јаак	коомой	түүнчек
јаантайын	куурмак	ууртам
кааза	мааны	шаајын
каалга	санаа	шүүлте

38 таскаду. Öрöги сөстөрдөн бойыгардын күүнигерле он сөс талдап алала, оlorдын болужыла эрмектер бичип алыгар.

39 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөрдө үндү табыштардын кажызы элес айдылып турганын көргүзип беригер.

1. Эртеңге **јетире** јакшы болзын!
2. Общественный малга **азыралды** јеткилинче бетейли!
3. Пастух бөрүни **талдыра** сокты.
4. Аш јуунадары—**бастыра** албатынын кереги.
5. Карлагаш бойынын балдарын курт-коныстарла **азырайт**.
6. **Јалтыраган** ла неме алтын болор эмес.

40 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Элик јолды кеч...ре мантады. 2. Эб...реде јаткан јерде азыйда бир де јурт јок болгон. 3. Уулчак әјезине уд...ра јүгүрди. 4. Ојиненг өтк...ре бышкан

аш какталып турар. 5. Јаш тужында кичеенип үренбеген, жүрүмүндө көп жаш...ралар оного улам табылар. 6. Кейде чурана ойногондой, турналар чуркурап жаңг...лады. 7. Түжүмдү ашты жуунадатан машиналар ремонтко барг...лады.

41 таскаду. Эрмектерди бичип алала, элес үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Энези кичинек балазына наадай сыйлап берди. 2. Талайдын суузын жара кезип, пароходтор жүргилейт. 3. Балыктар суунун баларынан курттар бедиреп, сыраңай жерге жаба жүскилейт. 6. Самолёт көндүрө учуп барды. 5. Соокко менин ийдичегим де калтырап турды. 6. Кызычак аякка толтыра жилек терип алды.

Элес үндү табышту кезик сөстөрдүн чын бичилерин ондой ок тазылду өскө сөстөрдүн болужыла шинжилеп көрөр аргалу. Ол сөстөрдө үндү табышка согулта түжүп, үндү табыш жарт айдылып жат.

бастыра—бастыр, жетире—жетир.

42 таскаду. Элес үндү табышту сөстөргө коштой ондой ок тазылду, же үндү табыжы жарт айдылып турган сөстөр бичигер.

Кечире—кечир, өткүрө, эбиреле, жетире, толтыра, жандыра, жастыра, айландыра, көдүрө, ажыра, түжүрө, өлтүрө, семир.

43 таскаду. Бу эрмектерди бичип алыгар. Эрмектердеги элес үндү табышту сөстөрдүн чын бичилерин шинжилеп көрөр арга бар ба, жок по, айдып беригер.

1. Аспагын жалбырактары жеңил эзинге де тыр-кыражып турат. 2. Энези кичинек балазынын кабайына шалтырак буулап койды. 3. Атраштын сыйыны үредүчи болуп иштейт. 4. Мойныма адару чакты. 5. Атнап таайым бойынын айылы жаар басты. 6. Кы-

зычак такаанын балдарын азырады. 7. Соокко калтырап турган күчүкти Петя койнына сугуп алды.

✓ **44 таскаду.** Карарта базылган буквалардын кийининде үндү буква турар эдип бу сөстөрдү кубултала, бичип алыгар.

Кереп—кереби, азык, калаш, таш, көс, жалмаш, тош, жүс, чечек, кап, көөш, өтөк, кыс, балкаш, от, мылтык, кып, тузак, базыт, тус, каймак.

45 таскаду. Карарта базылган буквалардын кийининде үндү буква турар эдип бу сөстөрдү кубултыгар; онын кийининде олордын болужыла эрмектер сананып алала, бичип алыгар.

Түп. Туйгак. Жарат. Айылдаш. Тос. Кып. Жулук. Канат. Агаш. Ыс. Будак. Баш. Эт. Көнөк.

К ө р г ү з ү: Суунун түбүндө жүзүн-жүүр таштар жадыры.

46 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Койдын тү...инен жүзүн-жүүр кийимдер эдип жадылар. 2. Куштын кана...ы сүрекей жеңил. 3. Тырмауштын бир ти...и сына берди. 4. Менин айылда...ым агроном болуп иштейт. 5. Балдар суунун жара...ына келип ойнодылар. 6. Тынтын тө...инде сарастын ичегени бар болгон. 7. Бөрүнүн ача...ын кажы ла кижн билер. 8. Мылтыктын табы...ы жылай берди.

47 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Кезик сөстөрдө эжерлү туйук табыш бойына эжер үнгүр табышка ненин учун көчпөй турганын жартап айдып беригер.

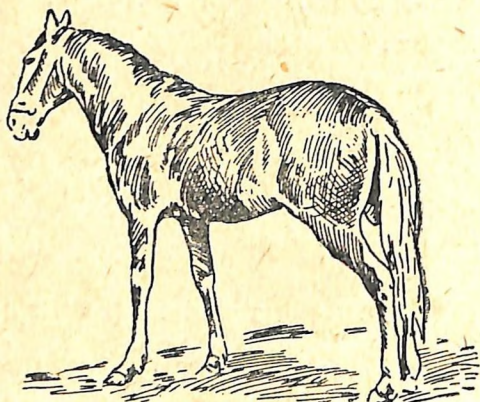
1. Көнө...тнн тү...и татап калтыр. 2. Балунун сы...ы серий берди. 3. Ага...тын буда...ында тийин отуры. 4. Бистин ороондо ончо балдар ыры...ту. 5. Азыйда

6. Бу сөстөрдү бир жолдог экинчи жолго канайып көчүрөр: *адару, өбөгөн, тайга, кайын, тараан, тырмууш?*

3 §. Сөстөрдүн кубулары.

АТ.

Киж и атты бойынын колына узак өйдөн бери үредип алган. Ол эмди атла кош тартат, кыра сүрөт база ошон до өскө иштер бүдүрөт. Трактор аттан бөккө, же атка да иш көп табылат. Кижинин жүрүминде аттын учуры сүрекей жаан. Ат — кижинин на-
жызы.

53 таскаду. Өрөги статьяда карарта базылган ат деп сөстин кубулганын айдып беригер. Онын кандый үлүзи кубулган, кандый үлүзи кубулбаган? Сөстин тазылы дегени не?

54 таскаду. Карарта базылган агаш деп сөстин кубулганын айдып беригер.

АГАШТЫ КОРЫГАР.

Агашты корыгар. Агашка ајару салыгар. Агаш биске жаан бөлүш јетирет. Агаштын тузазын кем билбес? Стол, парта, доско, шкаф—ончозы агаштан эдилген. Курттар агаштын бүрин, тазылдарын үреп јат. Агашта каршучы курт-коныстарды көрүп ийзегер, жаан улуска айдыгар. Чөл јерлерде агаштар отургузарга болужыгар.

4 §. Сөстин төзөгөзи ле сөс кубултачы кожулта.

<i>ат</i>		<i>агаш</i>	
<i>ат</i>	тын	<i>агаш</i>	тын
<i>ат</i>	ка	<i>агаш</i>	ка
<i>ат</i>	ты	<i>агаш</i>	ты
<i>ат</i>	ла	<i>агаш</i>	та
<i>ат</i>	тан	<i>агаш</i>	тар

Сөс шүүлте аайынча өскө сөстөрлө колболышканда, онын кубулып туратан үлүзин **сөс кубултачы кожулта** деп айдар.

Берилген сөс өскө сөстөрлө колболышканда, онын кубулбай артып туратан үлүзин **сөстин төзөгөзи** деп айдар.

55 таскаду. Эрмектерди кычырала, *койон* деп сөс өскө сөстөрлө колболышарда, онын кожулталары канайда кубулганын айдып беригер.

1. Аралдан **койон** мантап чыкты.
2. Түлкү **койонды** көрүп ийди.
3. Түлкү **койонго** једижип болбоды.
4. **Койоннын** јүреги токунай берди.
5. Састагы бакалар **койоннон** чочыды.

56 таскаду. Берилген сөстөрдin болужыла эрмектер тургузып алыгар; сөстөрдin төзөгөзин ле сөс кубултачы кожултазын айдып беригер:

- 1) көнөк, көнөктин, көнөклө, көнөктөн;
- 2) таандар, таандардын, таандарды;
- 3) кайын, кайынга, кайыннан, кайында.

57 таскаду. Куучынды кычырала, *көл* деп сөстин бастыра кубулталарын столбакке бичип алыгар; сөстин төзөгөзин кожулталарынан чийүчекле бөлүгөр.

КӨЛ.

Бистин журтыбыстын жанында көл бар. Көлди эби-реде жыраалар өзүп барган. Ол көлдө балык көп болгон. Азыйда нөкөримле экү көлгө балыктап жүрөтөнис. Эмди көлдин жаказында пионерский лагерь туруп жат. Балыкчылар балыкты көлдөн эмди де тудуп турган эмтир.

58 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн төзөгөзүн ле кожултазын айдып беригер.

1. Арыштын кылгазы жажарып келди. 2. Азыйда бөрүлөр малга амыр бербей туратандар. 3. Досконы мен курч малтала жандадым. 4. Балдар эмиктен тузактар жазап алдылар. 5. Жаан керептер талайла жүргилейт. 6. Бистин айылга солун улус келди. 7. Жорыкчылар бийик тууны аштылар. 8. Атты сулала азыраар керек.

5 §. Сөс бүдүречи кожулта.

Ан—анчы, айыл—айылдаш, баш—башчы.

Тире ажыра бичилген сөстөрдүн учурунын башказы не-зинде?

Олордын тазылын көргүзүп беригер.

Сөстөрдүн *чы, даш* деп үлүлөрүн канайда адап жат?

Кандый бир сөскө кожулып, жаңы учурлу сөс бүдүрүп турган кожултаны **сөс бүдүречи кожулта** деп айдар.

Сөстин төзөгөзи кезикте жаңыс ла тазылдан туруп жат: *арба, сула, кеден, одын*, кезикте десе тазылдан ла сөс бүдүречи кожултадан туруп жат: *адаручы, нажылык, үренчик, кичеемел.*

59 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөрдүн сөс бүдүречи кожулталарын айдып беригер.

1. Койчы кой кабырып јат.
2. Уулчак үчинчи класста үренет.
3. Бистин айылга күндүлү айылчы келди.
4. Атраш бичик кычырды.

60 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алыгар; олордын тазылынын алдыла эки чийү, сөс бүдүречи кожултазынын алдыла жаңыс чийү тартыгар; сөс кубултачы кожулталар бар болзо, олорды сөстин төзөгөзинен чийүчекле бөлүгөр.

Койонок, балыгаштар, балачак, јолдош, аскыш, малчылар, көмүрчи, балыкчы, капкыш, бижечилер, күрешчи.

К ö р г ү з ү: *балыгаш-тар.*

61 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар; карарта базылган сөстөрдүн төзөгөзин ле сөс кубултачы кожултазын айдып беригер. Ол сөстөрдүн төзөгөзи жаңыс тазылдан ба эмезе ого үзеери сөс бүдүречи кожултадан туруп јат па?

1. Байрамга кожончылар, кайчылар, бижечилер, күрешчилер јуулышты. 2. Советский јуучылдын санаазы качан да бек. 3. Анчылар айунын ичегенин таптылар. 4. Јаланда јүзүн-јүүр чечектер көрүнип келди. 5. Түлкүнүн табаштары јымжак, тиштери курч. 6. Кайынаштын бүри саргара берди. 7. Бозулар чеденнин ичинде јүри.

62 таскаду. 61 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

1. Армакчыга кийим илип койгон. 2. Күчүктин көзи ачылгалак. 3. Јурукчыга сый бердилер. 4. Кумаксу јерде карагай чибиден түргөн өзөт. 5. Мен малчыларга газет кычырдым. 6. Аркада кушкаштар чуркуражат. 7. Кышкы салкынга кызычактын јаактары кызарып келди. 8. Ишчилер бойынын ижин бүдүреле, айылына јандылар.

|| Сөстин төс учуры сөстин тазылында болуп јат. ||

|| Сөстин тазылынан сөс бүдүречи кожулталар- ||

|| дыг болужыла өскө сөстөр будуп јат: *балык, балыкчы, балыктый. балыкту, иш, (сен) иште, ишчи, иштү.* ||

63 таскаду. Берилген сөстөр кандый үлүлөрдөн турганын ылгап беригер.

Туулар. Тилмеш. Билгир. Салкынак. Јаскы. Башчы. Јылкычылар. Төгөжөк. Сескир. Кокырчы. Кырлу (јер). Айагаш. Тутка.

Сөстин төзөгөзи		Сөс кубултачы кожулта
сөстин тазылы	сөс бүдүрөчү кожулта	
<i>кай</i>		
<i>кай</i>	<i>ла</i>	
<i>кай</i>	<i>чы</i>	<i>лар</i>
<i>кай</i>	<i>чы</i>	<i>га</i>

63 таскадудагы таблицаны ајыктап көрөлө, сурактарга кару беригер:

Сөс кандый үлүлөрдөн туруп јат?

Сөскө ол үлүлөр јаантайын ончозы кирет пе?

Сөстин төс үлүзин канайда адап јат? Сөстин тазылын ненин учун сөстин төс үлүзи деп адап јат?

Јаңы учурлу сөстөр кандый кожулталардын болужыла бүдет?

Сөстин төзөгөзин сөстин кандый үлүлери бүдүрет?

64 таскаду. 63 таскадудагыдый ок таблица журап алала, ого бу сөстөрдү, үлүлери аайынча бөлүп, бичип алыгар.

Кыра, кырала, кырачылар, кыралу.

Ан, анчылар, анда, андый.

Бичи, бичик, бичиктер, бичиктен.

65 таскаду. Бу сөстөр кандый үлүлөрдөн турганын бастыра классла ылгап беригер.

Карындаш. Чаначылар. Салкынду (күн). Агажактар. Кышкы. Азырал. Көчкүндөр. Туткуш. Телекейлик. Кушкаштар. Түлкүчек. Уулдар. Кемечек. Озочыл. Жозокту.

66 таскаду. Берилген сөстөр бир тазылдан бүткенин жартап беригер:

- а) Тус, тусту, (көчөни) туза, тузаган (огурчын).
- б) Сура, сурак, суракту (эрмек).
- в) Иштер, иштү, ишчи, ишмекчи, иштемкей.

67 таскаду. Кажы ла группага бир тазылдан бүткен сөстөр кирер эдиң, бу сөстөрдү группаларга бөлүгөр.

Ыш, ырга, жөптөжү, кечирү, кардый, ыйла, тоолоды, согулта, ышту, ыргал, жөп, кечү, тоо, кечир, жөптү, ыргалду, кеч, карлу, ый, сокы, тоолу, сок, ыштый, кар, ыйлак.

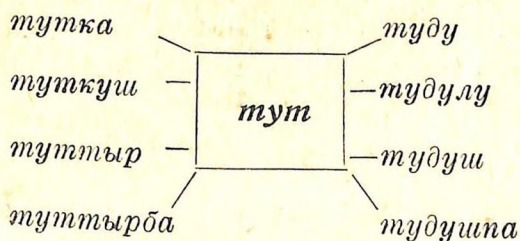
68 таскаду. 67 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

Азыра, билгир, жайгы, ис, кичеemel, азырал, бил, жайлу, кичеен, истеш, кичеemкей, истежү, билдирү, азыранты, билер, жай, кичеe, азыран, билдир, билин, кичеенер.

6 §. Түней тазылду сөстөр.

Бирүзи бирүзинен бүткен сөстөрдү түней тазылду сөстөр деп айдар: *сат, саду, садучы, садулу, жилек, жилектү, жилектий, жилектеп* (жүрди).

69 таскаду. Тут деп тазылду сөстөрдү аяктап көрөлө, олардын кажызы кажызынан бүткенин жартап айдып беригер.

70 таскаду. Чечек деп тазылду сөстөр бүдүрүп алала, оларды тут деп тазылду сөстөрдүн бичилгени аайынча бичип алыгар.

71 таскаду. Берилген сөстөр түнөй тазылду болуп турганын жартап беригер.

а) Баш, башту, башчы, башкар, башкару, (*шити*) башта, баштаачы.

б) Тарт, тарткы, тартыш, тартыжу.

в) Чөй, чөйбө, чөйилчек, чөйиш, чөйилбес.

72 таскаду. Эрмектерди бичип алала, суу деп тазылду сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Алтайдын эн жаан суулары—Кадын ла Бий.
2. Кобынын ичиле суучак агып барган. 3. Изү күнде кижиге тын суузап жат. 4. Санаш бойынын костюмун ару суудый бензинге арчыды. 5. Сассымак жерге отургузган картошко суузымак болор. 6. Колымдагы балу сууланткы берди.

73 таскаду. Ын, көр, айыл, каткы деп сөстөрдүн болу- жыла түнөй тазылду сөстөр сананып алала, бичип алыгар.

74 таскаду. Бу сөстөрдүн болу- жыла кыска куучындар сананып алала, бичип алыгар.

1. Уулчак. Койонок. Турачак.

2. Суучак. Кызычак. Кармагаш. Балыгаш.

7 §. Эрин чөйилер үндү табыштар.

Оро. Өзөк. Кузук. Үкү.

Бис *о, ө, у, ү* деп үндү табыштарды айтканыбызга, эриндерибиз чөйилип турат, онын учун бу үндү табыштар эрин чөйилер үндү табыштар деп адалат.

Арткан үндү табыштар *а, э (е), и, ы* эрин чөйилбес үндү табыштар деп адалат.

75 таскаду. Стихтен алган үзүктү кычырала, онын эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдү айдып беригер.

КЫШКЫ ЭГИР.

Кышкы жоткон кар куйултып,
Тенерини бүркеди:
Казыр андый, ол отурып,
Жаш баладый ыйлалды.
Эскирип калган жабынтыны
Кенетийин шылырадат,
Орой келген кижиге чилеп,
Көзнөкти токулдадат.

А. Пушкин.

76 таскаду. Эрмектерди бичип алала, эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Азыйда арыш от өлөн болгон. 2. Најым, сенин ар күчинди куйун келип алды ба? 3. Бистин жүрүмбис күнүн сайын жаранат. 4. Тенериле булуттар кунукчыл өдөт. 5. Көзнөктөн кыралар, одорлор, агаштар көрүнөт. 6. Өркөнүн ичегенинин жанында аштын үрени төгүлүп калтыр. 7. Карыган өбөгөн көлдүн жакасында отурды. 8. Жаш карда койоннун изи жадыры.

77 таскаду. Текстти бичип алала, эрин чөйилбес үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар. Лымжак ла кату үндү табышту сөстөрдүн чын бичилерин эске алынала, айдып беригер.

Улус баштапкы күнде туудагы эптү жолло барды. Бу жол бирде агаш ортозыла, бирде жажыл кобыла койрыкталып баратты. Мында жүзүн-жүүр агаштар бойларынын барбак баштарын кееркеде жайып турган. Төмөниги журттар ла айылдар балдардын ойынчык турачактарындый болгон. Улус ла тындулар дезде кандый да точкалар ошкош көрүнүп турды.

8 §. Эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдүн чын бичилери.

|| Сөстин төзөгөзинин баштапкы үйезинде эрин ||
|| чөйилер үндү табыш бар болзо, онын экинчи ||

|| үйезинде база эрин чөйилер үндү табыш болор:
бозу, одус, тогус, көрүк, күмүш, көнөк, тө-
жөк. ||

78 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Үренчиктер жайгыда колхозко жаан бол...ш жетирдилер. 2. Эжем мөн...н жүст...к садып алды. 3. Эртең тура ург...н жанмыр жаады. 4. Жаанам күскинде түшк...н куз...к терди. 5. Кумд...с деп ан сууда жүрет. 6. Мүрк...т жалаңла мантап бараткан түлк...ни көрүп ийди. 7. Тийиннин өск...с балазын кiske азырады. 8. Эмил жүр...кты стенеге илип койды. 9. Каргаа ла куск...н — башка куштар.

79 таскаду. 78 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Бистин уй тонк...р болгон. 2. Журукчы кайыннын жалбырактарын жажыл буд...кла журады. 3. Жаскыда кызыл талдын бүрч...ктеринен койоноктор — чечектер жайылып келет. 4. Арбузтын жул...гы сүрекей тату. 5. Кыстан биске кур...т экелди. 6. Жалкынды ээчий күк...рт күркүреди. 7. Ор...с тилге мен жаштан ала үренгем. 8. Кижинин арка сөөгү ом...рткалардан бүдет. 9. Жорыкчы аттын ток...мын төжөнүп алды. 10. Банканын ичинде кандый да суй...к неме бар болгон.

|| Эрин чөйилер үндү табыштар бир кезек сөс-
төрдин төзөгөзинин үчинчи үйезине жетире учу-
райт: көбөлөк, тобого, түкүрүк. ||

80 таскаду. Бу сөстөрдү бичип алыгар. Олордын чын бичилерин ундубас эдип үренип алыгар.

Көлөткө, кулугур, төнөзөк, бороңот, бөкөнөк, то-
монок, көжөгө, колодо, отургуш, жүгүрүк, өрөкөн,
ойоңот, өбөгөн, жүргөмөш, өрөкө, согоно, токтонок,
чойлошкон, чочогой.

81 таскаду. 80 таскадула берилген сөстөрдөн сегиз сөс талдап алала, олордын болужыла эрмектер бичип алыгар.

Эрин чөйиңлер үндү табыштар кезик сөстөр-
динг төзөгөзининг жангыс ла баштапкы үйезинде
учурайт: *ойын, конгыс, чолтык, кобы.*

82 таскаду. Бу сөстөрдү сөзлигерге бичип алаала, унду-
бас эдиң үрениң алыгар.

бортык	отык	ойык
сдын	ойдык	мойын
јорык	чокыр	обызын
козыр	тозын	коныч
коқыр	тожыла	орык
колтык	толык	торсык
орын	куучын	оодык

83 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тур-
гузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Чолт...к куйрукту ийт бөрүниң үсти орто чу-
рап келди. 2. Ангчы ор...к јолло баратты. 3. Тана куш-
каштарга калаштын оод...гын уруп берди. 4. Кузук-
тап барарга шыйдыган улус кеден кон...чту өдүк
кийип алды. 5. Куйун јолдын тоз...нын өрө кө-
дүрди. 6. Бу коз...р тож...ланы балдар корум таштар-
дын ортозынанг терип алгандар. 7. Туранын тол...гын-
да такаанын балдары чыйкылдажат.

9 §. Колболу сөстөр.

1. *Јарганат* тунде учуп јүрөт.
2. *Бистинг* албаты *амыр-энчү* учун эрчимдү ту-
ружат.
3. Мен јайгыда *Бешипелтир* јуртка айылдан
јүргөм.
4. *Эјем Кош-Агашта* јуртайт.

Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөрдү ајыктап
көригер. Олордын кажызы ла канча сөстөң бүткен?

Эки сөстинг эмезе бир канча сөстөрдүн бириккенинин шылтузында бүткөн сөсти **колболу** сөс деп айдар.

Колболу сөсти бүдүрүп турган сөстөр бойынын алдынан башка учурын жылытала, жаңы учурлу сөс боло бередиленер: *жарганат* (жар+канат), *амыр-энчү* (амыр+энчү), *Бешпелтир* (беш+белтир), *Кош-Агаш* (кош+агаш).

84 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар. Ол кандый сөстөр?

1. Алтайдын **ар-бүткени** сүреен жараш. 2. Мен городтонг **ада-энеме** письмо бичидим. 3. Балдар агаштын ортозында жүреле, **жоонмойын** көрдиленер. 4. Коляда **Ак-Төш** деп ийт бар. 5. **Кан-Оозы** аймакта аш жылдын сайын жакшы бүдет. 6. **Эликманар** журт Кадыннын жаказында туруп жат. 7. Бистинг школдын үренчиктери **Алтын-Көлгө** барып жүрдиленер. 8. Озогы тужында **Аза-Жалан** деп жер байлардын колында болгон.

85 таскаду. 84 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Айак-казанды ару тудар керек. 2. Кызычактар **гийингат** тердиленер. 3. Мен Николай Улагашевич Улагашевтинг „**Малчы-Мерген**“ деп чөрчөгүн кычырдым. 4. **Күнчыгышта** туман жоголо берди. 6. „**Кызыл тандак**“ колхозтын анчылары тайгага атандылар. 6. Менин карындажым **Карагуштан** кече келген. 7. **Торко-сары** деп кушкаштын үни жараш. Туунын **күнбадыш** жанында бийик мөштөр өзөт.

86 таскаду. Колболу сөстөрдү кычырала, олар кандый сөстөрдөн бүткенин жартап айдып беригер.

1. **Бүгүн** (бу+күн). Быыл. Каракол. Карагуш. Чаптыган. Эжеган. Кызылгат. Бешжылдык. Жашөскүрим.

2. Айыл-журт. Ийт-кулак. Сары-Кобы. Устиги-Чо-пош. Мөндүр-Соккон.

87 таскаду. 86 таскадуда берилген колболу сөстөрдүн болужыла алты эрмек сананып алала, бичип алыгар.

88 таскаду. Бу эрмектерди бичип алала, колболу сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Ок-тарыны кургак жерде тут. 2. Карагуйда мен жүк арайдаң ла суалгышка түшпедим. 3. Себи-Оозында пионерский лагерь бар. 4. Урлуаспактан көндүгеле, жорыкчылар Ыстиги-Куюмга жеттилер. 5. Көк-Сууны бис күрле кечтибис. 6. Жайгыда жалаңда не ле жүзүн курт-конгыстар көрөрүн. 7. Аш-курсакты чымылдардаң жаап турар керек.

89 таскаду. Берилген сөстөр колболу сөстөр дегенин жартагар, онын кийининде олордын учурын жартап айдып беригер.

1. Карагат. Кайыңгат. Боронгот. Тийингат.

2. Сарзу. Суак. Суубышкыш.

3. Азык-түлүк. Тудунар-кабынар (немелер). Тыт-Кескен (жалаң).

10 §. Эрмектин ичинде сөстөрдүн колбузы.

Эрмектин ичинде сөстөр бойлоры ортодо шүүлте аайынча колбулу болуп жат.

Эрмекте кажы ла сөс кандый сөслө колбулу болуп турганын билерге сурактар болужат.

1. *Бийик тууларда алтын таңдак жарыды.*
Не?—*Таңдак.*

Кандый таңдак?—*Алтын.*

Таңдак канайтты?—*Жарыды.*

Кайда жарыды?—*Тууларда.*

Кандый тууларда?—*Бийик.*

2. *Кызычак жарап чечектерди түйүске отургусты.*
Кем?—*Кызычак.*

Кызычак нени этти?—*Отургусты.*

Нени отургусты?—*Чечектерди.*

Кандый чечектерди?—*Жарап.*

Неге отургусты?—*Түйүске.*

Эрмектин ичинде сөстөр бойлоры ортодо колбулу болуп турганын стрелкаларла көргүзөр аргалу.

Сууны койу туман бүркөдү.

Аягы куюу чөйгөндү отко асты.

90 таскаду. Эрмектерди бичип алала, сөстөр бойлоры ортодо колбулу болуп турганын стрелкаларла көргүзөгөр.

Бир сөстөн база бирөөскө сурактар тургузыгар.

1. Сазнай оdyнды школго тартты.

Сазнай тартты

Одынды тартты

Школго тартты.

2. Кичинек уулчак чөрчөкти лаптап укты.

3. Кушкаштар сүүнчилү кожондойт.

4. Жаңы книганы Эмилге үредүчи берген.

5. Жаскыда колхозчылар жакшы иштегендер.

91 таскаду. Берилген сөстөрдүн болужыла эрмектер тургузып алыгар; предметтин действиезин көргүзүп турган сөстөрдү бойыгар сананып алыгар.

Уулчак, көлдөн, балык.

Наташа, кичинек, карындажына, сүт.

Үрөнчик, кырдан, чаналу.

Пастух, жалаңда, мал.

Анчы, бөрүнинг, балдарын.
Жаскы, күн, карды, түрген.
Бийик, тегериде, самолёттын, табыжы.
Чечек, такаанын, балдарына, тараан.

92 таскаду. Берилген эрмектердеги кажы ла сөс кандый сөслө колбулу болуп турганын сурактардын болужыла табыгар.

1. Тийинг агаштан јерге калыды. 2. Адазы Петяга јуруктарлу книга сыйлады. 3. Уулчак аттын ээрин сенекке әкелди. 4. Колхозчылар суунын јарадында јангы мылча туттылар. 5. Јолдо сары јалбырактар јадыры. 6. Мен башкүн ајуунын балазын көргөм. 7. Бүгүн оок јангыр јаайт. 8. Әјем национальный школо үренет. 9. Карлагаштар јабыс учкылайт. 10. Карануй түнде шуурган шуулады.

93 таскаду. Кажы ла эрмекти башка бичип алала, кандый сөстөр шүүлте аайынча сойлоры ортодо колбулу болуп турганын стрелкаларла көргүзигер.

Јаланда калганчы кар кайылды.
Јылу туман јерден көдүрилди.
Јайгыда пионерлер лагерьде амырадылар.
Күскиде кеткин куштар јангылады.
Аркада әлик багырды.
Кенетийин соок салкын сокты.

94 таскаду. Эрмектерди кычырала, кандый сөстөр бойлоры ортодо шүүлте аайынча колбулу болуп турганын јартап айдып беригер. Ол сөстөрдү әкиден бичип алала, бир сөстөн база бир сөскө сурактар тургузыгар.

Әнем Валяга меелей түүди.
Кукаш яблоконын үренин аякка отургусты.
Јоон мөштө тарал отуры.
Кичинек Витя кабайда уйуктайт.
Үренчик урокторго белетенет.
Карлагаш түрген учат.
Макыш тышкары одын јарды.

95 таскаду. Куучынды кычырала, 94 таскадудагыдый ок иш өткүригер.

ОРОЙ КҮС.

Орой күс келди. Соок салкын согот. Күски күн каа-жаа чалыйт. Тенгериин кара булуттар бүркеди. Жаландарда бийик обоолор тургылайт. Агаштардын бүри түшти. Карлу кыш жууктады. Колхозчылар узун кышка белетендилер.

11 §. Кенитпеген эрмек.

Жанмыр токтоды. Күн чалыды. Өлөн кургады.

Кушкарлар чуркурашты. Курт-конгыстар күүлөшти.

Бу эрмектердин кажызынан ла баштаачыны ла айдылачыны айдып беригер.

Эрмекте кандый бир суракка кару берип турган сөстөрдү **эрмектин члендери** деп айдар. Баштаачыны ла айдылачыны эрмектин **төс** члендери деп айдар.

Жангыс ла баштаачыдан ла айдылачыдан турган эрмекти **кенитпеген тегин эрмек** деп айдар.

96 таскаду. Кенитпеген тегин эрмектер сананып алала, бичип алыгар; ол эрмектерде мындый сөстөр баштаачылар болзын:

1. Жас. Суучактар. Өлөн. Агаштар. Балдар.
2. Эңир. Күн. Туман. Чалын. Жылдыстар. Улус.

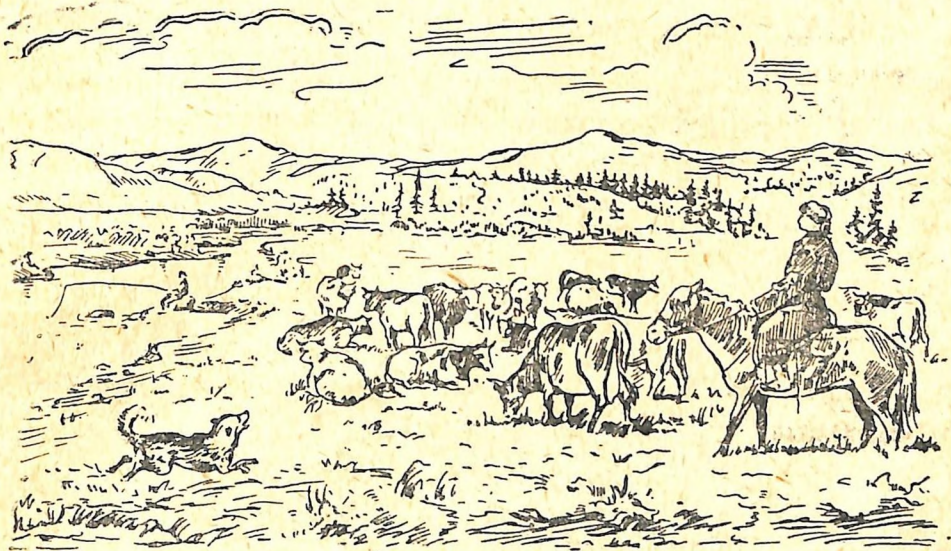
К ө р г ү з ү: *Кар кайылды.*

Сурактарга кару беригер.

Баштаачы кандый сурактарга кару берет?

Айдылачы кандый сурактарга кару берет?

97 таскаду. Төмөниги журук аайынча жагыс ла баштаачы-
дан ла айдылачыдаг турган эрмектер сананып алыгар.

98 таскаду. Бичиирде бу баштаачыларга айдылачылар талдап алыгар.

Күс..., жагмыр..., өлөн..., кей... (*сооды, келди, сар-
гарды, жаады*).

Адарулар..., көбөлөктөр..., чымалылар... (*учкы-
лайт, күүлөжөт, жорголойт*).

Ат..., бака..., уй..., бука..., кой... (*бапылдайт,
килтейт, бустайт, мөөрөйт, маарайт*).

99 таскаду. „Апшыйак“ деп куучынды кычырала, ошон
женилпеген эрмектерди бичип алыгар.

АПШЫЙАК.

Жай келди. Апшыйак сүүнди. Жайгыда агаштын ортозында серүүн. Апшыйак агаштын ортозыла ба-
зып жүрөт. Ондо оны не ле неме сүүндирет. Кушкаш-
тар кожондойт. Агаштар шуулайт. Кайда кандый
мешке бүдетенин, кайда кандый жилек өзөтөнин ап-
шыйак жакшы билер. Агаштын жүзүн-жүүр тындула-
рын дезе изинен эмезе үнинен таныйт.

100 таскаду. Кенитпеген эрмектер саванып алыгар; ол эрмектерде мыңдый сөстөр айдылачылар болзын:

агат, жайканыжат, ажа берди, күркүреди, кожон-
доды.

101 таскаду. Текстти бичип алала, эрмектердеги баштаачылардын алдыла чийү тартыгар.

Күн ашты. Жылдыстар мызылдады. Түн кирди.
Ай чыкты. Ыраакта оттор көрүнөт. Жеңил эвин сок-
ты. Түн ортозында пөтүктөр этти. Ыраакта бөрү
улыды.

102 таскаду. Стихти бичип алала, эрмектердеги айдыла-
чылардын алдыла чийү тартыгар.

Жаландагы чечектерден
Жараш жыт жайылат.
Өлөңдөги чалын
Мөңүн ошкош суркурайт.
Сууга эңейген камыш
Нени де шымыранат.
Эбиреде жаланда
Бир де табыш угулбайт.

103 таскаду. Текстти бичип алала, кажы ла баштаачыдан
ооо к е м? эмезе н е? деп сурак тургузыгар.

Изү жай өтти. Алтын күс келди. Жаландарда аш
бышты. Колхозчылар эртеннен ала түнге жетире иш-
тедилер. Амыраар күнде үренчиктер колхозчыларга
болуштылар. Бай түжүмдү ашка ончо улус сүүнөт.
Эгирде дезде колхозтын клубында концерттер тур-
гузылат.

104 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар, кажы ла айдыла-
чыга шүүлте аайынча келишкедий сурак тургузыгар.

1. Балдар койу агаштын ортозында жүрдилер.
2. Быыраш кайыңнын будагында торко-сары оту-
ры. 3. Бистин төрөлибис күнүн сайын жаранат.

4. Учёныйлар ишмекчилерге де, колхозчыларга да болужып турулар. 5. Баштапкы майдын күнүндө омок кожондор жаңыланды. 6. Кышкыда көл тоңуу калды.

105 таскаду. Текстти бичип алала, кажы ла эрмекте баштаачыны ла айдылачыны стрелкала бириктиригер.

Күн жаркынду тийет. Кар түргөн кайылат. Чымылдар эрте тынданды. Жол карарды. Балдар суу агызат. Кучыйактар балдарына уйа жазайт. Суунун жанында баштапкы каранты көрүнди.

106 таскаду. Бу тексттин кажы ла эрмегинен баштаачыны айдылачыла кожо бичип алыгар.

КӨЛДИН ЖАНЫНДА.

Туунун эдегинде көл жадыры. Өлөңнүн үстине чалын түшти. Көлдин жаказындагы тураларда оттор күйди. Балыкчылар суунун жанында одуландылар. Көлдин үстиле кандый да кушкаш учты. Кургак кулузын салкынга шыгырады. Көл ак туманла бүркелди. Жайгы түн койылды.

107 таскаду. Стихти кычырала, онын кийининде кажы ла эрмектен баштаачыны айдылачыла кожо айдып беригер.

СУУДАГЫ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ.

Бешылдыктын планын
Орооным жөптөди.
Жаан керектерин
улустар бүдүрди!
Мунг станциялар
ижин баштайт.
Городто, деревнеде
оттор жалтырайт.
Жаңы строительстваго ток берилет.
Сталинский план онойдо бүдет!

12 §. Кениткен эрмек.

Ўренчиктер (кайда?) *класста* отуры.

Колхозчы (кайдаар?) *ишке* барды.

(Качан?) *Эртен* мен амыраарым.

Уулчак (канайда?) *түрген* жүгүрди.

Анчы (нени?) *мылтыгын* арчыды.

(Кандый?) *Изү* жай бапталды.

(Ненин?) *Агаштын* будагы сынды.

Карарта базылган сөстөрдү канайда адап жат?

Олор эрмектин кандый члендерин жартайт?

Баштаачыдан ла айдылачыдан башка, эрмектин ичинде кайда? кайдаар? качан? канайда? кемди? нени? кандый? деп сурактарга ла оонг до өскө сурактарга кару берип турган сөстөр болордон маат жок. Ол сөстөрдү эрмектин эчени члендери деп айдар.

Баштаачыдан ла айдылачыдан башка, эрмектин ичинде эчени члендер бар болзо, ондый эрмекти кениткен эрмек деп айдар.

Жаланнан сүйүнчүлү кожон угулды.

(Не угулды?) *кожон*—баштаачы.

(Кожон канайтты?) *угулды*—айдылачы.

(Кандый кожон?) *сүйүнчүлү*—эчени член.

(Кайдан угулды?) *Жаланнан*—эчени член.

108 таскаду. Куучынды кычырыгар. Озо баштап куучыннан кенитпеген эрмектерди, онын кийининде кениткен эрмектерди бичип алыгар.

ЖАЙГЫ ЭНГІР.

Энгир жууктады. Тандак өрттий жалбырап, тегерининг түбине жайылды. Күн жабызайт. Агаштардан, жыраалардан, бийик обоолордон жерге узун көлөткөлөр түшти. Күн ажа берди. Тегериде жылдыстар күйди.

Көлөткөлөр жылыйды. Жердин сомы көрүнбей барды. Туку кара жыраалардын үстинде тенгеринин кыры жарый берди. Ай чыгып келди. Туку төмөн дезде, он жанында, деревненин отторы суркурайт.

109 таскаду. Бу кенитпеген эрмектерди сурактардын болу жыла кениткен эрмектер эди алыгар.

Колхозчылар (кайда? кандый? нени?)... жуудылар.

Бөрү (кайда? нени?) ... апарды.

Иван (кайдаар? кемле кожо?) ... барды.

(Кемниг?) ... койлоры (кайда?)... жүри.

(Качан? ненин?) ... бүри саргарды.

Ўредүчи (кемге? нени?) ... сыйлап берди.

110 таскаду. Шуүлте аайынча келишкедий жаңы сөстөр кожуп, бу эрмектерди кенидигер. Онын кийининде ол эрмектерди бичип алыгар.

Булут жылыйды. Салкын токтоды. Күн чалыды. Өлөң жажарды. Кушкаштар кожондоды.

111 таскаду. Эрмектерди кычырыгар; олардон төс члендерди ле эчени члендерди айдып беригер.

Жай башталды. Ўредүнинг өйи божоды. Пионерлер лагерьге атандылар. Лагерь сүрекей жараш жерде туруп жат. Балдар жыргалду амырайт. Кере түжине омок кожондор угулат. Пионерлер колхозчыларга болушып жадылар.

112 таскаду. Эрмектерди бичип алала, эчени члендердин алдыла чийү тартыгар.

1. Эгирде жеерен бее кулуныла кожо жаланга арты. 2. Мен курч малтала одын жардым. 3. Баштамы школдын үренчиктери агаштар отургустылар. 4. Жодронунг чечектеринде адарулар күүлежет. 5. Уулчак жагы книга садып алды. 6. Көзиме чөп кирди. 7. Агаштын сары жалбырагын күскиде салкын таркатты. 8. Апшыйак айула нажылашты. 9. Узун агаш-

тар булутка једет. 10. Күлер өңдү кабычакта тирү кузук отурат.

Эрмектин эчени члендери төс члендерди (баштаачыны ла айдылачыны) ол эмезе өскө эчени члендерди јартап јадылар.

113 таскаду. Эрмектерди кычырала, баштаачыны јартап турган эчени члендерге точкалардын ордына мындый сурактар тургузыгар: к а й д ы й? к е м в и н? н е н и н?

1. Оттын јанында (...) **јоон** ийт отурды. 2. Кырдын ары јанынан (...) **күннин** чогы тийди. 3. (...) **Чейнештин** уулчагы эзенде төртинчи класста үренер. 4. Агаштын ортозында (...) **ачап** бөрү тенип јүри. 5. (...) **Эжиктин** тутказы татап калтыр. 6. (...) **Анчынын** мылтыгы качан да јастырбайтан. 7. Айакта (...) **амтанду** яблоколор јатты. 8. (...) **Суунын** (...) **он** јарады көрүнбей турган. 9. Колхозто (...) **эрчимдү** иш башталды. 10. Зоопаркта (...) **јүзүн-јүүр** аңдар бар. 11. Јолдын кырында (...) **јабыс** өлөң өзөт.

114 таскаду. Эрмектерди кычырыгар; айдылачыны јартап, кемге? неге? кемди? нени? кемле (кожо)? неле? неде? кемнен? неден? деп сурактарга кару берип турган эчени члендерди айдып беригер.

1. Балдар әгирде чөрчөк кычырдылар. 2. Адазы Ваняга велосипед садып берди. 3. Эреш өлөңди темир тырмуушла јууды. 4. Санаш нөкөриле кожо кырга чыкты. 5. Мен баштап тарыйын адамды таныбадым. 6. Кукашта јараш альбом бар. 7. Көнөктө сүт чайбалды. 8. Уулчак чегенди агаш аяктаң ичти. 9. Мен бу книганы нөкөримнен сурап алгам.

115 таскаду. Эрмектерди бичип алала, эчени члендерге точкалардын ордына мындый сурактар тургузыгар: к а й д а ? к а й д а а р ? к а й д а н ? к а ч а н ? к а н а й д а ?

1. Чечек (...) јакшы үренет. 2. (...) Суудан салкын сокты. 3. (...) Эртен бис (...) киного барарыбыс. 4. (...) Кышкыда айу (...) ичегенинде уйуктайт. 5. (...) Ка-

жатта жоон карагайлар өзөт. 6. (...) Көзнөктөн город-
тың жалбак оромдоры көрүнөт. 7. Серёжа кушкашты
(...) жайымга божодып ийди. 8. Жаан наадайды кызы-
чак (...) магазиннен садып алды. 9. (...) Жалаңда бир
де неме артпаган. 10. (...) Удабас байрам болор.

116 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, ылгап беригер;
эрмектерден баштаачыны жартап турган эчеге члендерди ай-
дып беригер.

Тенгери кара булуттар бүркеди.
Эңиргери оок жаңмыр жаады.
Суунын жарадында корчок кайын өскөн.
Талдын ээлгир будагы жүзүмө тийди.
Кенетийин туранын эжиги ачылды.
Ак айу Түндүк талайдын жаказында жүрөт.
Жайгыда кичинек суучак соолуп калды.

117 таскаду. Бу эрмектерди ылгайла, олордон айдылачы-
ны ла өскө эчеге члендерди жартап турган эчеге члендерди
айдып беригер.

Өбөгөн балыкты шүүнле туткан.
Жалбак оромдо ишмекчилер иштедилер.
Кече баштапкы кар жаады.
Жаш кар күннин чогына мызылдайт.
Кажаганда койлор маарашты.
Азыйда улус мында журтабаган.

Ўренгенин катап көрөрине
керектүү сурактар.

Эрмектин кандый члендерин төс члендер деп айдар?
Эрмектин кандый члендерин эчеге члендер деп айдар?
Кандый эрмектерди кениткен эрмектер деп айдар?
Кандый эрмектерди кенитпеген эрмектер деп айдар?
Баштаачы кандый сурактарга кару берет? Примерлер ай-
дып беригер.

Айдылачы кандый сурактарга кару берет? Примерлер айдып беригер.

Баштаачыны жартап турган эчени члендер кандый сурактарга кару берет? Примерлер айдып беригер.

Айдылачыны жартап турган эчени члендер кандый сурактарга кару берет? Примерлер айдып беригер.

13 §. Кенитпеген ле кениткен эрмектер керегинде үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар.

118 таскаду. Эчени члендер кожуп, кенитпеген эрмектерди кениткен эрмектер эдип алыгар.

Кыш келди. Кар жаады. Жалангдар кажайды. Суулар тонды. Балдар жыңылады.

119 таскаду. Берилген эрмектерди кениделе, бичип алыгар.

Күн чыкты. Чалын кургады. Туман агарат. Иш башталды. Трактор күркүрейт. Таланг-келең шыңырайт. Карлагаштар учкылайт.

120 таскаду. Эрмектерди кычырала, олордын кажызы кенитпеген, кажызы кениткен эрмектер, айдып беригер; кениткен эрмектерден төс члендерди ле эчени члендерди көргүзип беригер.

а) Танг атты. Тындулар ойгонды. Эдил үндү күүк этти.

б) Лоткон шуулайт. Жаңмыр жаайт. Караңгуйда жалкын жалтырайт. Күкүрттин табыжы токтобойт. Салкын агаштарга табарат.

в) Калганчы кузук үзүлди. Чечектер кургады. Сары бүрлө агаштар бүркелди. Жайгы күндөр ырады.

г) Кыш түшти. Калапту сооктор башталды. Агаштар жара тонды.

121 таскаду. Скобкалардын ичиндеги сурактардын ордына эчени члендер тургузып, куучынды бичип алыгар.

УЙ ЛА БӨРҮ.

Уйлар (кайда?) жүрди. Бир уй (неле кожо?) болгон. (Кайдан?) бөрүмантап чыкты. Ол (не-ни?) көрүп ийди. Же уй бозузын (неге?) жидирбеди. Ол (неден?) коркыбады. (Кандый?) бөрү куйругын айра минеле, кача берди.

122 таскаду. Эрмектерди кычырала, карарта базылган сөстөр эрмектин кандый члендерия жартап турганын айдып беригер.

1. Уулчак жангы пероло бичиди.
2. **Жажыл** чибиде оттор суркурайт.
3. **Таайына** Костя жаскыда келди.
4. **Талайлан** серүүн салкын сокты.
5. Уулчактар **сууга** ээчий-деечий калыдылар.

123 таскаду. Эрмектерди бичип алала, баштаачыны жартап турган эченги членнин алдыла жаныс чийү, айдылачыны жартап турганынын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Желечини кулугур баспак басты.
2. Садта жоон мөш өзөт.
3. Жайгыда балдар экскурсияда болдылар.
4. Кирпичтерди күннинг чогы изидет.
5. Кызыкчак школго эрте келди.
6. Түнде кар жаады.
7. Жаратта жоон тоормоштор жаткан.
8. Андрей нөкөриле кожо ыраак барды.
9. Жер чечектерле бүркелди.
10. Аттарды балдар сугардылар.

Г р а м м а т и к а ж а н ы н а н ы л г а а р ы .

Уулчак бодолгоны түрген бододы.

1. Бу кандый эрмек: кенитпеген бе айса кениткен бе? Айдып беригер.
2. Берилген эрмекте кандый сөстөр шүүлте аайынча колбулу?
3. Төс члендерди таап беригер.
4. Эченги члендер нени жартайт: баштаачыны ба айса айдылачыны ба?

14 §. Эрмектин укташ члендери.

Адазы, энези ле Тару ишке бардылар.

Чындый ла Тана огород ододылар.

Уулчак ла кызычак кирнестеде отурдылар.

Чортон, рак ла куу кошту абраны тарттылар.

Баштапкы эрмектен төс члендерди айдып беригер.

Ондо канча баштаачы? Олор кандый суракка кару берет?

Төртинчи эрмекте баштаачылар кандый суракка кару берет?

Экинчи, үчинчи ле төртинчи эрмектерди онойдо ок ылгагар.

Бир айдылачылу эрмекте эки баштаачы эме-
зе бир канча баштаачылар эрмектин **укташ**
члендери болуп јат.

Агаштар шуулайт, јайканыжат, чыкырайт.

Өлөн саргарды, чалдыкты.

Бу эрмектерди ылгагар.

Баштапкы эрмекте канча айдылачы? Экинчи эрмекте канча?

Олордын кажызында ла канча баштаачы?

Бир баштаачылу эрмекте эки айдылачы эме-
зе бир канча айдылачылар эрмектин **укташ**
члендери болуп јат.

124 таскаду. Бу эрмектердин кажызынан ла укташ члендерди таап алала, олор нени көргүзип турганын (предметти бе айса действиени бе) айдып беригер.

Уулчактар ла кызычактар агаш ортозына бардылар.

Күн јарыдат, изидет.

Такаалар ла кастар эжиктин јанында јүрдилер.

125 таскаду. Эрмектерди бичип алала, укташ баштаачылардын алдыла чийү тартыгар.

1. Ваня ла Көкүл чаналу жыгыладылар. 2. Карагай, чиби, мөш жаантайын жажыл турадылар. 3. Акжарыкка чымалылар ла конгыстар чыгып келдилер. 4. Жаланла уулчак ла кызычак келетти. 5. Агаштын ортозында кызылгат, боронот ло тийингат өзөт. 6. Кажаканда уйлар ла бозулар мөөрөжөт. 7. Энези ле балдары адазын городтон сакып отурылар. 8. Ыкү ле мечиртке түнде учуп жүредилер. 9. Иван ла Сергей эртен андап баргылаар.

126 таскаду. Эрмектерди бичип алала, укташ айдылачылардын алдыла чийү тартыгар.

1. Комбайн ашты кезет, жунадат, согот. 2. Кожончы ичкери басты, сүүнчилү кожондоды. 3. Энези ойгонды, чөйгөнгө чейдем асты. 4. Баарчык сыгырат, чыйкылдайт, шыгырайт. 5. Эртен тура кар жаады, жалангарды кажайтты. 6. Энгиргери анчы жанды, балабарказын сүүндирди. 7. Жаскы күндөр табыштанды, кышты түргөн айдады. 8. Арыш эки недеде мажакталар, эки недеде быжар.

127 таскаду, Эрмектерди бичип алала, укташ баштаачылардын алдыла жаныс чийү, укташ айдылачылардын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Бала кожондойт, ойнойт. 2. Коля ла Шура жалбак оромло баратты. 3. Кызыл ыш көдүрилди, тегерини бүркеди. 4. Сазон ло Оля школо үрендилер. 5. Шуурган шуулайт, огурат, күүлейт. 6. Жиит уулар ла кыстар жалаанда сноптор бууладылар. 7. Садта яблонялар ла грушалар чечектейт. 8. Суу чакпындалат, шуулайт, оок таштарды агызат. 9. Жаскы суула кожо көлгө алабугалар, чортондор, азыбаштар келип кирдилер. 10. Парадта пехота, артиллерия, авиация турушкан.

Тана огурчын ла морковь сугарды.

Колхозтордо, совхозтордо иш кайнайт.

Огородко, садка чалын түштит.

Баштапкы эрмектег укташ члендерди айдып беригер.
Олор эрмектин кандый члендерин көргүзөт: төс члендерин
бе айса эчегин члендерин бе?

Бу эрмекте олор кандый сөстү жартайт, кандый суракка
кару берет?

Экинчи ли үчинчи эрмектерди база онойдо ок ылгагар.

Эки эчегин член эмесе бир канча эчегин член-
дер жагыс сөстү жартап, ончолоры бир суракка
кару берип турган болзо, олор база **укташ член-**
дер болуп жат.

128 таскаду. Эрмектерди бичип алала, кажы ла эрмектин
укташ эчегин члендеринин алдыла чийү тартыгар.

1. Колхозчылар базарга картошко, сүт ле саржу
экедилер. 2. Сайму сыйынына ла карындажына книга
сыйлап берди. 3. Бис агаштын ортозына, жаланга, кыр-
га жаантайын барып жүрөтенибис. 4. Кушкартар курт-
тарды, көбөлөктөрдү ле коныстарды жоголтып туры-
лар. 5. Адазы агаштын ортозынан одын ла чырбагал
тартып экелди. 6. Өлөндө лө агаштарда чалын сурку-
райт. 7. Менин адым оттон, суудан жалтанбайтан.
8. Жорыкчылар жүктүктөрине шарфтар, плащтар, мее-
лейлер салып алдылар.

Эрмектин укташ члендери бирүзи бирүзинен
запятайло бөлүнүп жадылар.

Энем кийимди жунды, кургатты.

Укташ члендердин ортозында *ла* эмесе *ле* (*ло*
лө) деп колбочы турганда, запятайды тургуспай
жадылар.

Кыстан ла Витя школго бардылар.

Жайгыда бис жилек, мешке ле кузук тердибис.

129 таскаду. Укташ члендер кожуп, эрмектерди бичип
алыгар.

1. Агаштын ортозында кайын, ... өзөт.

2. Жайгыда балдар ойнойт,

3. Колхозтын јаланында комбайндар, ... иштедилер.
4. Талай чайбалды,
5. Каникулда үренчиктер театрда, ... болдылар.
6. Агаштар, ... карла бүркелди.
7. Чычкандар, ... ашты үреп јадылар.

К ö р г ү з ү : Бистин огородто картошко, огурчын ла помидор өзөт.

130 таскаду. Укташ баштаачыларлу төрт әрмекти ле укташ өченги члендерлү үч әрмекти бойыгар сананып алыгар.

131 таскаду. Керектү јерлерге запятойлор тургузып, әрмектерди бичип алыгар.

1. Чечек Лиза ла Токна огородто иштедилер.
2. Завод салдалар машиналар әдип чыгарат.
3. Ишмекчилер јолдор күрлер јазадылар.
4. Көзнөктөн мен јолды јаланды ла агашты көрдим.
5. Кижил малтала агашты јарат јандайт.
6. Суунын јарадында уулчак ла кызычак отурды.
7. Бистин ороондо ишмекчилер ле крестьяндар нак јуртап јадылар.
8. Адама Москвадан Ленинградтан ла Бакудан письмолор келди.

132 таскаду. 131 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

1. Тишти щёткала порошокло арчыыр керек.
2. Бистин ороондо јангы фабрикалар заводтор јаантайын тудулат.
3. Ак көлдин јаказында эмеген өбөгөн јуртап јаткан.
4. Јаан талайда салкын согот күўлейт.
5. Большевикский партия тартыжуда иште таскады.
6. Јыраалардын јанында куучын каткы угулат.
7. Јорыкчылар бийик тууларды ашты түрген сууларды кечти.
8. Күўк ле пөтүк бирүзи бирүзин мактады.

15 §. Адалгыш.

1. Колхозчылар айрууштар ла тырмууштар белетеп алдылар.
2. Тактанын үстинде јелбер меелей ле кышкы бөрүк јатты.
3. Огородто картош-

ко, тыква, согоно ло огурчын өзөт. 4. Уулчак малтаны ла киреени жаңыскаң апарды.

Эрмектерде кандый предметтердин аттары айдылган?

Улусты, тындуларды, жүзүн-жүүр немелерди, ар-бүткенде ле жүрүмде өдүп турган керектерди, жартап айтса, бу кем? эмесе бу не? деп суракка кару берип турган не ле немени предмет деп айдар.

1. Жүзүн-жүүр немелер: отургуш, чалгы, аяк, малта, ручка...

2. Улус, тындулар, куштар: балыкчы, кызычак, кой, торчык...

3. Ар-бүткенде өдүп турган керектер: тандак, солони, күкүрт, жоткон...

4. Жүрүмде өдүп турган керектер: жуу, жорык, шакпырт, түймеен, тушташ...

Предметтер тынду ла тыны жок болуп жат.

Кем? деп сурак алтай тилде жаңыс ла кижиге тургузылар (балыкчы, колхозчы...).

Кижиден башка, тынду ла тыны жок предметтерге не? деп сурак тургузылар (жалаң, чечектер, койлор, төө, айу...).

Предметтерди көргүзип турган сөстөрдү адалгыштар деп айдар.

Адалгыштар кем? кемнин? кемге? кемди?... деп сурактарга эмесе не? ненин? неге? нени?... деп сурактарга кару берет.

133 таскаду. Бу статьядаң адалгыштарды таап алала, ологго сурактар тургузыгар.

Жаскы тенери көгөрөт. Кайыннын жаш жалбырактары жалтырайт. Жол жымжак өлөңлө бүркелди. Төндөрдө жажыл арыш жайканат. Ыраакта агаж карарат. Чаңкыр тенериде талаң-келендер кожондойт. Карлагашгар ары-бери учкылайт. Көлдин жаказында уйлар жүри. Агаштын төзинде пастух отуры.

134 таскаду. „Самолёт“ деп куучыннан адалгыштарды бичип алала, ологго сурактар тургузыгар.

САМОЛЁТ.

Макыш деревнеде журтаган. Бир катап ол туранын көзнөгинен көрүп отурган. Жаланда балдар мячик ойногон, агаштарда кушкаштар секирип жүрген. Кенетийин трактордын табыжынды табыш угулды. Бийик тенгериле самолёт учуп келетти. Самолёттын куйругунан ыш чөйилип турган. Макыш болот куштан көзүн албай, узак көрүп отурды. „Жаанап келзем, ондый самолётторды бойым эдерим. Эм тургуза урукторго жакшы белетенер, үредүчинин сөзүн лаптап угар керек“, — деп, ол бойында сананды.

135 таскаду. Агаштын ортозында кандый ан-куш барын бичип алыгар.

Агаштын ортозында жаналбайлар, торко-сарылар (база не?), ... бар.

Агаштын ортозында тийин, сарас (база не?), ... жүрет.

136 таскаду. Агаштардын ла жилектердин аттарын бичип алыгар.

А г а ш т а р : карагай, жойгон, терек (база не?), ...

Ж и л е к т е р : кызылгат, тожыла, тийингат, ...

137 таскаду. „Базарда“ деп атту журукта кандый предметтер болор эди, тоолоп айдып беригер.

138 таскаду. 50 страницадагы журукты ажыктап көрөлө, ондогы бастыра предметтердин аттарын бичип алыгар.

139 таскаду. Стихти бичип алала, предметтерди көргүзип турган сөстөрдин алдыла чийү тартыгар.

ЈАС.

Јас эбиреде шуулай берди!
 Не ле неме тынданып келди...
 Јабынтыга пөтүк чыгала,
 Бастыра јуртка угулгадый этти.
 Көзнөк ачылды. Јылу эзин билдирет.
 Суунын јаны тумантый берди.
 Күннин чогына балдар сүүнет.
 Карыгандар омок куучындажа берди.

140 таскаду. Бу сөстөрдин учурынын башказын јартап айдып беригер.

Ан—анчы. Айыл—айылдаш. Мал—малчы. Јол—јолчы. Карын—карындаш. Јорык—јорыкчы. Балык—ба-

лыкчы. Иш—ишчи. Кой—койчы. Саду—садучы. Ёредү—ёредүчи. Адару—адаручы.

141 таскаду. „Бистин огород“ деп бажалыкту куучынга киргедий сөстөр бичип алыгар.

Грядкалар, морковь, чалкан (онон ары бичигер)....

142 таскаду. Бу адалгыштардан улустын аттарын иштеген ижи аайынча бичип алыгар.

Каруулчык, школ, кожончы, тура, көмүрчи, койчы, доярка, жылкычы, завод, трактор, журукчы, бригадир, кырачы, больница, сапожник, инженер, кажаган, идирген, күдүчи, армакчы, элчи, көнөк, комбайнёр, ферма, лётчик.

143 таскаду. Бу адалгыштардан жаным ла иштейерге керектү предметтердин аттарын бичип алыгар.

Жалмуур, күрек, шкаф, патефон, айрууш, вилка, огурчын, маска, эгү, төжү, чана, салда, буудай, малта, кирее, капкы, бөрүк, тырмууш, чемодан, трактор, чалгы, велосипед, абыл, серп, тийин, јалан, бычак, струш, клуб.

144 таскаду. Бу предметтердин текши аттарын јетире бичигер.

Арыш, буудай, сула, тараан—аштар.

Картошко, свёкла, чалкан—...

Терек, кайын, чибби, аспак—...

Тийингат, кызылгат, малина—...

Ўкү, турна, саныскан—...

Теке, төө, эштек, бука—...

Чымыл, јөргөмөш, көбөлөк—...

Чортон, бел, чараган, сөлөм—...

145 таскаду. Бу адалгыштардан жаным ла јорыктап јүрөргө керектү предметтердин аттарын бичип алыгар.

Кереп, чөл, кеме, талай, ат, апсан, велосипед, суу, радио, пароход, тайга, автобус, кар, автомобиль, чөл, ортолык, мотоцикл, төө, телефон, чана, кайырчак, сал, журт, поезд, абра, казан, трамвай, эчки, мўркўт, самолёт, чурана, борсук, чанак, паром.

146 таскаду. Стихти кычырала, оноң адалгыштарды бичип алыгар.

ЖАКШЫ БА, ЛАГЕРЬ!

Жакшы ба, жайгы лагерь!	Койу чибинин ортозыла
Кемелер ле парустар,	Койрыкталып өткөн чичке
	жол!
Агарып турган жапаштар,	Жорыкта аштаган балдарга
Көгөрип көрүнген агаштар!	Амтанду курсак белетеген
	кол!

Жакшы ба, жайгы лагерь!
Элбек жайым жерлерим!
Менин ырысту Төрөлим,
Сенин бүдүминнин
жаражын!

147 таскаду. „Алтын күс“ деп статьяны кычырыгар. Статьяны бичип алала, карарта базылган кажы ла адалгыштан озо кем? эмезе не? деп сурак тургузыгар.

АЛТЫН КҮС.

Серүүн женил (не?) салкын согот. Кайын алтын жалбырактарла бүркелди. Аспак бастыра бойы кызыл туры. Жалаңдар ээнделет. Чечектер жоголот. Өлөн жерге энейет. Жадаган арыш жажыл кебистий көрүнөт. Куштар узун жолго белетенгилейт. Колхозчылар түни-түжиле аш согот. Трактористтер ле механиктер машиналардын жанында иштенгилейт.

Жалтанбас койчы.

148 таскаду. Слер журуктан нени көрүп турыгар? Ондо не болгонун куучындап беригер. Журукка ненин учун овдый ат берилген?

16 §. Письмо бичиирин билери.

Кару энем!

Мен таадама понедельник кун энирде келдим. Таадам мени сагыган эмтир, ол менин келгениме сүрекей тын сүүнген. Ол менен сен ле адам жерегинде сураган. Мен таадама огородто ло садта болуужып турым.

Мен мындагы балдарла таныжып алгам. Олорло жазо агаштын ортозына мешкелеп жүргөм. Сууга эженип турыбыс, балыктап жүрибис. Деревнедеги жадын-жүрүм меге сүрекей жарады.

Жаши болзын, энем. Сени ле адамды тын окшоп турым.

15 август 1951 j. Сенин уулын Юра.

Юранын письмозын кычырыгар.

Качан бичилген письмо, кемге?

Юра таадазы керегинде нени бичийт?

Юра база не керегинде бичийт?

149 таскаду. Кемге-кемге письмо бичигер:

а) таадагарга—бойыгардын үредүдеги једимдери-
гер керегинде;

б) јаанагарга—кандый бир солун неме керегинде;

в) нөкөригерге—пионерский лагерьдеги јадын-јү-
рүм керегинде;

г) өскө јерге көчкөн әјегерге—ол јүре бергенинен
бери деревнеде (городто) кандый солундар болгон ке-
регинде.

17 §. Адалгыштардын тоозы.

Јаландар ээн калды,

Јанар куштар уча берди.

Јажыл өлөңдөр саргарды,

Јаныс ла арыш јажсарды.

Адалгыштар тоолор аайынча өскөлөнөт.

Јаныс предметти көргүзип турган адалгыш
јаныс тоодо турар: *јалан, куш, өлөң.*

Бир канча предметтерди көргүзип турган адал-
гыш көп тоодо турар: *јаландар, куштар, өлөңдөр.*

150 таскаду. Стихти кычырала, карарта базылган сөстөр
кандый тоодо турганын айдып беригер.

ТҮН.

Көк тенериде јылдыстар
Јараш мызылдайт;
Айдың јаркыны
Агашка јайылат.

Агаштар үргүлөп,
Суу јакалай тургылайт;
Јыш агаштын ортозында
Караңуй койылат.

Жыраалардын жанында
Куучын, каткы угулат.
Өлөн чабачылардын оды
Изү күйүп, жалбырайт.

Н. Никитин.

Адалгыштардын төзөгөзине көп тоонун мынлай
кожулталары кожулат: *дар, тар, дер, тер, дор,*
тор, дөр, төр, лар, лер, лор, лөр.

Адалгыштардын төзөгөзи үнгүр туйук буква-
га токтогон болзо, көп тоонун кожултазы үнгүр
туйук буквадан башталып бичилер, тунгак туйук
буквага токтогон болзо, көп тоонун кожултазы
тунгак туйук буквадан башталып бичилер: *күндөр,*
оттор.

Адалгыштын төзөгөзинин калганчы үйезинде
о эмесе *ө* деп эрин чөйилер үндү табыштар бар
болзо, көп тоонун кожултазында база *о* эмесе *ө*
болор: *оролор, өркөлөр.*

151 таскаду. Көп тоодо турган адалгыштарды бичип ала-
ла, көп тоонун кожултазы кандый буквадан башталып бичил-
генин, ненин учун ондый болуп турганын жартап айдып бе-
ригер. Жымжак ла кату үндү табышту сөстөрдүн чын бичи-
лерин эске алыныгар.

1. Таандар, өзүмдер, келімдер, жуундар, тийиндер,
буландар, кийимдер, жыландар, бугулдар, күжүлдер,
талдар.

2. Күртүктер, аспактар, каптар, чииштер, жапаш-
тар, жылдыстар, булуттар, аттар, коныстар, агастар.

152 таскаду. Точкалардын ордына көп тоонун кожултала-
рын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Стенедө жараш рамалу портрет... илип койгон.
2. Ферманын жанында ийт... үрүшти. 3. Туулу жерде
капчал... көп. 4. Жыл... жылыжып өдөт, ай... айланыжып
өдөт. 5. Нөкөр... ортодо жөп болбозо, омордын кере-
ги чек жылбас. 6. Суу... , көл... тонуп калды. 7. Го-
родтын ортозында жараш, жараш өргө... турган. 8. Арал-
да талтар... тартылдажат. 9. Жылу күн... өтти.

153 таскаду. 152 таскадудагыдый ок jakылта берилген.

1. Саста бака... бапылдажат. 2. Суукуш... ла кас... айылдын эжигинде жүри. 3. Туранын көзнөктөрине көжөгө... илип койгон. 4. Торлоо... үүрлежин учкылайт. 5. Кажаканда кураган... маарашты. 6. Таар... алмарда жадыры. 7. Жалан... , кыр... карла бүркелди. 8. Турна... түштүк жаар учкылайт.

154 таскаду. Бу адалгыштарды, көп тоодо болор эдип, бичип алыгар.

Такаа, жойгон, туу, балыкчы, жилек, карагай, ойын, жол, тура, журт, кереп, төнгөш, ором, чөйгөн, бөрү, тракторист, стахановчы, кой, комургай, баатыр, кулун, ийне, жылкычы, байрам, үлдү, таш, көл, тон, эрлен.

155 таскаду. Статьяны бичип алыгар; скобкалардагы адалгыштарды көп тоого тургузыгар. Куучындап берерине слердин город (журт, деревне) калганчы жылдардын туркунына канайда кубулган керегинде куучын белетеп алыгар.

БИСТИН ГОРОД.

Бистин город жылдын сайын өзөт. Жаңы (завод) ло (фабрика) тудулат. Жаңы (тура) тудулат. Городто (школ), (больница), (магазин), (мылча) бар. Городтын оромдорыла жараш (автомобиль) ле (автобус) жүргилейт. (Уренчик) школдын жанында (агаш) отургузып жалылар. Бистин жайым орооныбыста өскө дө (город) онойып ок өзөт.

156 таскаду. Берилген адалгыштарды, жаңыс тоодо болор эдип, бичип алыгар.

Пионерлер, нөкөрлөр, нажылар, айылдаштар, күрешчилер, комсомолецтер, кайучылар, солдаттар, ишчилер, уулдар, келиндер.

Колдор, буттар, көстөр.

Толкулар, көзнөктөр, эжиктер, талдар, толонолор. Жуукалар, төндөр, төстөктөр, ойдыктар.

157 таскаду. Бичип алала, көп тоодо турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Кобылар, туулар, јиктер,
Заводтор, јурттар, кыралар, бүктер,
Агаштар ла чөлдөр, элбек телкемдер...
Менин төрөлим—јайым јер!

158 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды көп тоого тургузып, өрмөктерди бичип алыгар.

1. Јайгыда (*үренчик*) колхозко болуштылар. 2. Талайла (*кереп*) јүргилейт. 3. Бистин библиотекага јаны (*книга*) келген. 4. (*Тракторист*) јаланга чыктылар. 5. Бышкан (*мажаск*) јерге энейип калган. 6. Јыраалардын ортозында (*торчык*) эткилеп турган. 7. Пасекада (*колодо*) туры. 8. Городтон бистин деревнеге солун (*айылчы*) келдилер.

159 таскаду. Стихти кычырала, наизусть үренип алыгар. Стихтен көп тоодо турган адалгыштарды айдып беригер.

ПИОНЕРСКИЙ ГАЛСТУК.

Галстукты танынзан,
Оны чеберле:
Ол бистин мааныла
Јаныс өндү ине.

Бу мааныны тудунып,
Јуучылдар јуулажат,
Карындаштар, адалар
Төрөл учун тартыжат.

С. Щ и п а ч е в.

160 таскаду. Стихти кычырала, јаныс тоодо турган адалгыштарды бичип алыгар.

Эртен тура соок тыныйт.
Кырада иштер токтоды.
Ач бөрү јем бедиреп,
Эне бөрүле јолго чыкты.
Бөрүни сескен ат шоокырайт,
Јорыкчы кижии адын камчылайт.
Эртен тура күдүчи

Малды јаланга чыгарбайт.
Тал тўште уйларды јадынга
Онын шооры кычырбайт.

А. Пушкин.

18 §. Адалгыштардын сурактар аайынча кубулары.

Уулчак эрте ойгонды (кем ойгонды?).

Уулчакта чечен мылтык бар (кемде бар?).

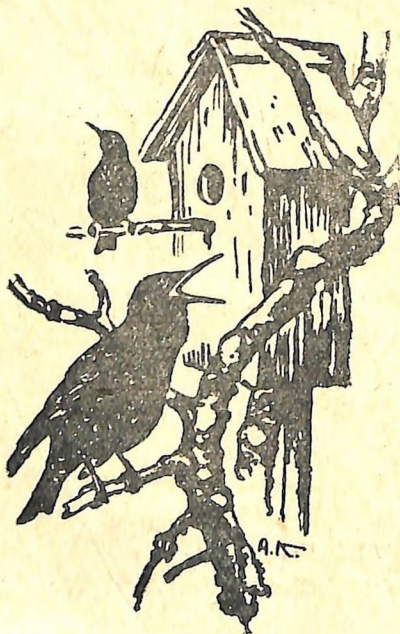
Уулчактын энези курсап асты (кемнин энези?).

Адалгыш эрмектин ичинде шўўлте аайынча өс-
кө сөстөрлө колбулу болуп јат.

161 таскаду. Баарчык деп сөс шўўлте аайынча кандый сөстөрлө колбулу болуп, кандый сурактарга кару берип турганын айдып беригер. Сурактар: не? ненин? неге? не ни? не ле? не де? не де н?

БААРЧЫК.

Јаскыда бистин садка баарчык учуп келди (не учуп келди?). Бис баарчыкты сакып, баарчыкка јараш турачак јазап бергенибис. Баарчыктын турачагын бийик кайынга кадап салдыбыс. Кенетийин кайдан да кучыйактар чыга коноло, баарчыктан уйа блаажып, баарчыкла согуштылар. Је баарчыкта ийде көп болгон, ол кучыйактардан турачагын корып алды.

Баарчыктар биске јылдын сайын јаскыда учуп келет. Бис баарчыктарды сакып, баарчыктарга турачактар јазап турыбыс. Јаскы айас күнде баарчыктардын кожондогонын угарга сўрекеј јилбилў. Баарчыктарла кожо өскө дө куштар

учуп келет, је озор баарчыктардан артык кожон-дон болбой јат.

162 таскаду. Эрмектердин ичинде *анчы* деп сөс шүүлте аайынча кандый сөстөрлө колбулу болуп, кандый сурактарга кару берип турганын айдып беригер. Сурактар: кем? кемнин? кемге? кемди? кемле (кожо)? кемде? кемнеп?

АНЧЫ.

Тан борорып ла келгенде, **анчы** уйкудан турат. **Анчыла** кожо андап барарга турган болзон, эрте тур. Ээзи ойгонып келгенин билип алала, анчынын ийди туранын эжигин тырмайт. **Анчыда** не ле неме ончозы белең. Јаан удабай туранын эжиги ачылды. Ийт **анчыга** удур мантап келеле, **анчыдан** айрылбай турды. Онын кийининде ийт **анчыны** ээчий мантады.

Өрө айдылган сурактарга каруларды тексттен бичип алыгар.

Сөскө башка-башка сурактар тургузарда, бастыра сөс кубулат па айса онын жагыс улүзи бе?

Сөстин кубулып турган бу улүзин канайда адап јат?

Сөстин кубулбай арткан улүзин канайда адап јат?

Анчы деп сөстин төзөгөзи ведеп туруп јат?

Адалгыш эрмектин ичинде шүүлте аайынча өскө сөстөрлө колбулу болгондо, башка-башка сурактарга кару берет: кем? кемнин? кемге? кемди? кемле? кемде? кемнен? әмезе не? ненин? неге? нени? неле? неде? неден? Бу тушта адалгыштын кожолтазы кубулып турар.

19 §. Кубулткыштар.

- I. 1. *Баштапкы партада* (кем?) *Санааш* отуры.
2. *Партанын үстүндө* (кемнин?) *Санааштын тетрады* јадыры.

3. Адазы (кемге?) **Санашка** альбом сыйлап берди.

4. Жайгыда школ (кемди?) **Санашты** лагерге ийген.

5. Ваня лагерде (кемле кожо?) **Санашла** кожо амыраган.

6. (Кемде?) **Санашта** чөрчөктү книга бар.

7. Чейнеш (кемнен?) **Санаштаң** перо сурап алды.

II. 1. Столдың үстинде (не?) **книга** жатты.

2. (Ненин?) **Книганын** кадары көк эмтир.

3. (Неге?) **Книгага** иэсензен де, же үредүчинин айтканын лаптап ук.

4. Калын (нени?) **книганы** уулчак шкапка салып койды.

5. Билгир болорго турган болзон, (неле?) **книгала** најылажып ал.

6. Жаңы (неде?) **книгада** жарап журуктар бар.

7. Кижиси (неден?) **книгадан** көп неме билип алат.

Адалгыштар эрмектин ичинде шүүлте аайынча өскө сөстөрлө колбулу болгондо, оордын кожулталары кубулткыштар аайынча өскөлөнип турат.

Адалгыш эрмектин ичинде өскө сөстөрлө канайда колбулу болуп, кандый сурактарга кару берип турганын кубулткыштар көргүзүп жадылар.

Алтай тилде кубулткыштардын тоозы—јети.

Кандый бир сөс мындый сурактарга кару берер болзо:

кем? не? — ол төзөчи кубулткышта турар;
кемнин? ненин? — энчилечи кубулткышта турар;
кемге? неге? — беречи кубулткышта турар;
кемди? нени? — көстөчи кубулткышта турар;

кемле? неле? — өмөлөчи кубулткышта турар;
кемде? неде? — жерлечи кубулткышта турар;
кемнен? неден? — чыгытту кубулткышта турар.

Төмөниги таблицаны бичип алыгар; кубулткыштардын аттарын ла кажы ла кубулткыштын сурактарын ундубас эдиң үренип алыгар.

Кубулткыштар	Сурактар
1. Төзөчи	кем? не?
2. Эңчилечи	кемниң? нениң?
3. Беречи	кемге? неге?
4. Көстөчи	кемди? нени?
5. Өмөлөчи	кемле? неле?
6. Жерлечи	кемде? неде?
7. Чыгытту	кемнен? неден?

163 таскаду. Статьяны кычырыгар; статьядан бастыра адалгыштарды таап алала, олардын кажызы ла кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

ДЕРЕВНЕГЕ ЈАНҒАНЫМ.

Эрте јас болгон. Мен городтоң деревнеге јандым. Күн ашкалак болгон. Кушкаштар кожондожып турган. Мен огородторды өдө бердим. Менин он јанымда колхозтын јаланґдары јаткан. Колхозчылар јаланґдарда иштенет. Кажы ла јерде тракторлор көрүнет. Ыраакта суу агарат. Сууны јакалај ағаштар карарат. Төрөл јерлеримди ајыктап, јаан удабай мен деревнеге јеттим.

20 §. Адалгыш эрмектин ичинде.

Адалгыш эрмектин ичинде баштаачы эмезе эчени член болуп турар.

164 таскаду. „Школ“ деп куучынды кычырыгар; кажы ла эрмектин ичинде *школ* деп сөс кандый член болуп турганын, ол кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

ШКОЛ.

Бистин школ деревненин эң жаан оромында туруп јат. Школдын эжигинде чечектер отургузып салган. Бу керекте школго балдар бойлоры болушкандар. Школдо физкультурный зал, жүзүн-жүүр кружоктор өткүрер кыптар бар. Эмдиги өйдө иштеп турган көп тоолу улус азыйда бистин школды үренип божоткон. Олордын кезиги школло эмди де бичик алыжып јат. Школдон келген письмолорды олор сүрекей јилбиркеп кычырадылар.

165 таскаду. „Тана“ деп куучынды бичип алала, эрмектердин ичинде *Тана* деп сөс кандый член болуп турганын, ол кандый сурактарга кару бериш турганын айдып беригер.

ТАНА.

Тана городто јуртап јаткан. Тананын ада-энези заводто иштеген. Тананы дезе олор балдардын садына апарып салатан. Тананын јети јажы толордо, энези оны школго ийген. Адазы Танага букварь, тетрадьтар ла жүзүн-жүүр карандаштар садып берген. Школдо Танала кожо көп уулчактар ла кызычактар үренгендер. Танада нөкөрлөр көп болгон. Тана сүрекей јакшы үренген. Өскө балдар Танадан јозок алып, база јакшы үренип тургандар.

166 таскаду. *Кыр* деп сөсти башка-башка кубулткыштарга тургузып, онын болужыла эрмектер бичип алыгар.

Адалгыш эрмектин ичинде кандый кубулткышта турганын шүүлте аайынча билип јадылар.

167 таскаду. Эрмектерге сурактардын ордына эчени члендер кожуп бичигер; ол эчени члендер кандый кубулткыштарда турганын айдып беригер.

1. Меесте (кемнин?)... койлоры жүри. 2. Адазы (кемге?)... велосипед сыйлап берди. 3. Мен туранын жанында (кемди?)... көрдим. 4. Ваня (кемле кожо?)... жилектеп барды. 5. Кичинек (кемде?)... ойынчыктар бар. 6. Уулчак (кемнен?)... кармак сурап алды. 7. (Ненин?)... тузагы чечилип калган. 8. Кызычак (неге?)... сүт берди. 9. Койчы (нени?)... кырга айдады. 10. Мен одынды (неле?)... жардым. 11. (Неде?)... сүт көп. 12. Бөрү (неден?)... көркөдү.

168 таскаду. 167 таскадудагыдай ок жакылта берилген.

1. (Кемнин?)... мылтыгы чечен. 2. Турада (кемге?)... изү болгон. 3. Ийт (кемди?)... уткуды. 4. Ма-кыш (кемле?)... нажылашты. 5. (Кемде?)... кiske бар. 6. Аня (кемнен?)... жаан болгон. 7. (Ненин?)... жалбырактары саргарды. 8. Кыстан сууны (неге?)... урды. 9. Ангчы (нени?)... өлтүрди. 10. Колхозчы өлөңди (неле?)... тартты. 11. Барбак (неде?)... кузук бар. 12. Самолёт (неден?)... түргөн учат.

21 §. Төзөчи кубулткыш.

1. *Жардак үндөр, ойын, жыргал,
Жалбак суулар, омок балдар.*
2. *Күски күндөр башталды.
Чечек, өлөң кургады.*

1. Бис предметти тегин ле адап, ол кем эмезе не болгонын айдып турганыбыста, адалгыш **төзөчи кубулткышта** турар.
2. Адалгыш эрмектин ичинде баштаачы болуп турганда, ол база **төзөчи кубулткышта** турар.
3. Адалгыштар сөзликтерде база **төзөчи кубулткышта** туруп жат.

169 таскаду. Адалгыштарды бу группалар аайыпча бичип алыгар.

Тындулар: ...
Куштар: ...
Кийимдер: ...
Өдүктөр: ...

Ўредүге керектү немелер: ...
Агаштар: ...
Городтор: ...
Суулар: ...

170 таскаду. Статъяны бичип алала, төзөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Суунын ла агаштын үстине ак туман жайылды. Женил салкын агаштардын жалбырактарын кыймыктатты. Жердин үстин кўн жарытты. Чыккан кўнди элден озо талаг-келенг уткуды. Оны ээчий өскө дө кушкаштар ойгонды. „Кўн чыкты!“—деп, кушкаштар кожондоды. Кўнге сўўнип, чечектер жайылды.

171 таскаду. „Өлөн обоологоны“ деп бажалыкту куучынга керектү адалгыштар сананып алыгар. Бу сөстөр киргедий куучын саванып алала, бичип алыгар.

172 таскаду. „Бөрү“ деп куучынды бичип алала, төзөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

БӨРҮ.

Жаланда кичинек кулунду бее жүрген. Кулун бееденг эмеш ыраак болгон. Кенетийин бөрү чыга коноло, кулуннын үсти орто келди. Же бее бөрүни кулунына жууктатпай турган. Төндө отурган уулчак бөрүни көрүп ийеле, улусты кычырды. Улус жүгүрип келди. Бөрү кача берди.

22 §. Энчилечи кубулткыш.

Сурактар.

Карулар.

Бу кемнин карандажы? — *Бу Санайдын*

карандажы.

Сен кемнин әјезин көрдиг? — *Колянын әјезин*

көрдим.

Ненин изи жадыры?

— *Аттын изи жадыры.*

Ненин будагы сынды?

— *Талдын будагы сынды.*

Кандый бир немени энчиленген предметти көргүзүп турган адалгыш **энчилечи кубулткышта** турар.

Энчилечи кубулткышта турган адалгыштар эрмектин ичинде эчени члендер болуп жат.

Олор кемнин? эмесе ненин? деп суракка кару берет.

173 таскаду. Эрмектерди бичип алала, энчилечи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийу тартыгар.

1. Кайыгнын будагы сууга эңейип калган.
2. Ангчылар айунын ичегенин таптылар.
3. Кырдын бажында кар мызылдап жатты.
4. Мен Чунжековтың стихтерин сүрекей жилбиркеп кычырдым.
5. Јодроның чечектери жараш жытанат.
6. Кушкаштардын уйазын чачпай жүр.
7. Таадамнын чачы кажайып калган.
8. Петянын сыйыны экинчи класста үренет.
9. Туранын эжигинде одын жатты.

174 таскаду. 173 таскадудагыдый ок якылта берилген.

1. Суунын жарадында балыкчынын туразы турган.
2. Јойгоннын төзинде койоннын балазы отуры.
3. Агаштын көңдөйинде тийиннин уйазы бар болгон.
4. Колхозчылар койдын түгин кайчыладылар.
5. Карагуланын табажына агаш кадалды.
6. Түлкү каргаанын куйругын үзе тартты.
7. Туранын көзнөктөри терлей берди.
8. Трактордын табыжы угулды.

175 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды, олор энчилечи кубулткышта турар эдиң, өскөртөлө, (көргүзү аайынча) бичип алыгар.

Уулчактын энези, (тарбаган) ичегени, (деревне) оромы, (город) жаказы, (картошко) жалбырагы, (көл) түби, (чиби) бажы, (туу) эдеги, (кызычак) бөрүги, (буудай) мажактары, (эжик) тутказы, (тон) жеңи, (уй) мүүзи, (ийт) кулагы, (от) жалбыжы, (койон) жүреги, (анчы) мылтыгы, (көс) жажы, (чочко) балдары.

23 §. Беречи кубулткыш.

*Торколой каска ла такаага сула уруп берди.
Таадак балдарга чөрчөк айтты.*

Действие предметке болуп эдилзе, ондый предметти көргүзип турган адалгыш **беречи кубулткышта** турар.

Беречи кубулткышта турган адалгыштар эрмектин ичинде **эчени члендер** болуп јат, олор мындай сурактарга кару берет: **кемге?** эмезе **неге?**

176 таскаду. Стихтерден алган үзүктөрдү кычырала, картта базылган адалгыштар кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

1. Телкем јаан **сакырымга**
Талдама арыш төгүлет.
2. Күндүлү јаан **байрамга**
Ырысту улус жуулды.
3. Карыган өбөгөн **уулчакка**
Кыркырууш үниле куучын айтты.

177 таскаду. Эрмектерди бичип алала, беречи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Улу Сталинге үргүлјиге мак! 2. Балдар јаска сүүнедилер. 3. Үредүчи үренчикке тетрадь берди. 4. Лиза наадайга платье көктөйт. 5. Азыйда јокту улус түбекке бастыратаң. 6. Энем темир көнөккө сүт урды. 6. Оору кызыкчакка врач келип јүрди. 8. Колхозтын правлениези озочыл колхозчыларга сый берди. 9. Јалтанбас кижиге кандый да керек күч эмес. 10. Айдын јаркыны јаланга јайылды.

Беречи кубулткышта турган адалгыштар действиенин ууланганын јартаганда, олор **кайдаар?** деп суракка кару берет.

178 таскаду. Бу эрмектерди бичип алыгар; беречи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартала, олоп кандый суракка кару берип турганын айдып беригер.

1. Энем городко барды. 2. Бозом энгирде колхозчылар айылына жандылар. 3. Күскиде кеткин куштар изү жерлерге учуп баргылайт. 4. Жорыкчы бойынын адын орык жолго бурыды. 5. Уренчиктер школго баргылады. 6. Орой күсте адам тайгага атанды. 7. Пионерлер жаантайын колхозтын конюшнясына катандайтан. 8. Колхозчылар ашты идиргеннен алмарга тартты. 9. Көкүл уйларды одорго айдады.

179 таскаду. Бу эрмектерден жаңыс ла к а й д а а р? деп суракка кару берип турган адалгыштарлу эрмектерди бичип алыгар.

1. Ок тийининг көзине тийди. 2. Сайму суукуштын балдарын көлгө апарды. 3. Оок балыгаштарды Макыш ойго сууга таштап турды. 4. Токна көзнөккө шил кондырды. 5. Садубай калашка саржу сүртүп алды. 5. Эжем Бешпелтирге көчти. 6. Бөрү анчыларга курчатты. 7. Армакчы казыкка оролып калтыр. 8. Сыйным киного барбады. 9. Жайгыда мен деревнеге барарым. 10. Кышкыда Сазнай городко барып жүрген.

24 §. Көстөчи кубулткыш.

Жаландарды, тууларды

Жаш кар бүркеди,

Тоюсы тонгон сууларды

Жарадыла тең этти.

Действие чике предметке ууланар болзо, ондый предметти көргүзип турган адалгыш **көстөчи кубулткышта** турар.

Көстөчи кубулткышта турган адалгыштар эрмектин ичинде **эчени члендер** болуп жат, олоп мындый сурактарга кару берет: **кемди? эме-зе нени?**

Колхозчылар жерди күбүределе, күдели чачтылар, картошко отургустылар.

180 таскаду. Эрмектерди бичип алала, көстөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар. Олордын кажызы кемди? деп суракка, кажызы неени? деп суракка кару берип турганын анылап айдып беригер.

Кырдын бажынанг жорыкчы жалбак жалангды, түрген сууны, журтты ла ары-бери базып жүрген улусты көрди.

Улу Ленин ишмекчилерди ле крестьяндарды бир билеге бириктирген.

Жүсти, кулакты ла мойынды ару жунар керек.

Кара баарчык огородторды, садтарды каршучы курт-конгыстардан корып жат.

181 таскаду. Эрмектерди бичип алала, көстөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Капустанын жаш жалбырактарын самынду суула жунуп турыгар. 2. Томуртка тумчугыла чирик агашты токулдадат. 3. Түнде жааган көбү кар оромдорды кажайтты. 4. Жыды жараш самынды, порошокты, таракты тузаланып жүрели. 5. Жаскы жанмыр жерди изидер, күски жанмыр жерди чыктыдар. 6. Байрамга жуулган албаты бойынын ижин көргүсти. 7. Түлкү куштарды түш жеринде де тоолоп жүрет. 8. Атты сулала азыразан, качан да жойу жүрбезинг.

182 таскаду. Точкалардын ордына шүүлте аайынча керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Ол сөстөр кандый кубулткышта турганын, кандый сурактарга кару берип турганын айдып беригер.

1. Мындый семис ... мен качан да көрбөгөм. 2. Жерен бее ачап ... сезип ийди. 3. Калапту шуурган ... туй бүркеди. 4. ... апшыяк эрте жастан ала тудуп туратан. 5. Санаш ... тонына ороп алала, айылына экелди. 5. Кукаштын ... колхозтын председатели эдин туттылар. 7. Энези кичинек ... жылу суула жунды.

Керектү сөстөр: бөрүни, тенгерины, балыкты, уйларды, кураганды, адазын, балазын.

Көстөчи кубулткышта турган адалгыш чокум
жарталбаган предметти көргүзүп турганда, ол
кубулткыштын кожултазын алынбай жат.

Анчы элик атты. Уй өлөң жиди.

183 таскаду. Эрмектерди кычырала, төзөчи кубулткышта турган адалгыштар көстөчи кубулткышта турган адалгыштардан незиле башкаланып турганын (сурактардын болужула) жартап айдып беригер.

1. Жаанак чай асты. 2. Ийт сөөк челдейт. 3. Наташа книга кычырды. 4. Адарулар чечектерден мөт жууйт. 5. Киске чычкан тудуп алды. 6. Балдар меесте жилек терип жүрдилер. 7. Энем энгирде учук иирди. 8. Уулчак жоон шыйдам кезип алды. 9. Эжем тере иледи. 10. Жайгыда балдар картошко жапкандар, кыра одогондор, огород сугаргандар.

184 таскаду. Эрмектерди бичип алала, төзөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла жаңыс чийү, көстөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Таня жүзүн-жүүр өгдү карандаштар садып алды. 2. Малчы мал кабырат. 3. Кучыйак чымыл тудуп алды. 4. Үренчиктер школдын жанына агаштар отургусты. 5. Карыгандар, жаштар кыра ододылар. 6. Адару кижиге жаан туза жетирет. 7. Мен жаанама письмо бичидим. 8. Уулчак жылу тон кийип алды. 9. Улус агаштын ортозыла жалбак жол өткүрдилер.

25 §. Өмөлөчи кубулткыш.

Мен кече анчыла куучындашкам.

Уулчактар кайын одынды курч кирееле кестилер.

Чечек жааназыла кожо городко барды.

Кастар өскө куштарла кожо уча бердилер.

Өмөлөчи кубулткышта турган адалгыштар эрмектин ичинде эчени члендер болуп жат, оло

мындый сурактарга кару берет: кемле? эмезе неле?

Өмөлөчи кубулткышта турган адалгыш неле? деп суракка кару бергенде, ол кезикте действие неле эдилин турганын жартап јат.

Нени неле эдип турганын эске алынала, айдып беригер:
Малтала одын јарадылар, бычакла калаш кезедилер, ... одын томурадылар, ... кыра сүредилер.

185 таскаду. Эрмектерди бичип алала, өмөлөчи кубулткышта турган адалгыштардын ла предметтин действиезие көргүзип турган сөстөрдүн алдыла чийу тартыгар.

1. Балыкты өбөгөн шүүнле туткан. 2. Турналар канаттарыла талбып ийдилер. 3. Бис јерди темир күрекке касканыбыс. 4. Бистин колхозто кыраны тракторло сүрүп јадылар. 5. Эрелдей бойынын адын камчыла качан да сокпойтон. 6. Петя эмик тузакла алтан өркө тутты. 7. Кит балдарын сүтле азырайт. 8. Кымый јыланды ташла өлтүрген. 9. Карлагаш бойынын уйазын балкашла шыбады.

186 таскаду. Эрмектерди бичип алала, өмөлөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийу тартыгар.

1. Бистин јуучылдар өштүле калапту тартышкандар. 2. Атраш Чындыйла јарышты. 3. Агроном бригадирле куучындашты. 4. Теке кучала сүзүшти. 5. Солун кижии ончо улусла эзендешти. 6. Көкүлдин карындажы балдарла качан да согушпайтан. 7. Уулчақ айылына кыска јолло јанды. 8. Кырса ийт атла најылашты. 9. Коля мени нөкөриде таныштырды. 10. Анчы айула күрешти.

Өмөлөчи кубулткышта турган адалгыш действие кемнин эмезе ненин болужыла өдүп турганын жартаганда, ол кемле **кожо?** эмезе **неле кожо?** деп сурактарга кару берил, *кожо* деп сөс јогын айдылбай јат.

Уулчак өскө балдарла кожо школго барды. Эчкилер койлорло кожо жүрген.

187 таскаду. Эрмектерди бичип алала, өмөлөчи кубулткышта турган адалгыштардыг ла кожо деп болушчы сөстин алдыла чийу тартыгар.

1. Алтай албаты бистин орооннын өскө албатыларыла кожо коммунизмге јенүлү ичкерлейт. 2. Майныс деревнеге нөкөриле кожо айылдап келген. 3. Үренчиктер үредүчиле кожо экскурсияга барып жүргендер. 4. Жорыкка барар јайым јолдор јайла кожо ачылды. 5. Бөрү балазыла кожо андаарга чыкты. 6. Ийтле кожо чанакту эки кизи келди. 7. Күсле кожо соок келет. 8. Кызычактар уулчактарла кожо мячик ойнодылар.

26 §. Јерлечи кубулткыш.

Үренчикте јараш альбом бар.

Быјыраш кайында саңыскан отуры.

Анчылар тайгада эки ай болгондор.

Јерлечи кубулткышта турган адалгыштар эрмектин ичинде **эчени члендер** болуп јат, олог мындый сурактарга кару берет: кемде? неде? кайда?

188 таскаду. Эрмектерди бичип алала, јерлечи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийу тартыгар.

1. Зояда коомой отметкалар јок. 2. Бисле кожо кемеде ак мандайлу күчүк отурды. 3. Јаланда чечектердең јараш јыт јайылат. 4. Көлдө азыбаштар ла чортондор артып калды. 5. Кит сууда јүрет, је ол балык эмес. 6. Көнөктө соок суу бар болгон. 7. Койлор јаланда отоп јүрдилер. 8. Күнчыгышта тандак кызарат. 9. Анчыда керсү ийт бар.

189 таскаду. 188 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Книгада андардын жүрүмү керегинде көп куучындар бичилген. 2. Бистин школ төндө туру. 3. Огородто тату чалкан, морковь, помидор өзөт. 4. Балдар садта ойнодылар. 5. Улус бүкте өлөн чапты. 6. Мишада кичинек кармак бар. 7. Соня тактада отурды. 8. Кулугур түлкүдө төртөн эки эп-сүмө. 9. Бүгүн клубта жуун болор. 10. Васяда сүрекей жакшы нөкөр бар.

Жерлечи кубулткышта турган адалгыш действиенин өдүп турган ойин жартаганда, ол качан? деп суракка кару берет.

190 таскаду. Бу эрмектерди кычырала, олордон жаңыс ла качан? деп суракка кару берип турган адалгышгарлу эрмектерди бичип алыгар.

1. Айас күнде агаштын ортозында сүрекей жакшы. 2. Кече мен үйде отургам. 3. Аш жуундар өйдө ончо улус эрчимдү иштеген. 4. Бийик кайада туунын текези турган. 5. Мен айылыма түндө жеттим. 6. Жакшы жылда не ле неме жакшы бүдөг. 7. Аркада элик багырды. 8. Энирде ургун жаңмыр жаады. 9. Кырланда колхозтын малы жүри. 10. Түште Сорпоннын айылына почтальон келди. 11. Январь айда соок анчадала тын калаптанат.

27 §. Чыгытту кубулткыш.

Кызнак Юлядан карандаш сурап алды.

Трактор аттан бөкө.

Ваня бийик кырдан чаналу жыгылады.

Чыгытту кубулткышта турган адалгыштар эрмектин ичинде эчени члендер болуп жат, олор мындай сурактарга кару берет: кемнен? неден? кайдан?

191 таскаду. Стихтерден алган үзүктөрдү кычырала, кайырта базылган сөстөр кандый кубулткышта турганын, кандый суракка кару берип турганын айдып беригер.

Жиитгердин ырысту жүрүми
Жаскы тагнан жараш көрүнөт.

Агаштан, суудан айрылар алдында
База катап базып жүрибис.

Түс жерлерден, төгдөрдөн
Пушкалар күркүрөп аткылайт.

192 таскаду. Эрмектерди бичип алала, чыгытту кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийу тартыгар.

1. Эжиктин тутказын күлөрдөн эткен эмитир. 2. Корголжын чойдон уур. 3. Жаланнан жылу эзин сокты. 4. Энем базардан эт экелди. 5. Тийин агаштан агашка калып жүрөт. 6. Жаскыда суу жарадынан ашты. 7. Бир чарактан жуузан—бир таар аш болор. 8. Кижиден айуда кача берет. 9. Бу куучынды мен улустан уккам. 10. Кырдын эдегинен шоордын үни угулды.

193 таскаду. Скобкалардагы сурактардын ордына шуулте айынча керектү сөстөр тургузуй, эрмектерди бичип алыгар.

1. Самолёт (неден?) ... түргөн учат. 2. Мен (кемнен?) ... письмо алдым. 3. (Кайдан?) ... ыш чыкты. 4. Бистин деревнеде (кемнен?) ... бөккө кижжи жок. 5. Санакуш (кайдан?) ... Барнаулга кече атанган. 6. (Кайдан?) ... кургак салкын сокты. 7. Уулчак (неден?) ... чана жазады. 8. Койон (неден?) ... чочыды.

194 таскаду. Чыгытту кубулткышта турган адалгыштардын болужыла эрмектер саванып алала, бичип алыгар: *сенежтен, агаштан, көлдөн, эттен, иштен, школдон, айылдан, бөстөн.*

Көргүзү: Мен кемеден сууга калдым.

28 §. Адалгыштардын кубулткыштары керегинде бастыра үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар.

195 таскаду. Эрмектерди бичип алала, төзөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийу тартыгар.

1. Хомяктар, өркөлөр, чычкандар аш үреп жадылар.
2. Кенетийин ыраакта кызыл от көрүнди.
3. Удабай булуттар таркай берди.
4. Эртең тура чалын түшти.
5. Өбөгөн биске жол көргүзүп берди.
6. Омок кожончы кожон баштады.
7. Уулчактын энези калаш быжырды.
8. Бозом эгирде Торколой күдели иирди.
9. Күскиде улус аш жуунадат, өлөң тартат.

196 таскаду. „Яс“ деп статьяны бичип алала, адалгыштардын үстине кубулткыжын темдектеп салыгар.

ЯС.

т. к.

көст. к.

Күн изү тийип, жерди түргөн жылыдат. Карантыларда өлөң жажарат. Суучактар агат. Эртең тура суудан туман көдүрилет. Агаштарда кушакштар кожондойт. Агаштардын, жыраалардын бүрчүктери көөп келген. Кайыгнанг ла талданг жараш сыргалар салактайт. Жалангдарда, садтарда ла огородтордо иштер башталды.

197 таскаду. Точкалардын ордына керектү адалгыштар тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Кажы ла адалгыш шүүлте аайынча кандый сөслө колбулу болуп турганын айдып беригер.

...жаркынду чалып турган. Кенетийин ... сокты. Тенерини кара ... бүркеди. Ыраакта ... күркүредди. Тобракка жанмырдын баштапкы ... түшти. ... жалт этти. Козыр ... жаады. Төндөрдөн ... акты.

Же жаан удабай ... өдө берди ... токтоды. ... катап чалыды. Тенериде жүзүн-жүүр өгдү ... көрүнүп келди. Агаштардын жалбырактарында жанмырдын ... суркурап турды.

198 таскаду. Куучынды кычырыгар. Онон ончо адалгыштарды айдып беригер; кажы ла адалгыш шүүлте аайынча кандый өскө сөслө колбулу болуп, кандый суракка кару берип турганын, кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

БӨРҮНИНГ ЖҮРҮМИ.

Кыш. Жалаңдарда, жуукаларда кар жадыры. Ончотындулар ичегендерине жажынып калган. Жалаңдарла жангыс ла бөрү тенип жүрет. Бөрүниң жүрүми уур, көк тенибер торолоп жүрет. Соокко бөрүниң тиштери тарсылдайт, түгү атрайып калган, көстөри оттый күйет.

Бөрү деревнеге жууктап келди. Койдын эмезе кичинек кураганның эдин амзаарга турган ошкош.

Ийттер бөрүни сезип ийдилер, жангылада үрүп чыктылар. Ийттердин жүрүжинен улус ойгонды.

Бөрү деревнеден жүк арайдан ла чыга конды.

199 таскаду. 198 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

ЧӨЛ.

Түс жер ыраак чөйилип барган. Тенгериде күн жаркындалат. Жерде салкын жажыл буудайды ары-бери жайылта согот, жолдын тозынын көдүрөт. Тайыс суучактардын жараттарында камыш шуулайт. Чөлдө жүзүн-базын табыштар көп. Ар-бүткенниң табыжына жаскыда, жайгыда ла күскиде машиналардын табыжы кожулат.

200 таскаду. Стихти бичип алала, энчилечи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Бастыра чөл—колхозтын идиргени,
Эбиреде ончозы ашла бүркөлгөн.
Күнчыгышта, күнбадышта,
Түндүк ле түштүк талада
Тенгериен жерге жетире
Темирдин табыжы күркүрейт.
Жууктап келеткен тракторлор,
Жуудагы танктей, көрүнгилейт.
Аштын жаан мажактары
Алтын топчыдый билдирет,
Орооныстың кызыл маанызында
Оролып журалгандый көрүнөт.

А. Я ш и н.

201 таскаду. Эрмектерди бичип алала, беречи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар; олоор кандый суракка кару берип турганын айдып беригер.

1. Жайгыда үренчиктер үредүчиле кожо музейге барып жүрдилер. 2. Колхозчылар кышка белетенип турулар. 3. Кижининг өкпөзи эки бөлүккө бөлүнөт. 4. Койу туманнын ортозыла билгир де лётчикке учарга жеткерлү. 5. Балдар жаңмырдын суузын жуукага агыстылар. 6. Учү-учында жорыкчылар туунын карлу бажына жедип алдылар. 7. Уулчак пионерский комнатага кирип келди. 8. Жараш, жараш бөстөрдү улус складка апарды. 9. Энези Сыргага жаңы платье көктөди. 10. Менин чалгым ташка тийди.

202 таскаду. Эрмектерди бичип алала, көстөчи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Кургак карагаттанг эткен кисель ичтинг оорүзын серидет. 2. Маша тийингди азыйда жаңыс ла журуктардан көргөн. 3. Балдар ада-энелерине курсак экелдилер. 4. Адам кайыннын урынан меге жараш аяк жазап берди. 5. Кече бистинг киске бир эрлен тудуп алды. 6. Машиналар түни-түжиле аш тартат. 7. Уур бодолгоны үредүчи бойы жартап айдып берди. 8. Күн калганчы карды жип барды. 9. Мен карындажымнанг письмо алдым.

203 таскаду. Эрмектерди бичип алала, жерлечи кубулткышта турган адалгыштардын алдыла жаңыс чийү, чыгытту кубулткышта тургандарынн алдыла эки чийү тартыгар.

1. Жыды жараш мөттү туразынан баштапкы адару учуп чыкты. 2. Жаскы карантыларда эрте чечектер көрүнүп келди. 3. Бийик тууларда кар качан да кайылбай жат. 4. Кушкарлар бир агаштан бир агашка учуп жүргилейт. 5. Июль айды сен чалгынын табыжынан да таныырын. 6. Культурный өзүмдерди от өлөннөн анылаарга үренип алар керек. 7. Койон агаштын будагында үч күн отурды. 8. Элик тузактанг айрыларга албаданды.

204 таскаду. Стихти кычырыгар. Стихтен өмөлөчи кубулткышта турган адалгыштарды айдып беригер.

Күски күндер там ла соойт,
Суулар тошло бүркелди.
Түндүк таладан салкын согот,
Соокло кожо кыш келди.
Агаштарды, жалаңдарды
Ак кебисле бүркеди.
Майчык бутту койонокты
Айдары жок сүүндирди.

205 таскаду. Куучыңды бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн үстине кубулткыжын темдектеп салыгар; карарта базылган сөстөрдүн кажызы ла шүүлте аайынча кандый сөслө колбулу болуп турганын айдып беригер.

Түлкү кардын үстинде жаткан. Түлкүни каргаалар көрүп ийди. Олор түлкүгө араай жууктап келди. Бир каргаа түлкүдөн жалтанбады. Ол түлкүниң көзүн чокыырга сананды. Же түлкүдө сүмө көп. Түлкү каргааны тудуп алды. Тенексү каргаага ондый керек! Түлкүлө беришпес керек болгон.

206 таскаду. Адалгыштардын кубулткыжын темдектеп, өрмөктерди бичип алыгар.

Кичинек балдар төңдө турды.
Санаштын нөкөри городтон жанып келди.
Каргаа түлкүниң мекезине кирди.
Жер жажыл торколо бүркелди.
Карчага чокыр такааны тееп апарды.
Уулчак балыкты кармакла тудуп алган.

29 §. Адалгыштардын кубулары.

|| Адалгыштардын кубулткыштар аайынча өскө-
лөнөрүн адалгыштардын кубулары деп айдар. ||

207 таскаду. Эрмектерди кычырала, койон деп сөс ол эрмектерде кандый кубулткыштарда турганын айдып беригер;

онын кийининде ого кубулткыштардын сурактарын тургузып, онын кожулталары кубулткыштар аайынча канайда өскөлөнип турганын аярыгар.

Койон жолды кечире мантады.

Койоннын кийин буттары алын буттарынан узун.

Кезик ийттер чыйрак **койонго** до једижет.

Бу ак **койонды** балдар јыраанын ортозынан тудуп алгандар.

Кулугур түлкү **койонло** качан да најылашпас.

Коркынчак **койондо** курч эки көс, чыйрак төрт бут бар.

Јалтанчак кижі **койоннон** до коркып јат.

208 таскаду. Эрмектерди кычырала, *таш* деп сөстин кубулткыштарын айдып беригер; онын кийининде ого сурактар тургузып, онын кожулталары кубулткыштар аайынча канайда өскөлөнип турганын аярыгар.

Јолдын он јанында күренг өңдү **таш** јаткан.

Машинага коштогон **таштын** ууры сүрекей болгон.

Мен суунын јарадындагы јаан **ташка** отурып алдым.

Бу јараш **ташты** уулчак суунын јарадынан таап алган.

Тузаган огурчынды энем **ташла** базырып салды.

Кезик јенестер **ташта** өзүп јат.

Јебрен улус малтаны, бычакты бек **таштан** әдип алатан.

209 таскаду. Эрмектерди кычырала, *Тана* деп сөстин кубулткыштарын айдып беригер; онын кийининде ого сурактар тургузып, онын кожулталары кубулткыштар аайынча канайда өскөлөнип турганын аярыгар.

Эртен тура **Тана** уй саады.

Тананын кичинек карындажы школдо үренет.

Почтальон **Танага** газеттер ле журналдар әкелди.

Колхозтын текши јуунында **Тананы** бригадир әдип туттылар.

Мен Танала кожо өлөң чапкам.

Танада жүзүн-жүүр книгалар бар.

Колхозчылар Танадан жозок алынып турылар.

А жару. Адалгыштын төзөгөзи кандый да буквага токтозо, өмөлөчи кубулткышта онын кожултазы *л* деп үнгүр туйуктан башталар: *койонло, касла, малтала*.

30 §. *Л, р, й* деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулары.

210 таскаду. Төмөниги таблицаны аяктап көрөлө, мындый сурактарга кару беригер;

1. *Л, р, й* деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары кандый туйуктардан башталат?

2. *Л* деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш өмөлөчи кубулткыштын кожултазын алынганда, канча *л* бичилет?

Л, р, й деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубуларынын таблицасы.

Кубулткыштар	Сурактар	Жаңыс тоо		
Төзөчи	н е ?	мал	жер	ай
Энчилечи	ненин ?	малдын	жердин	айдын
Беречи	неге ?	малга	жерге	айга
Көстөчи	нени ?	малды	жерди	айды
Өмөлөчи	неле ?	малла	жерле	айла
Жерлечи	неде ?	малда	жерде	айда
Чыгытту	неден ?	малдан	жерден	айдан

Л, р, й деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары үнгүр туйуктардан башталат.

Л деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш өмө-

лөчи кубулткыштын кожултазын алынганда, л
экилевип бичилет.

211 таскаду. Өрөги таблицаны тузаланып, кубулткыштар аайынча мындый сөстөрдү өскөртигер: *таар, кұл, кей.*

212 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын кожулталарын тургузып, бу статьяны бичип алыгар.

Чымыл... табаштарына кир-балкаш жапшынат. Чымыл кижинин су-калыгына жаан каршу жетирерден маат жок. Чымыл... жаантайын тартыжып турыгар. Аш-кур-сакты чымыл... жажырыгар. Туранын ичинде чымыл... амыр бербегер. Жүзүн-жүүр аргалардын болужыла чымыл... жоголтыгар.

213 таскаду. Скобкалардагы *кендир* деп сөсти шүүлте аайынча кубултып, статьяны бичип алыгар.

Бистин жерде кендир жакшы өзөг. Же (*кендир*) аяру салбаза, онын түжүми коомой болор. Кичееп өскүрген (*кендир*) учугу узун ла, бек те. (*Кендир*) үреннен саңжу эдип жадылар. (*Кендир*) орой жаста үрендеп жадылар. Бистин колхоз (*кендир*) элбек жер үрендеген. Ол (*кендир*) быжыл көп кирелте алар.

214 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Колхоз малын ток азырал... жеткилдеп алды. 2. Жоон карагай... будагында тийин отурды. 3. Арыштын ортозынанг талтар... үни угулды. 5. Уулчак кай... коркыйла, кыр... төмөн жүгүрди. 6. Жорыкчылар ургун жанмыр... бастырдылар. 7. Чечек наадай... бөрүк көктөп берди. 8. Каруулчык жылу некей... бүркенип алды.

215 таскаду. 214 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Койчы койлорды жабыс жер... айдады. 2. Ангчы капчал... баратты. 3. Кушкаш корчок тал... бойына уйа жазады. 4. Кышкыда мен бийик кыр... жынгылаар-

ға сүүп ядым. 5. Энир... колхозчылардын текши жууны болды. 6. Кичинек бала такпай... кеме этти. 7. Ондый жараш кай... мен баштапкы ла катап уктым. 8. Балдар кўл... башка кайырчакка урдылар.

216 таскаду. Башка-башка кубулткыштарда турган *айыл, комургай, темир* деп сөстөрдүн болужыла эрмектер сананып алала, бичип алыгар.

К ө р г ү з ү : Күрдүн жанында балыкчылар отуры. Бис сууны күрле кечтибис. Буудайдын кылгазы көрүнүп келди...

31 §. М, н, Һ деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулары.

217 таскаду. Төмөйиги таблицаны аяктап көрөлө, мындый сурактарга кару беригер:

1. М, н, Һ деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары энчилечи ле чыгытту кубулткыштарда кандый туйуктан башталат?

2. Н деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш энчилечи эмезе чыгытту кубулткыштын кожултазын алыганда, канча н бичилет?

М, н, Һ деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубуларынын таблицызы.

Кубулткыштар	Сурактар	Жаңгыс тоо		
Төзөчи	не ?	корум	күн	кайың
Энчилечи	ненин ?	корумнын	күннин	кайыңнын
Беречи	неге ?	корумга	күнге	кайыңга
Көстөчи	нени ?	корумды	күнди	кайыңды
Өмөлөчи	неле ?	корумла	күнле	кайыңла
Жерлечи	неде ?	корумда	күнде	кайыңда
Чыгытту	неден ?	корумнан	күннен	кайыңнан

М, н, н деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары энчилечи *ле чыгытту* кубулткыштарда *н* деп үнгүр туйуктан башталат.

Н деп үнгүр туйукка токтогон адалгыш энчилечи эмезе чыгытту кубулткыштын кожулталарын алынганда, *н* экиленип бичилет.

218 таскаду. 81 страницадагы таблицаны тузаланып, кубулткыштар айыпча мындый эжер сөстөрдү өскөртип, бичип алыгар: *салам—кежим, кулун—мөңүн, жалаң—тийин.*

Кату үндү табышту сөстөрдүн кожулталарын жымжак үндү табышту сөстөрдүн кожулталарыла түнөйлөштиригер. Олордын нези башка? Ненин учун?

219 таскаду. *Корголжын, булан, орын* деп сөстөрдү энчилечи кубулткышка тургузала, олордын болужыла эрмектер бичип алыгар.

220 таскаду. *Тарлан, келин, кеден, кажасаган* деп сөстөрдү чыгытту кубулткышка тургузала, олордын болужыла эрмектер бичип алыгар.

221 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын кожулталарын тургузып, „Байрам“ деп куучынды бичип алыгар.

БАЙРАМ.

Күски байрам жууктап келди. Байрам... алдында колхозто текши жуун болды. Колхозчылар ондо байрам... канайда өткүрерин, канайда темдектеерин шүүштилер. Үренчиктер байрам... база белетендилер. Олор жаан байрам... жакшы үредүлө уткуурга тургандар.

Байрам... күни жетти. Байрам... ончо улус сүүнчилү, омок болгон. Олор бирүзи бирүзин байрам... уткууп турдылар.

222 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Кажаган... кураган... маараганы угулды.
2. Алтын корголжын... уур. 3. Оору кижиге темир
орын... жатты. 4. Бу жажыл өңдү келескен... мен
школго апарарым. 5. Кан... өңи кызыл. 6. Кичинек
уулчак колдорун самын... жунды. 7. Кайын одын...
изү көп. 8. Жаанам казан... суу урды.

223 *таскаду*. Скобкалардагы адалгыштарды шүүлте
айынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Советский (*жан*) озо улустын жүрүмү шыралу
болгон. 2. Бистин школдын балдары (*жалаң*) ага-
тар отургуустылар. 3. (*Кайын*) жулугу кижиге эм бо-
луп жат. 4. Клетканын ичинде отурган (*тийин*) мен
кузук уруп бердим. 5. Элбек (*жалаң*) аруу суучак агып
барган. 6. Айылдын жанындагы жоон (*кайын*) кары-
ган Атраш отургускан.

224 *таскаду*. Точкалардын ордына адалгыштардын ко-
жулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Балаң... чий жилеги ачу. 2. Костя книганын
жыртылган кадарын желим... жапшырып алды. 3. Тор-
чык талаң-келен... жараш кожондойт. 4. Кандый ла
өзүм... кей, суу керек. 5. Ачып калган мүн... кы-
зычак ийтке уруп берди. 6. Такшанын таадазы кан-
дый да аг... коркыбайтан. 7. Ленин ле Сталин бис-
тин албатыны ырысту жүрүм... экелдилер. 8. Чөл-
дөрдө салкын... күчиле иштеер теермендер бар.

32 §. Тунгак туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулары.

225 *таскаду*. 84 страницадагы таблицаны айкап көрөлө,
мындай сурактарга кару беригер:

1. Тунгак туйуктарга токтогон адалгыштардын
кубулткыш кожулталары кандый туйуктардаг баш-
талат?

2. К деп тунгак туйукка токтогон адалгыш бе-

речи кубулткыштын кожултазын алынганда, канча *к* бичилет?

Т деп тунгак туйукка токтогон адалгыш кандый кубулткыштардын кожулталарын алынганда, *т* экиленип бичилет?

Кубулткыштар	Сурактар	Жаңыс тоо			
Тбзöчи	не?	түк	кап	ат	куш
Энчилечи	неин?	түктин	каптын	аттын	куштын
Беречи	неге?	түкке	капка	атка	кушка
Кöstöчи	нени?	түкти	капты	атты	кушты
Öмөлöчи	неле?	түкле	капла	атла	кушла
Жерлечи	неде?	түкте	капта	атта	кушта
Чыгытту	неден?	түктен	каптан	аттан	куштан

Тунгак туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары тунгак туйуктардан башталат.

К деп тунгак туйукка токтогон адалгыш беречи кубулткыштын кожултазын алынганда, *к* экиленип бичилет.

Т деп тунгак туйукка токтогон адалгыш энчилечи, көстөчи, жерлечи, чыгытту кубулткыштардын кожулталарын алынганда, *т* экиленип бичилет.

226 таскаду. Öрöги таблицаны тузаланып, кубулткыштар аайынча мындай сөстөрдү өскөртип, бичип алыгар: *тарак, кереп, киш, булут, ис.*

227 таскаду. *Жастык, күчүк, күрек, тузак* деп сөстөрдү беречи кубулткышка тургузала, олардын болужула эрмектер бичип алыгар.

228 таскаду. *Ийт* деп сөсти энчилечи, көстөчи, жерлечи, чыгытту кубулткыштарга тургузала, онын болужула эрмектер бичип алыгар.

229 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн кубулткыжын темдектеп салыгар.

1. Петя карындажыла кожо толыкта ойногон.
2. Сазнай тырмууштын тиштерин этти.
3. Балыкчылар жапашта кондылар.
4. Мырчактын үрени эки бөлүккө бөлүнөт.
5. Койлор кажаты төмөн мантадылар.
6. Карыган эмеген бисти жилекке күндүледи.
7. Экинчи кыптан үй кизи чыкты.

230 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Мен өлөннүн боркызын тырмууш... жуудым.
2. Кармак... жаан балык тудулды.
3. Жаан жут... кийининде айас күндөр башталды.
4. Сүт... жайгыда серүүн жерге тургузып жадылар.
5. Түлкү мүркүт... жажынып болбоды.
6. Жарганат... жаргак ошкош канат бар.
7. Айылчы от... жанындагы туулак... отурып алды.

231 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шүүлте аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Уулчак туранын үстине бийик (тепкиш) чыкты.
2. Кукаш (баарчык) турачак этти.
3. (Бурут) ортозынан күн көрүнип келди.
4. Сыйыным (бүк) өлөн чапты.
5. (Кызычак) энези (бороңот) варенье кайнатты.
6. Чейнеш (айак) ару жунды.
7. Бала (кийис) үстинде ойногон.
8. Адам кандый ла (ши) жеңил бүдүрөт.

232 таскаду. Точкалардын ордына кайырчак деп сөстү шүүлте аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. ... какпагы ачыла берди.
2. Ару кийимди Сынару ... салды.
3. Уур ... эки кизи көдүрди.
4. Жаан... жүзүн-жүүр немелер бар болгон.
5. Сазон помидорды ... тажыды.
6. Сорпон ... торко бөс чыгарып келди.
7. Узун... толыкка тургустылар.

33 §. Үндү табышка токтогон адалгыштардын кубулары.

Кубулткыш-тар	Сурактар	Жаңгыс тоо	Сурактар	Жаңгыс тоо
Төзөчи	ке м?	кижи	не ?	уйа ўкў
Энчилечи	ке м н и ?	кижинин	не н и ?	уйанын ўкўнин
Беречи	ке м ге ?	кижиге	не ге ?	уйага ўкўге
Көстөчи	ке м ди ?	кижини	не ни ?	уйаны ўкўни
Өмөлөчи	ке м ле ?	кижиле	не ле ?	уйала ўкўле
Жерлечи	ке м де ?	кижиде	не де ?	уйада ўкўде
Чыгытту	ке м не н ?	кижиден	не де н ?	уйадаг ўкўден

Үндү табышка токтогон адалгыштардын кубулткыш кожулталары энчилечи ле көстөчи кубулткыштарда **н** деп үнгүр туйуктан башталат, жерлечи ле чыгытту кубулткыштарда дезе **д** деп үнгүр туйуктан башталат.

233 таскаду. Бу адалгыштарды кубулткыштар аайынча өскөртигер:

јуу, эдиске, үзеги, жарчаа, чалгы, кемјү.

234 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштардын кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Атраш айылчы... адын чакы... буулады. 2. Терен јуука... бир кижі көрүнип келди. 3. Улус мылчаны суу... јарадында тутты. 4. Теке куча... сүзүшти. 5. Балдар буунты... эжиндилер. 6. Миша суу... аяактан ичти. 7. Советский албаты бойынын төрөлин өштү... корып алды. 8. Карыган өбөгөн такта... туруп келди. 9. Бака... өлтүрбегер: ол кижиге туза јетирет.

235 таскаду. 234 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

1. Менин карындажым черү... јанып келди. 2. Оду... јанында семис аттар јүрди. 3. Кара булут-

тар тенгери... туй бүркеди. 4. Эгү..., бычакты мен кайырчакка салып койдым. 5. Ийт кынжы... божонды. 6. Күскиде беле... жилеги кып-кызыл боло берет. 7. Жылкычы аттарды сула... азырады. 8. Бийик кайя... карчага отуры. 9. Уулчак күүле... тараан уруп берди. 10. Адару... уйазы агаштын ортозында жажынат.

236 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шүүлте аайынча өскөртип, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жорыкчылар жоон (*чиби*) төзинде кондылар. 2. (*Уйа*) үч чокыр жымыртка жатты. 3. (*Тура*) ичинен (*икили*) үни угулды. 4. (*Туу*) бажындагы кар жайгыда да кайылбаган. 5. Аңчылар (*айу*) узак истешти. 6. Бистин (*албаты*) ырысту улус жок. 7. Устын колы алтын, (*кожончы*) сөзи алтын. 8. Тош (*суу*) бүдет, жаскыда дезде (*суу*) бойы бүдүрет. 9. (*Арба*) түжүми бийик болгон.

237 таскаду. Каду, кечү, мешке деп сөстөрдү башка-башка кубулткыштар аайынча өскөртип, олордын болужыла эрмектер бичип алыгар.

34 §. О эмезе ө деп үндү табышту адалгыштардын кубулары.

Кубулткыштар	Сурактар	Жаңыс тоо			
Төзөчи	не?	төн	от	көчө	оро
Энчилечи	ненин?	төннин	оттын	көчөнни	оронун
Беречи	неге?	төнгө	отко	көчөгө	орого
Көстөчи	нени?	төнди	отты	көчөни	орону
Өмөлөчи	неле?	төнлө	отло	көчөлө	ороло
Жерлечи	неде?	төндө	отто	көчөлдө	ородо
Чыгытту	недеп?	төннөн	оттон	көчөдөн	ородон

О эмезе **õ** деп ўндў табышту адалгыштар беречи, õмõлõчи, јерлечи ле чыгытту кубулткыштарда турганда, олордын кожулталарында **о** эмезе **õ** бичилер.

238 таскаду. *Кõõш, тобого, õлõж* деп сõстõрди кубулткыштар аайынча õскõртип, бичип алыгар.

239 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган сõстõрдин кубулткыжын темдектеп салыгар.

1. Отло качан да ойнобогор. 2. Тõнõзõктõ боро кушкаш отуры. 3. Ўренчиктер ўредўчизиле кожо кõлгõ барып јўрдилер. 4. Чирик тоормоштон чычкан чыга конды. 5. Эттў кõчõгõ сўт кошпой јат. 6. Бистин ороондо ишмекчилер—бойлоры заводтордын ээлери. 7. Ўчинчи кõзнõктõн јажыл агаштар кõрўнет. 8. Мен õбõгõннõн шўўн сурап алдым. 9. Карантылар јажыл õлõнглõ бўркелди. 10. Очокто кичинек кõõш турган.

240 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шўўлте аайынча õскõртип, эрмектерди бичип алыгар.

1. (*Кожон*) бир де сõсти таштап болбозын. 2. (*Кõнõж*) тўбинде эки чараган јатты. 3. Мал (*одор*) чыкты. 4. Ўй кижии јес (*чõйгõн*) чай асты. 5. (*Чõл*) тўн тўрген кирип јат. 6. (*Тõõ*) азийда мен качан да кõрбõгõм. 7. Товнын јенги (*кõõ*) уймалып калтыр. 8. Јииттер пасеканы (*õрт*) корып алдылар.

241 таскаду. Точкалардын ордына *кõжнõ* деп сõсти керектў кубулткышка тургузып, статьяны бичип алыгар.

... ташту јерде õзõт. ... јалбырактары уактын јалбырактарына тўнгей. Је уакты кижии јибей јат, ... де-зе јип јат. ... јерлик андар да јемитенет. ... тузалу немелер кõп. Улус ... јўзўн-јўўр курсак эдет. Олор ... эмди огородто де õскўрип јадылар.

242 таскаду. *Õркõ, кõбõлõж, тõстõж* деп сõстõрди озõ баштап беречи кубулткышта тузаланып, онын кийининде чы-

тытту кубулткышта тузаланып, оlorдың болужыла эрмектер сананып алыгар.

243 *таскаду*. Адалгыштардың кожулталарын јетире бичийле, оlorдың кубулткыштарын айдып беригер.

1. Көрүк обоо... үстине мантап чыкты. 2. Көбө-лөк... арайдаң ла тулуп алдым. 3. Чымыл јөргөмөш... айрылды. 4. Тана турнанын балазын кол... азырады. 5. От... изүзине уулчактын јүзи кызара берди 6. Сыгырган деп анычак чирик төнгөш... отурды. 7. Балдар эки чараганнан, бир чортон... ло беш сөлөм... үлежин алды. 8. Тийинг бир мөштөн экинчи мөш... калыды.

35 §. Көп тоодотурган адалгыштардың кубулары.

Кубулткыш-тар	Сурактар	К ө п т о о		
Төзөчи	н е?	койлор	кастар	төөлөр
Энчилечи	н е н и н?	койлордың	кастардың	төөлөрдинг
Беречи	н е г е?	койлорго	кастарга	төөлөргө
Көстөчи	н е н и?	койлорды	кастарды	төөлөрди
Өмөлөчи	н е л е?	койлорло	кастарла	төөлөрлө
Јерлечи	н е д е?	койлордо	кастарда	төөлөрдө
Чыгытту	н е д е н?	койлордон	кастардан	төөлөрдөн

Көп тоодо турган адалгыштар *р* деп үнгүр туйукка токтогон адалгыштар чылап кубулар.

Көп тоонын кожултазында *о* эмезе *ө* деп үндү табыш болор болзо, беречи, өмөлөчи, јерлечи ле чыгытту кубулткыштардың кожулталарында база *о* эмезе *ө* болор.

244 *таскаду*. Берилген адалгыштарды көп тоого тургузала, кубулткыштар аайынча өскөртигер:

1. Кыр, кап, бее, јенү.
2. Койон, тоо, төн, мөш.

245 таскаду. Адалгыштардын кубулткыш кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Уулчактар тоормоштор... отурып алдылар.
2. Тенгери калын булуттар... бүркелди.
3. Кажайып түшкен кыру жалбырактар... узак жадат.
4. Кайынгаттын кызыл жилектери төнөштөр... жанында көрүнбейт.
5. Курт-конгыстар чечектер... жыдын ыраактан сезип ийдилер.
6. Жаскыда балдар кушкаштар... уткудылар.
7. Отургускан агаштар жаландарды күйгектер... корыыр.

246 таскаду. 245 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Эчкилер койлор... кожо жүрген.
2. Төндөр... жажыл өлөн көрүнип келди.
3. Төнөштөр... жаш корборлар өзүп чыкты.
4. Көзнөктөр... томоноктор ло көбөлөктөр жапшынып калтыр.
5. Сүтти көнөктөр... урдылар.
6. Айу бөкөнөктөр... качып, сууга кирди.
7. Ээн чөлдөр... кургак салкын согот.
8. Карлагаш көбөлөктөр... , коныстарла жемитенет.

36 §. Алтай тилге орус тил ажыра кирген адалгыштар.

Алтай тилге орус тил ажыра кирген адалгыштардын төзөгөзин бир де эмеш кубултпай бичиир учурлу: *пионер, автомобиль, хомут, морковь, платье.*

247 таскаду. Эрмектерди бичип алала, орус тил ажыра кирген сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Уулчак тетрадь ла ручка садып алды.
2. Менин кыбымда стол, стул, шкаф ла орын туры.
3. Бистин журтта сыр эдер завод бар.
4. Кызычак бир стакан чай ичти.
5. Чындыйдын эжези—агроном.
6. Ол биске огород ло сад керегинде көп солундар куучындады.
7. Колхоз кышка жакшы белетенип алды.
8. Туранын жанында яблоня ла вишня өзөт.

Орус тил ажыра кирген адалгыштар эрмектин ичинде алтай кожулталар алынат.

Кожулта үндү табыштан башталар болзо, адалгыштын төзөгөзинин учында турган тунгак туйук бойына эжер үнгүр туйукка көчөр: *комитет—комитеди, кабинет—кабинеди, потолок—потологы.*

Je адалгыштын төзөгөзинин учында эки туйук табыш коштой турза, тунгак туйук бойына эжер үнгүр туйукка көчпөс: *класс—классым, диктант—диктантым.*

248 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Журукчы менин портре...имди журады. 2. Эски туранын потоло...ы жемириле берди. 3. Школдын буфе...инде жүзүн-жүүр пряниктер ле конфеттер садып јат. 4. Бистин депутат—албатынын депута...ы. 5. Петянын кроли...и морковь јиирге сүүйт. 6. Кукашты директордын кабине...ине алдырдылар. 7. Горно-Алтайскта үредүчилердин институ...ы бар. 8. Пионердин галсту...ы кызыл өндү. 9. Үренчик бойынын дневни...ин ада-энезине көргүсти.

249 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган адалгыштардын төзөгөзинин алдыла чийу тартыгар; олордын төзөгөзинин учында турган тунгак туйук бойына эжер үнгүр туйукка ненин учун көчпөгөннн јартап айдып беригер.

1. Темир јолдын рельсы сынып калтыр. 2. Бабадайдын карындажы педучилищенин студенти болгон. 3. Уулчак диктантын үредүчиге табыштырды. 4. Бойынын классын ару туларга кажы ла үренчик кичеет. 5. Агам меге паспортын көргүсти. 6. Үренчиктердин концертин улус ончозы јарадып укты.

Адалгыштардын төзөгөзинин калганчы үйезиндеги үндү табыш кату эмезе јымжак болзо, алтай кожултанын үндү табыжы база кату эмезе јымжак болор: *парталар, пионерлер.*

Төзөгөзинин калганчы үйезинде *ё* эмезе *о* деп
үндү табыш болор болзо, кезик кубулткыш ко-
жулталарда ла көп тоонун кожултазында *о* бо-
лор: *заводто, колхозтор.*

250 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган
адалгыштардын кожулталарынын алдыла чийү тартыгар; ко-
жулталардын үндү табыжы ненин учун кату эмезе жымжак
болуп турганын жартап айдып беригер.

1. Кыранын жанындагы жолло грузовиктер мантап
өдөт. 2. Кеен жараш Волгала керептер Москвага кел-
гилейт. 3. Ристин саламынан неме ороор рогожжалар
ла шляпалар өргилеп жат. 4. Жаскыда балдар
помидордын рассадазын грядкаларга отургустылар.
5. Адазы балдарына магазиннен жүзүн-жүүр конфет-
тер экелди. 6. Мен лётчикле куучындаштым. 7. Ком-
сомолецтер пионерлерге үредүде болужат. 8. Энем
аптекада иштеп жат.

251 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар
тургузып, өрмектерди бичип алыгар.

1. Апельсинн...н терези ачу. 2. Погребт... тузаган
огурчын ла капуста бар. 3. Колхозчылардын турала-
рында электричествон...н оды күйет. 4. Надя само-
варг... кос салды. 5. Барнаулд...н келген улус бистин
клубт... аяктап көрдилер. 6. Алтайда эмди яблo-
няд...н болгой виноград та өзөт. 7. Үренчиктер конт-
рольный диктантт... ончозы жакшы бичидилер. 8. Бис-
тин ороондо помещикт...р ле капиталистт...р жок.
9. Менин нөкөрим экинчи этажт... журтайт.

252 таскаду. 251 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Бригадир одуга агрономл... кожо келди. 2. Шо-
фёрл...р машиналардын жанында турдылар. 3. Зоя бал-
дарга эки помидорд...н үлөп берди. 4. Паромд... улус
көп болгон. 5. Колхозчылар түс жерди тракторл...
сүрдилер. 6. Балдар ёжк... сүт уруп бердилер. 7. Го-
родт... көп жагы туралар тудулган. 8. Менин агам

жайгыда курортт... болгон. 9. Парашютист самолётт...н калыды.

Орус тил ажыра кирген адалгыштын төзөгөзи эжерлү үнгүр туйукка эмезе тунгак туйукка токтогон болзо, кожулта тунгак туйуктан башталар: *городко, пироги, серпке, порошкты.*

Адалгыштын төзөгөзи эжери жок үнгүр туйукка эмезе үндү табышту буквага токтогон болзо, кожулта үнгүр туйуктан башталар: *учёныйдыг, вазелинди, кассадан, письмого.*

253 таскаду. Стихтен алган үзүктү кычырала, карарта базылган адалгыштардын кожулталары кандый туйуктан башталганын, ненин учун ондый болуп турганын жартап айдып беригер.

Ак хлопокту поездти
Машинист Москвага баштайт,
Кош керегинде сананып,
Түни-түжиле амырабайт.
Чике жолло фабрикага жетире
Паровозты мантадар керек.
Биске жаңы бешжылдыкта
Көп хлопок тартар керек!

254 таскаду. Берилген адалгыштарды, көп тоодо болор эдип, бичип алыгар.

Лётчик, партизан, портрет, парта, пароход, арбуз, дыня, завод, фабрика, журнал, кирпич, флаг, пулемёт, альбом, автобус, мячик, трамвай, плащ, билет, бригадир, карандаш, трактор, хомут, шкаф.

255 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, өрмөктерди бичип алыгар.

1. Класс...ын көзнөктөри жаан, потологы бийик болгон. 2. Кайкамчылу жаан арбуз...ы балдар выставкага әкелдилер. 3. Колхозтын малы жылдан жылга там ла көптөп туру. 4. Толголгон тепкишле бийик маяк...а

эңир сайын ишмекчи чыгат. 5. Эртең тура сад...а чалын түшти. 6. Шкаф...а Пушкин...инг, Лермонтов...ыг, Тургенев...инг сочинениелери бар болгон. 7. Совхоз...о иш түни-түжиле кайнайт. 8. Бис жайгыда огород...ы одогоныбыс.

256 таскаду. 255 таскадудагыдый ок жакылта берилген.

1. Мен библиотека...аң жаңы книга алдым. 2. Төртүнчи класстың үренчиктери жаскыда экзамен...ерге белетендилер. 3. Почтальон газеттер ле журнал...ар әкелди. 4. Балдар кино...о бардылар. 5. Егор электростанция...а иштеп жат. 6. Балалайка...ың бир струназы үзүлип калтыр. 7. Фонарь...ың шили изий берди. 8. Сумка...а тетрадьтар ла книгалар жатты. 9. Шофёр машина...ың кабинасында отуры.

257 таскаду. Берилген адалгыштарды башка-башка кубулткыштарга тургузып, олардын болужыла эрмектер бичип алыгар: *пальто, утюг, альбом, карандаш.*

37 §. Адалгыш керегинде бастыра үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар.

258 таскаду. Скобкалардын ичинде турган адалгыштарды керектү кубулткышка тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Жерлик кастар (*чөл*) үстиле учтылар. 2. (*Фабрика*) кийим көктөп жадылар. 3. (*Чеден*) жанында чалканчак ла тамырлу өлөң өзөт. (*Сибирь*) улузы сооктон коркыбай жат. 5. (*Ором*) милиционер туры. 6. Әжем (*арба*) талкан сокты. 7. Кызнак соок (*суу*) көөшкө урды. 8. (*Завод*) клуб, столовый, (*балдар*) яслязы бар.

259 таскаду. Карарта базылган адалгыштардын кожулталарын тургузып, кубулткыжын темдектеп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Пароход **Казань...** жууктап келди. 2. **Ат...** ла **уй...** өлөң белетеп алдылар. 3. **Жут кўн...** Сырга **уй...**

де отурды. 4. Бала ийт... коркыбады. 5. Торколой-
дын карындажы институт... үренет. 6. Кулузын...
сабынан балыкчы шоор эдип алды. 7. Кызычак кас-
тарды чырбагал... айдады. 8. Адам город... эртен
жанып келер. 9. Киске стол... үстине чыкты. 10. Кыр...
жоон карагайлар өзөт.

260 таскаду. Карарта базылган адалгыштардын кожулта-
ларын тургузып, кубулткыжын темдектеп, текстти бичип
алыгар.

жерл. к.

ч. к.

Жайгыда **јаланда** иш көп. **Јаланнан** кере түжине
ле колхозчылардын үндери угулат. **Јалан**... үстинде
талан-келендер шыгырайт. **Јалан**... грузовиктер ман-
тагылайт, озор городко аш тартып турылар. Жайгыда
јалан... көрөргө дө жараш. Колхозчылар **јалан**... эрте
чыгып јадылар. **Јалан**... түнге јетире иштейдилер.

261 таскаду. Адалгыштардын кожулталарын тургузып, куу-
чынды бичип алыгар.

КИСКЕ ЛЕ ЭРЛЕН,

Бисте Васька деп атту кiske бар болгон. Ол эр-
лендер... ле чычкандар... јакшы тудатан. Бир катап
кажаган... эрлен чыга конды. Киске эрлен... көрүп ий-
ди. Ајарбас јанынан эрлен... үсти орто чурап келди.
Эрлен бөкө дө, кыйгас та болгон. Ол кiske... јалан-
бады. Киске... тын тиштеп ийди. Је кiske јаланбас
болгон. Ол эрлен... согужып, эрлен... өлтүрө тутты.

262 таскаду. Статъяны бичип алала, баштаачылар болуп
турган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Суу тоштон јайымдалды. Балыкчы уулдарыла
кожо јаратка барды. Кеме сууда турган. Сууны ја-
калай казыктарда шүүн чөйилип барган. Туулардын
ары јанынан күн чыгып келди. Аралдын ортозында
кушкаштар ойгонды. Балыкчылар шүүнди кемеге са-
лып алала, сууны төмөн ууландылар. Јаан удабай
кеме көрүнбей барды.

263 таскаду. Берилген статьядан эчени члендер болуп турган адалгыштарды айдып беригер. Көстөчи кубулткышта турган адалгыштарга ажару салыгар: олордын кезиги ненин? учун кубулткыш кожулта жокко бичилген?

АГАШТЫНҢ ТУЗАЗЫ КЕРЕГИНДЕ.

Агаш жаңыс ла ашты корып турган эмес. Ол кижиге сүрекей көп туза жетирет. Агаш кейди тозынан арутап жат. Агаш—бистин орооннын жөөжөзү. Улус агаштан туралар, керептер ле оной до өскө немелер эдип жат. Агаш бисти күйгектерден корып жат. Онын учун бир де агашты, бир де төс жырааны темей кеспес керек.

264 таскаду. Берилген статьяны класста кычырала, кайда аар? деп суракка кару берип турган адалгыштарды айдып беригер. Ол адалгыштар кандый кубулткышта туруп жат?

ЖАСКЫДА.

Жараш жытту жөдрө чечектейт. Боронгот жажыл жалбырактарла жабынат. Баарчыктар бойлорынын уйаларын жагыртат. Кушкарлар жылу күнге сүйүнип, эрте таннан энирге жетире кожондогылайт. Ак-жарыкка жүзүн-жүүр конгыстар чыгып келдилер. Колхозчылар жаланга күнүн сайын баргылайт. Колхозтын күдүчизи малды одорго айдады.

265 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган адалгыштардын алдыла чийү тартыгар. Ол адалгыштар кандый кубулткышта турганын, *кожо* деп болушчы сөс нени жартап турганын айдып беригер.

1. Эмил Иванла *кожо* андап барды. 2. Жаланга Миша жаан балдарла *кожо* келген. 3. Изү күндөрле *кожо* жаңы иш башталды. 4. Керепте жаан улусла *кожо* эки уулчак болгон. 5. Чокум жажыл өлөңлө *кожо* ак чечектер көрүнип келди. 6. Уйлар сарлыктарла *кожо* жалаңда жүрди.

266 таскаду. Эрмектерди бичип алала, к а й д а? эмезе к а ч а н? деп суракка кару берип турган адалгыштардын алдыла чийу тартыгар. Ол адалгыштар кандый кубулткышта туруп жат?

1. Энгирде Торколой кудели нирди. 2. Түнде соок тынгый берди. 3. Тайгада андар, куштар сүрекей көп. 4. Келер айда Макыш нөкөрлөрилө кожо тайгага чыгар. 5. Чемалда менин адам бир ай амыраган. 6. Бистин деревнеде бичик билбес кизи жок. 7. Жангы жылда балдар ёлкада болгон. 8. Жуукада койу баргаа өзөт. 9. Токнанын эжези Донбасста иштеп жат.

267 таскаду. Эрмектерди бичип алала, карарта базылган адалгыштар кандый кубулткышта турганын, кандый суракка кару берип турганын айдып беригер.

1. Деревнеден городко жетире ыраак эмес болгон. 2. Айылдын ээзи айылчыдан эзен сурады. 3. Сого-но морковьтон түргөн өзөт. 4. Карыган эмеген ка-заннан эт чыгарды. 5. Школдон бирде балдардын кожонгы, бирде горннын ойногону угулат. 6. Ёрен-чиктер бригадирден айрууштар сурап алала, ёлөн жуудылар. 7. Гаражтан жап-жангы машина чыгып кел-ди. 8. Мен графиннен суу ичип алдым.

268 таскаду. Берилген эрмектерди кычырыгар; карарта базылган адалгыштардын бичилгенине ле айдыларына аяру салыгар. Ол адалгыштарды сөзлигерге бичип алыгар.

1. Пассажир поездке мендейт. 2. Менин сүүген предметим—арифметика. 3. Мен конверт садып алдым. 4. Театр городтын ортозында туры. 5. Шоссе жалбак та, түс те болгон. 6. Туранын ичинде жаан диван турган. 7. Ишмекчилер оромды сындай тро-туар жазадылар. 8. Бистин школо буфет бар. 9. Куз-басс ла Донбасс бистин орооныбысты таш көмүрле жеткилдеп турылар. 10. Вокзал городтын учында болгон.

269 таскаду. Жалаң ижинде керектү предметтердин атта-рын бичип алыгар.

7 Грамматика для III кл.

Г р а м м а т и к а ж а н ы н а н ы л г а а р ы ,

Эртен жаңы клубта спектакль болор.

Энем ару кийимди уютугла тўзетти.

1. Бу эрмектерде кандый сөстөр шүүлте аайынча бойлоры ортодо колбулу?

2. Кажы ла эрмектен озо баштап төс члендерди, онын кийининде эчени члендерди айдып беригер.

3. Бу эрмектерде кандый члендер адалгыштарла айдылган?

4. Кажы ла адалгыштын төзөгөзин ле кожултазын көргүзип беригер.

5. Кажы ла адалгыш кандый суракка кару берет?

6. Ол кандый кубулткышта, кандый тоодо туруп јат?

Ў р е н г е н и н к а т а п к ö р ö р н и н е к е р е к т ö
с у р а к т а р .

1. Адалгыш дегени не?

2. Адалгыштар канайда кубулат?

3. Адалгыштар эрмектин кандый члендери болуп јат?

38 §. Јарталгыш.

Балдар ак, сары чечектер ўстилер.

Санатта жаңы бөрүк бар.

Јараш кожон жагыланзын!

Төңдө бийик карагайлар өзөт.

Су р а к т а р г а к а р у б е р и г е р .

1. Балдар кандый чечектер ўстилер?

2. Санатта кандый бөрүк бар?

3. Кандый кожон жагыланзын?

4. Төңдө кандый карагайлар өзөт?

270 таскаду. Куучынды кычырала, кандый? деп суракка кару берип турган сөстөрдү көргүзип беригер.

АНДАП ЈҮРГЕНИ.

Кышкы күн болгон. Бис таайымла экү эрте турдыбыс. Јылу тондор кийип, мылтык жүктенип алала, андап бардыбыс. Кышкыда тууларда сүрекей јакшы. Түнде бастыра тууларды көбү ак кар бүркеп салтыр.

Кей соок, ару. Агаштарда кыру жадыры. Калың кардын үстинде койоннын изин көрүп ийдибис. Кенетинин жажыл чибинин төзинен ак койон чыга конды. Ол узун кулактарын сергейтип, өрө секиреле, агаштын ортозы жаар сурт этти.

Предметтер бойлоры ортодо
 өнгиле (кан кызыл, көмүр кара),
 амтаныла (дыня тату, чеген ачу),
 жааныла (агаш бийик, жыраа жабыс),
 кебериле (мал болчок, огурчын суйман) аныланат.

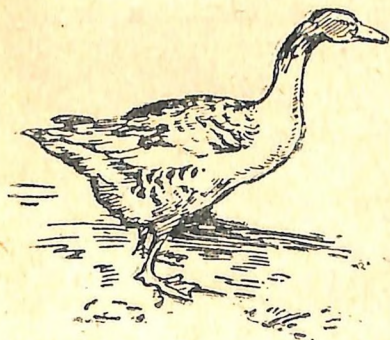
Предметтердин анылу темдектерин көргүзүп, кандый? деп суракка кару берип турган сөстөрдү жарталгыштар деп айдар.

*Кургак, ээн чөлдөрдө
 Жаан городтор тургустыс,
 Сууларды да башкарып,
 Жаңы жерле агыстыс.*

Кычырган стихтен жарталгыштарды айдып беригер.

Т а б ы ш к а к т а р .

1. Мойыны узун, табаштары кызыл, такымыннан тиштезе—кайа көрбөй качарын.

2. Бойы кичинек, чыйрак, жерди өдөлө, кызыл бөрүк таап алган.

271 таскаду. Төмөниги сөстөрлө айдылган предметтерде кандый аңылу темдектер бар? Ол аңылу темдектерди көргүзүп турган сөстөр кандый суракка кару берет?

Колхозчы. Келескен. Тракторист. Кайын.

К ө р г ү з ү: 1. *Үрөнчик уккур, кичеемкей, тапжыр, жалтанбас, билгир, иштемкей, јилбиркек.*

2. *Мөш барбак, јаш, бийик, јоон, коо.*

272 таскаду. Чөрчөктөрдө, куучындарда, стихтерде айуга, бөрүгө, койонго ло түлкүгө кандый аңылу темдектер берилип турганын тоолоп бичип алыгар.

Айу боду, јелбер, ...

Бөрү ачап, ...

Койон кортук, ...

Түлкү кызыл, кулугур, ...

273 таскаду. Төмөниги сөстөрлө айдылган предметтерде кандый аңылу темдектер болуп јат?

Јалан. Күн. Туу. Салкын. Тенери.

274 таскаду Кайра учурлу јарталгыштар бичип алыгар.

Эрте јас—орой јас, терен суу—... суу, койу аш—... аш, бийик өлөн—... өлөн, соок салкын—... салкын, уур иш—... иш, эски тура—... тура, чыйрак ат—... ат, кургак балкаш—... балкаш, калын кар—... кар, јуук јер—... јер, чичке јол—... јол, иштемкей кижии—... кижии, козыр үрен—... үрен.

275 таскаду. Төмөниги јарталгыштарла айдылган аңылу темдектер кандый предметтерге јараар?

Јажыл, быјыраш, бийик ...

Ару, соок, терен ...

Качалан, соок, күски ...

Козыр, јылу, јаскы ...

276 таскаду. Берилген јарталгыштардын кажызы атка да, уйга да келижер, кажызы јашыс да атка эмесе уйга келижер, айдып беригер.

Өлө, жеерен, кара, чокры, конгыр, сары, күрен, көк, боро, калтар, чалдар, буурул, сур, кер.

39 §. Жарталгыштар адалгыштардан бүдери.

Сөс бүдүречи кожулталардын болужыла кезик адалгыштардан жарталгыштар бүдет.

Ойди көргүзип турган адалгыштарга *гы, ки, кы* деп кожулталар кожулганда, жарталгыштар бүдет: *жайгы, жаскы, кышкы, күски*.

Адалгыштарга *ту, түү, ду, дүү, лу, лүү* деп кожулталар кожулганда, предметте кандый бир неме барын көргүзип турган жарталгыштар бүдет: *кошту, сөөктүү, кынду, сүмөлүү*.

277 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Адалгыштардан бүткен жарталгыштардын алдыла чийүү тартыгар.

1. Соок кыш жууктап келди. 2. Баштапкы январьда балдар кышкы байрамды—Жаны жылды уткуур. 3. Жараш жас башталды. 4. Жаскы кар түргөн кайылды. 5. Былтыр жай изүү болгон. 6. Жайгы эңирде Тырый тышкары чыкты. 7. Жайды ээчий күс келди. 8. Жаскы жанмыр көнөктөг дө урулза, суу көрүнбейт, күски жанмыр элгектен де сеезе, сууны көнөклө сускадый.

278 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Карарта базылган жарталгыштардын алдыла чийүү тартыгар; жарталгыштар кандый адалгыштардан, кандый кожулталардын болужыла бүткенин айдып беригер.

1. Кирлүү сууны кызычак орого төкти. 2. Үй кижиги бисти эттүү көчөлө, тату чайла күндүлеген. 3. Энем көзнөктөрдү самынду суула јунды. 4. Кыйгылу эрмектин учына кыйгынын темдегин тургузыгар. 5. Айлу, күндүү Алтайына Эркин-Коо јанып келди. 6. Сүмөлүү тўлкүү јети бөрүни де мекелеп салар. 7. Атту кижиги бистин айылыбыста конды. 8. Суунын кумакту јарадында балдар ойногылайт.

279 таскаду. Берилген адалгыштарга кожулталар ко-

жуп, предметте кандый бир неме барын көргүзип турган жар-талгыштар бүдүрүп алыгар:

Балкаш, амтан, көжнө, туу, ок, туза, табыш, сүт, жыт, боронгот, көжөгө, түреңи, жыргал, ырыс, жаркын, тамыр, салкын, јен, өлөн, кожон, тазыл, сагал, комургај, коныч, саңгыс, сарју, саа, будак, сагыш, талкан.

280 таскаду. Скобкалардын ичинде турган адалгыштардан *ту, тў, ду, дў, лу, лў* деп кожулталардын болушыла жарталгыштар бүдүреле, эрмектерди бичип алыгар.

(*Кош*) абранын үстинде батпак (*сын*) кижі отурды. 2. (*Балык*) көлдин жаказында узун камыш өскөн. 3. Кара (*тобрак*) јерди орустап чернозём деп айдар. 4. Мөш—(*баа*) агаш. 5. (*Така*) ат тошко до тайкылбас. 6. Балдар (*мешке*) јер таап алдылар. 7. Колхозтордын јаландарында (*ийде-кўч*) машиналар иштегилейт. 8. (*Јелим*) чаазынга чымалдар јашшынып калтыр.

40 §. Јарталгыштар эрмектин ичинде.

Агаштын будагында јараш кушкаш отуры.

Ајас тенгериде бир де булут көрүнбей јат.

Уулчак јабыс мөшкө чыкты.

Кичинек баланын колында мяч болгон.

Јарталгыштар эрмектин ичинде эчегі члендер болуп јат; олар баштаачыны эмезе база бир эчегі членди јартап јадылар.

281 таскаду. Кычырыгар; карарта базылган јарталгыштар шүүлте аайынча кандый адалгыштарла колбулу болуп турганын айдып беригер.

Беш толықту јылдыстын
Јаркыны телекејди курчазын.
Јайым ла тузалу науканы
Јашөскүрим кичеенип јүрензин.

Ойгор Сталин бистин башчыбыс
Тайыс суулардын тузазын көдүрп,
Кургак чөлдөрді семирте тойгызып,
Коммунизмге бисти ичкери апарат.

282 таскаду. Эрмектер сананып алала, бичип алыгар. Олорго мындый жарталгыштар кирзин:

кара, жылу, сүүнчилү, жажыл, терен, элбек, жаан, бийик, кызыл, ару, боро.

283 таскаду. Берилген эрмектерди эрмектин члендери аайынча ылгагар. Карарта базылган жарталгыштар шуulte аайынча кандый адалгыштарла колбулу болуп турганын айдых беригер.

Жаскы жангмыр жанандарды сугарды.

Кайыннын **сары** жалбырактарын ичегенине ёж тажыды.

Койу бийик ёлёнг чалынга кажайып калтыр.

Уур бодолгоны ёренчиктер ёредучизиле кожо бододылар.

284 таскаду. Берилген адалгыштардын кажызына ла бир жарталгыштан талдап алала, эрмектер тургузып алыгар:

кыш, јол, агаштар, жанандар.

285 таскаду. Берилген адалгыштарга келишкедий жарталгыштар талдап алыгар:

физкультурник, ишмекчи, яблоко, такта.

К ө р г ү з ү: *физкультурник—чакту, чыйрак...*

41 §. Жарталгыш керегинде ёренгенин катап кёрёрине керектү таскадулар.

286 таскаду. Стихти бичип алала, жарталгыштардын алдыла чийу тартыгар.

Кёк жананнын јаш ёлёнги
Чечектеп јараштыра ёзуп чыкты.
Кёпёгёш јакшы ёлёнг әдерге
Бригадирдин јуреги токтобой чыкты.
Кату болот чалгынын табыжы
Јарыш әдиш шынкылдай берди.
Мал азыралын әлбеде әдерге
Мергендү бригадалар тёзёгиледи.

287 таскаду. Статьяны бичип алыгар. Адалгыштардын ла ологро келижип турган јарталгыштардын алдыла чийу тартыгар.

ЛАГЕРЬДЕ.

Айас јайгы кун. Јаан парк. Јоон карагайлар ла јойгондор кыймыктанбай тургылайт. Олордын тозинде, кичинек город ошкош, пионерский лагерь туры. Јаңы турачактарда пионерлер амырап јадылар. Турачактардын ортозында—трибуна ла кызыл флагту бийик мачта: мында эртен тура ла эңирде линейка откүрилет. Лагерьди көрөргө дө јараш: чанкыр өңдү турачактар, жүзүн-жүүр чечектер, кумакту јолдор оны сүрекей јарандырат.

288 таскаду. Точкалардын ордына шүүлте аайынча келишкедий јарталгыштар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Июль айдын ... кунинде мен суу јаар ууландым. Оноор... јол чөйилип барган. Суунын јарадында талдын... јыраазы өскөн. Јарык сууда... балыгаштар ары-бери жүскилейт. Суунын ... јарадында ... бүктер көрүнөт. Кырдын эдегинде ... деревне туры.

Керектү сөстөр: *чичке, койу, изү, оогош, он, чыйрак, јаан, јажыл.*

289 таскаду. 288 таскадудагыдый ок јакылта берилген.

Кенетийин бистинг үстибисте ... табыш угулды. Ол ло тарыйын эмеш алдыбыста база такып угулды. Јаан, ... куштар, ... канаттарыла талбып, үч толыкталып, ээчий-деечий учуп бараткандар. Олордын ... учужынан кей торт ло сыгырып турат. Ондый бийикте, тындулардан ... јерде ондый јаан ийдени, ондый түрген жүрүмди көрөргө дө кайкамчылу болгон.

Керектү сөстөр: *кунукчыл, јараш, күчтү, түрген, ыраак.*

290 таскаду. Берилген адалгыштардан јарталгыштар бүдүрип алыгар. Јарталгыштар предметте кандый бир неме барын көргүзип турзын.

Кып, жилик, жилек, бозу, сурак, жымыртка, жарма, үркене, мерген, жылдыстар, мұўс, туйгак, учук, кузук, шакпырт, өткүш, сенек, каалга, чөп, өтөк, обызын, кылык, иш, жажыт, буру, жалбыш, кебер, керек, иш, тўжўм, тужак, кар, жегў.

291 таскаду. Сурактарды кычырып, ологго кару беригер.

1. Жайгыда кўндер кандый? Тегери кандый? Суулар кандый? Жаландар кандый? Агаштар кандый?

2. Кышкыда кўндер кандый? Жаландар кандый? Суулар кандый? Улус кандый кийим кийет?

292 таскаду. Стихти бичип алыгар. Жарталгыштардын алдыла чийў тартыгар; олог эрмектин кандый члендери болуп турганын айдып беригер.

РАДИО КОЖОҢЫ.

Бийик тууларды ажыра
Бијелеп келген сен әдинг.
Салкынду булутты өткүре
Солун куучындар әкелдинг.
Кышкы кўннинг соогына
Тогул билбес сен бойынг,
Жайгы ургун жанмырга
Өдўп билбес сен бойынг.
Икилимнинг коо ўнин
Кобы-жиктерге апарзанг.
Кожондоп айткан сөзимди
Колхозторго жетирзег.

П. Кучияк.

Ўренгенин катап көрөрине керектў сурактар.

1. Жарталгыштар деп кандый сөстөрдди айдар?

2. Жарталгыштар кандый суракка кару берет?

3. Жарталгыш эрмектин ичинде кандый член болуп жат?

4. Адалгыштарга кандый кожулталар кошкондо, жарталгыштар бүдет?

5. Берилген адалгыштарга жарталгыштар талдап алыгар: *талай, туман, сас, жорык.*

42 §. Jүзүннин солумалары.

1. Айулардын жанында
Шакпыртту улус табылган,
Олор жолдор өткүргөн,
Көн туралар жазаган.
2. Жажыл жалбырагаштар —
Кыш бозсогон.
Мен де,
Сен де
Ончобыс
Жалбак оромго чыктыбыс.
3. Мартышка карыйла, көстөр артаган;
Je онызы жаан түбөк эмес деп,
Шил көстөр алар керек деп,
Улустын айдышканын **ол** уккан,
4. Ой сен, Волга, төрөл суубыс,
Бис ончобыс сени сүйүп турибыс.
5. „**Слер** нени айттыгар?—деп,
Уулчак улустан сурады.

293 таскаду. Сурактарга кару беригер:

Карарта базылган сөстөр кандый предметтерди көргүзет: *мен, сен, ол, бис, слер, олор?*

Карарта базылган сөстөрлө предметтер бойлоры адалган ба, жок по?

Бистин куучын-эрмегибисте кандый сөстөр предметтердин аттарын көргүзет?

Адалгыштар кандый сурактарга кару берет?

Өрөги примерлерде карарта базылган сөстөр кандый сурактарга кару берет?

Бистин куучын-эрмегибисте *мен, сен, ол, бис, слер, олор* деп сөстөр бар, олор адалгыштардын ордына туруп жат.

Ондый сөстөрди **солумалар** деп айдар.

Бу солумалар, адалгыштар ок чылап, мындай сурактарга кару берет: **кем?** эмезе не?

Солумалар предметтерди бойлорын адагылабай
јат, је куучын-эрмек кандый предмет керегинде
өдүп турганы јарт болзо, олор предметти көргү-
зип јадылар.

294 таскаду. Примерлерди класста кычылала, карарта ба-
зылган солумалар кандый предметтерди көргүзип турганын
айдып беригер. Бу суракка төртинчи ле бежинчи примерлер-
де кару берер арга бар ба, јок по? Ненин учун кару берер
арга јок?

1. Балдар эртен экскурсияга барар. Олор көп со-
лун немелер билип алар.

2. Јелбер күчүк кажаганнын јанында јатты. Ол,
байла, ойноорго чылаган болор.

3. Агаштардын үстинде таандар учкылайт. Олор
уйа жазагылайт.

4. Ол айылына јанды.

5. Олор агаштын ортозында жүрдилер.

43 §. Јүзүндер.

Эреш Петяга јурук көргүсти. Эреш айтты:

—Мен јурук јурадым. Мен јуругымды көргүзерге
турым.

Петяны Эреш сен деп адады.

—Сен көрзөн, кандый јурук!

Учинчи нөкөрин, Юраны, олор экү ол деп адады-
лар.

—Ол ондый јурукты көрбөгөн.

Куучындап турган кижии бойын *мен* деп сөслө
адап јат. —Бу 1-кы жүзүн.

Оныла куучындажып турган кижини *сен* деп
сөслө адап јат.—Бу 2-чи жүзүн.

Куучын үчинчи кижии керегинде өдүп турган-
да, оны *ол* деп адап јат.—Бу 3-чи жүзүн болор.

Мен, сен, ол, бис, слер, олор деп солума-
ларды жүзүннинг солумалары деп айдар.

295 таскаду. Јүзүнниң солумаларының таблицадын тетрадьтарыгарга бичип алыгар.

Јүзүнниң солумалары.

	Јаңгыс тоо	Көп тоо
1-кы јүзүн	<i>мен</i>	<i>бис</i>
2-чи јүзүн	<i>сен</i>	<i>слер</i>
3-чи јүзүн	<i>ол</i>	<i>олор</i>

296 таскаду. Эрмектерди бичип алала, јүзүнниң солумаларының алдыла чийу тартыгар.

1. Сен городгон качан келдин? 2. Шура школго келбеди: ол оорып јат. 3. Слер бойыгардын јеригерди јакшы билеригер бе? 4. Балдар јылуда, олор үйде отургылайт. 5. Мен јес алгыйымды отко азып койлым. 6. Бис јаанамла әкү агаштын ортозына там ла ырада кирип бардыбыс.

297 таскаду. Јүзүнниң кажы ла солумазының болужыла эрмектер сананып алала, бичип алыгар.

44 §. Јүзүнниң солумаларының кубулткыштар аайынча өскөлөнөри.

Јүзүнниң солумалары кубулткыштар аайынча өскөлөнөт.

	Јаңгыс тоо			Көп тоо		
Т.	мен	сен	ол	бис	слер	олор
Э.	менин	сенин	онын	бистин	слердин	олордын
Б.	меге	сеге	ого	биске	слерге	олорго
К.	мени	сени	оны	бисти	слерди	олорды
Ө.	менле	сенле	оныла	бисле	слерле	олорло
Ј.	менде	сенде	ондо	бисте	слерде	олордо
Ч.	менен	сенен	овон	бистен	слерден	олордон

298 таскаду. Куучынды кычырыгар; жүзүннүн солумаларын табала, олор кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

ОНЧОЗЫНАН АРТЫК.

Оромдо жүрген көп улустун ортозында кичинек кызычак аза берген. Ол ыйлап, бойунун энезин бедиреп жүрди. „Сенин энең кандый?“—деп, улус кызычактан сурады. „Менин энем ончозынан артык. Слер оны билбезигер бе?“—деп, кызычак ыйламзырап айтты.

Л. Толстой.

299 таскаду Эрмектерди бичип алыгар; жүзүннүн солумаларын алдыла чийү тартыгар.

1. Мен эртен олордын айылына барып келерим.
2. Сүрекей жаан тыква учураган: балдардын бирүзи де оны көдүрүп болбогон. 3. Менин нөкөрлөрүм жүре бердилер. Мен олорды деревненин учына жетире үйдешкем. 4. Бистин клубта кече концерт болгон. 5. Уулчак менен книга сурап алды. 6. Кушкаштар үүрлерге жуулат: олор кедип учарга белетенгилейт. 7. Апшыйак чалгы садып алала, оны таптап, курчыдып алды. 8. Ваня городко слерле кожо барар.

300 таскаду. Кычырыгар; кажы ла солума кандый кубулткышта турганын айдып беригер. 1-кы жүзүндү 2-чи жүзүңлө солып, эрмектерди бичип алыгар.

Мен койу өлөннүн ортозында жадырым. Мени мынан бир де кижин таап болбос. Меге сүрекей жакшы! Менин үстимде кургак өлөн шылырайт, ол менле тортло куучындажып тургандый. Менен ыраак жок жерде талтар тартылдайт.

301 таскаду. Скобкалардагы солумаларды шүүлте аайынча өскөртүп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Мен бүгүн (сен) келерим, сен десе (мен) жакшы книга берерин. 2. Сыйыным (мен) кожо кинодо болгон. 3. Уур сөстөрдин учурын (бис) үредүчи жартап

айтты. 4. Мен (*сен*) жаны чанамды сыйлап берерим. 5. Карындажым экинчи класста үренет, мен (*ол*) бир жаш жаан. 6. (*Мен*) жараш альбом бар.

302 таскаду. 301 таскадудагыдый ок jakылта берилген.

1. (*Мен*) нөкөрим городто журтайт, жайгыда мен (*ол*) айылдап жүргөм. 2. Ак санаалу жалтанбас улус (*бис*) жерде табылган. 3. Эңиргери мен анчылардын одузына једип алдым. (*Олор*) бирүзи јилбилү чөрчөк куучындап турган. 4. Үй кижі (*бис*) бойынын айылына кычырды. 5. Колхозчылар јаланда иштедилер. Үренчиктер (*олор*) болуштылар. 6. (*Слер*) жаңы книгалар бар ба?

45 §. Јүзүннинг солумалары эрмектин ичинде.

Јүзүннинг солумазы эрмектин ичинде төзөчи кубулткышта турганда, ол баштаачы болуп јат, өскө кубулткыштарда турганда, эчени член болуп јат.

Мен кече кинодо болгом.

Бис суу јаар бардыбыс.

Мөңкү туулар туры. Олордон Чемал агып чыккан.

Карындажым меге тисымо ийди.

303 таскаду. Текстти кычырала, баштаачы болуп турган солумаларды айдып беригер.

Бис Иванла экү суунын јарадына бардыбыс. Мен кармактар ла көнөк тудунып алган болгом. Ол дезе кемени чечерге жүгүрди. Кеме күрдин алдында болгон. Ол кемени түрген чечип ийди. Мен кармактарды ла көнөкти кемеге салдым. Онын кийининде мен бойым кемеге отуруп алдым. Бис түшке јетире балыктадыбыс.

304 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Баштаачылар болуп турган солумалардын алдыла бир чийү, эчени члендер болуп турган солумалардын алдыла эки чийү тартыгар.

1. Менин алдымда элбек чөл жатты. 2. Бис сүрекей кичеенип үренер учурлу. 3. Мен сени кече музейде көргөм. 4. Слерге жаан быйан болзын! 5. Бис слерди бүгүн узак сагыганыбыс. 6. Ол бийик кырдаг чаналу жынылады. 7. Сен сүрекей жакшы журап жадын. 8. Уулчак бистен темир күрек сурап алды. Ол биске оро казарга болушты.

Ўренгенин катап көрөринекеректү сурактар.

1. Кандый сөстөрдү солумалар деп айдар?
2. Кандый сөстөрдү жүзүнниг солумалары деп айдар?
3. Жүзүнниг солумалары канайда өскөлөнөт?
4. Ол деп солуманы кубулткыштар аайынча өскөртигер.
5. Төзөчи кубулткышта турган солума эрмектинг кандый члени болуп жат?
6. Солума өскө кубулткыштарда турза, кандый член болор?

46 §. Глагол.

1. Ийде-күчтү орооныбыс

Жылдан жылга өнжүгөт.

Брысту, жайым албатыбыс

Коммунизмге ичкерлейт.

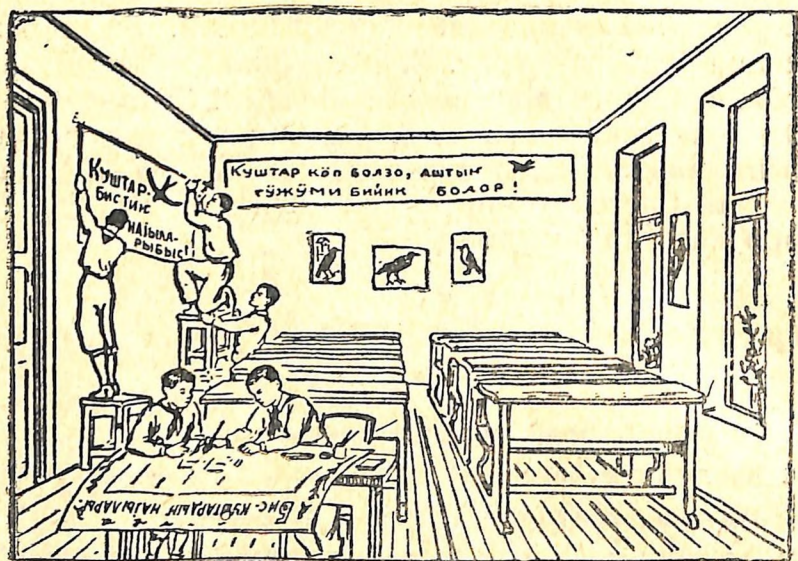
2. Күн бийик кырга көдүрилди,

Алтайды жаркыныла эркеледи.

Берилген примерлерден предметтин действиезин көргүзүп турган сөстөрдү айдып беригер.

Предметтин действиезин эмезе айалгазын көргүзүп турган сөсти глагол деп айдар.

Глаголдор мындый сурактарга кару берет: предмет нени эдип жат? предмет канайып жат?

305 таскаду. Кем не ни эдиң туғанын журук аайынча айдып беригер.

Журуктын учуры аайынча ого ат адап беригер.

Журук аайынча куучын тургузып алыгар.

Куучынды бичип алыгар.

306 таскаду. Статьяны кычырыгар. Кем канайда үнде-
нип турғанын айдып беригер. Статьяны бичип алала, глагол-
дордың алдыла чийү тартыгар.

АГАШТЫҢ ОРТОЗЫНДАГЫ ҰНДЕР.

Эртен тура ла энирде ағаштын ортсында жүзүн-
жүүр үндер угулат: күртүктер күлүрежет, сымдалар
чыйкылдажат, томурткалар ағашты токулдадат, са-
ныскандар шайрагылайт, таандар каактажат. Бийик
кайа-ташта мүркүт акшыйт. Саста бакалар бапылда-
жат. Аркада элик багырат, бөрү улыйт, түлкү үрет.
Мечиртке, кижі чилеп, каткырат. Адарулар ла коныс-
тар күүлежет. Өлөннің ортозында аспан чыкырайт.

307 таскаду. Стихти кычырыгар. Стихти бичип алала,
глаголдордың алдыла чийү тартыгар.

Калганчы кар кайылат,
 Жаскы чечектер жайылат.
 Жылу буу жерден көдүрилет,
 Күннин чогына жиргилденет.
 Тоолу күндөрдүн бажында
 Кара баарчык учуп келер,
 Бойынын жараш кожоңыла
 Улустын жүрегин сүүндирер.

308 таскаду. Берилген глаголдордун кажызы *кар* деп адалгышка келижер? Олорды чыгара бичип алыгар.

Мызылдайт, шуулайт, табыштанат, агарат, огурат, кажайат, бүркейт, кайылат, агат, жаайт, карануйланат, урат, түжет, күркүрейт, жадыры, карарат, келедири, кыжырайт.

К ö р г ü з ü: *Кар мызылдайт, агарат...*

309 таскаду. Берилген глаголдордон *булут* деп адалгышка келишкедий глаголдорды талдап алала, олорды бичип алыгар.

Жалт этти, күркүреди, бүркеди, таркады, көгөрө берди, карара берди, сооды, күүледи, жаанай берди, жылып баратты, көрүнбей барды, жаныланды, суркурап турды, токтоды, мантады.

К ö р г ü з ü: *Булут бүркеди, таркады...*

310 таскаду. Стихти кычырыгар; стихтен глаголдорды талдап алала, олордун болушыла сегис эрмек тургузып алыгар.

ТАН ЖАРЫДЫ.

Тан жарыды,—
 Удабас күн чыгар.
 Уксан... Торчыктын
 Кожоны угулат.
 Таннын жарыгы
 Там билдирет;
 Суу үстин көрзөн,—
 Туман көдүрилет.

8 Грамматика для III кл.

Жаланда чечектерден
 Жараш жыт жайылат,
 Өлөңдөги чалын
 Мөнүндий суркурайт.
 Сууга энейген камыш
 Нени де шымыранат,
 Эбиреде жаланда
 Бир де табыш угулбайт.

311 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Кандый глаголдор предмет не-ни эди п ј а т? деп суракка, кандыйлары предмет к а н а й ы п ј а т? деп суракка кару берип турганын јартап айдып беригер.

1. Чечектердин үстинде көбөлөктөр учкылайт.
2. Обөгөн айылына јанып келди.
3. Тышкары кискенин балазы маарап јат.
4. Кажаканнын ичинде уйлар мөөрөжөт.
5. Јалкын јалт этти, јаан удабай тенери күркүреді.
6. Кышкыда Майныс койонго тузак тургусты.
7. Кичинек көлдөрдін үсти күнге јалтырайт.
8. Кабайда кичинек бала уйуктап јат.
9. Күскиде өлөн чалдыгып калат.
10. Көлгө балыкчы келди.
11. Жууканын түбиле суучак агып јат.
12. Јаанам балык каарды.

312 таскаду. Он ло сол јанындагы эрмектерде предметтердин действиезин көргүзип турган сөстөрді түңейлешти-рип көригер. Олор тынду ла тыны јок предметтердин дей-ствиезин түңей көргүзөт пе, јок по?

Улус тышкары чыкты.	Тегерик ай чыкты.
Кызычак көзнөкти	Салкын каалганы ачып
ачып ийди.	ийди.
Меге нөкөрим келди.	Күрөң күс келди.
Үй улускеден согот.	Јеңил эзин согот.
Уулчак сууга кирди.	Караңгуй түн кирди.

47 §. Глаголдордын өйлөри.

Глаголдор өйлөр аайынча өскөлөнөт.
Глаголдордо үч өй бар: тургуза өй, өткөн өй лө келер өй.
Глаголдың тургуза өйи действие эмди ле, ол керегинде айдып ла турар тужында, өдүп турганын көргүзөт.

*Соок эзин удур а согот,
Оромдордо табыш угулат.
Төрөлимнин жүреги, сүүгөн городым,
Јакшы кондың ба?—деп улус сурайт.*

Глаголдың өткөн өйи действие озо, ол керегинде айтканынан озо, өдүп калганын көргүзөт.

*Уйуктап жаткан жер үстүндө
Кыскылтым тандак кугарды,
Көк тумандар жылышты,
Алтын-сары ай чыкты.*

Глаголдың келер өйи действие кийининде, ол керегинде айткан соңында, өдөрүн көргүзөт.

*Агас тоңдү кыш келер,
Агын сууны тошло бүркеер.
Болчок жаакту омок балдар
Болот жонөкту жыгылаар.*

313 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдордун алдыла чийү тартыгар. Кажы ла глагол кандый өйдө турганын айдып беригер.

Советский Черү бойынын Төрөлин өштүлөрдөн эркиндү корыды. Сталинградтын жанында ол жакына ундулбас макка кирди. Севастопольдо герой-талайчылар калапту тартыштылар. Ленинград коркушту курчудан айрылды. Эмди бистин албаты амыр-энчү ишке көчти. Советский Черүнин ийде-күчи там ла тыгыды.

314 таскаду. Эрмектерди бичип алала, келер өйдө турган глаголдордун алдыла жаныс чийү, тургуза өйдө турган глаголдордун алдыла эки чийү тартыгар.

Жаскы күн чалып туры. Туралардын жабынтыларынан суу тамчылап жат. Кар там ла астап туры. Удабас жалаңдар, агаштар жажара берер. Жүзүн-жүүр чечектер жайылар. Кушкаштар эртен-эңир кожондоор. Женил, жылу эзин согор. Тенериле ак булуттар ары-бери жылыжар. Баштапкы жанмыр жаар, баштапкы күжүрт күркүреер.

Глаголдордын төзөгөзине *ты, ми, ды, ди* деп кожулталар кожулганда, өткөн өйдин глаголдоры бүдет. Төзөгөзи *т* деп туйукка токтогон глаголдордо *т* экиленип бичилер:

тутты, кести, салды, сакыды.

Глаголдордын төзөгөзине *ыр, ир, ар, ер, ор, өр* деп кожулталар кожулганда, келер өйдин глаголдоры бүдет. Төзөгөзи үндү табышту буквага токтогон глаголдордо үндү табыш эки түнөй буквала темдектелип бичилер: *аксаар, терлеер, ириир, корыыр.*

315 таскаду. Өткөн өйдө турган глаголдорды бичип ала-ла, кожулталарынын алдыла чийү тартыгар. Өткөн өйдин кожултазы ненин учун кезикте тунгак туйуктан, кезикте үнгүр туйуктан башталып турганын жартап айдып беригер.

Атты, жыкты, бусты, эшти, тапты, этти, какты, касты, ашты, тепти.

Жабынды, жажырды, кабырды, жартады, сүүртеди, белетеди, жарады, истеди.

316 таскаду. 315 таскадуда берилген глаголдорды келер ойго тургузала, кожулталарынын алдыла чийү тартыгар. Онын кийининде мындай сурактарга кару беригер:

1. Төзөгөзи эжерлү тунгак туйукка токтогон глаголдорго келер өйдин кожултазы кожулганда, эжерлү тунгак туйукла не боло берет?

2. Төзөгөзи үндү табышту буквага токтогон глаголдорго келер өйдин кожултазы кожулганда, үндү табыш канайда темдектелип бичилет?

Глаголдын төзөгөзинин калганчы үйезинде *о* эмезе *ө* турар болзо, келер өйдин кожултазында база *о* эмезе *ө* турар: *согор төгөр.*

317 таскаду. Эрмектерди бичип ала-ла, жаныс номерлү эрмектерди карарга базылган сөстөрди түнөйлөштиригер. Олордын учурунын башказы незинде?

1. Эртең менин нөкөрүм куучын айдар. Жаскыда

пастух малды одорго айдаар. 2. Туунын эдегинде эски айылдар турган. Жайгыда ол биске айылдаар. 3. Эjem көп кожондор билер. Ол сонзун клубта кожондоор. 4. Бистин жерде агастар, киштер көп. Јерин санап, ат киштеер. 5. Бу книгада јилбилү куучындар бар. Таадам меге озогы жүрүм керегинде куучындаар.

318 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды келер өйгө тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Күстин соок тыныжына ончо неме (өскөлөн). 2. Јакшы кичееп үрензен, ада-эненг (сүүн). 3. Ол бисте (кон). 4. Үредүни кичебезенг, нөкөринг де сененг (чөкөн). 5. Ол ло кырдын эдегинде пионерлердинг оды (күй). 6. Энем меге платье (көктө). 7. Мында бийик түжүмдү аш (өс). 8. Ол бисле кожо (ойно). 9. Жайгыда Санап база ла (өркөлө).

319 таскаду. Берилген глаголдорды келер өйгө тургузала, бичип алыгар.

Кемји, курчыт, тарт, изит, сук, таны, темик, түзет, јек, чөй, бөкөй, чий, терле, исте, сус, бас, айры, кургат, ото, оокто, көнкөр, тап, чочы, эмис, эри, эле, толго, күндүле, теп, бедире, бирик.

320 таскаду. 319 таскалуда берилген глаголдорды өткөм өйгө тургузала, бичип алыгар.

Глаголдордын төзөгөзине *п, ып, ип, ун, үп* деп кожулталар кожулала, *јат, тур, отур, жүр* деп болушчы глаголдор кожо айдылза, тургуза өйдин глаголдоры бүдер: *ойноп јат, көрүп туры, кычырып отуры, иштеп жүри.*

Јат, тур, отур, жүр деп глаголдор бойлоры алдынан да тургуза өйлү болуп јат: *јадыры, туры, отуры, жүри.*

Глаголдын төзөгөзи үндү табышка токтогондо, ого *п* деп кожулта кожулар: *бичип јат, ороп јат.*

Төзөгөзи туйукка токтогон жаңгыс үйелү глаголдордо эрин чөйилер үндү табыш бар болзо, олорго *yn, yn* деп кожулталар кожулар: *көрүн туры, сүрүн жат.*

Эки, үч ле оонг до көп үйелү глаголдордо эрин чөйилер үндү табыш бар да болзо, олорго *ын, ын* деп кожулталар кожулар: *отурын жат, отургузын жат.*

Төзөгөзи й деп туйукка токтогон глаголдорго
база *ын, ын* деп кожулталар кожулар: *чөйин жат, күйин туры.*

321 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды *жат, тур, отур, жүр* деп болушчы глаголдордын болушыла тургуза ойгө тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Бала тышкары (*ойно*). 2. Мал туунын эдегинде (*одо*). 3. Ак чечек (*жайыл*). 4. Карангуй түн (*кир*). 5. Меесте жажыл өлөң (*өс*). 6. Оок жаңмыр (*жаа*). 7. Кичү карындажым колхозтын койлорын (*кабыр*). 8. Уулчак жакшы (*кожондо*). 9. Энем кос (*өчүр*). 10. Балдар көлдөң балык (*тут*).

322 таскаду. Берилген глаголдорды тургуза ойгө тургузала, бичип алыгар. Олорго каядый кожулталар, ненин учун ондый кожулталар кошконьгарды жартап айдып беригер.

Ижен, жуулаш, кеч, сыйма, чочы, коркы, чымчы, эле, көчүр, үс, үргүле, үрен, үшкүр, бичи, бер, ачыт, жалкуур, кынзы, күй, көр.

323 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Үренчиктер үредүчининг сөстөрүн жакшы уг...п отурылар. 2. Койон талдын терезин сой...п жат. 3. Анчылар жапашта кон...п жадылар. 4. Колхозчылар кере түжине ле аш сог...п турылар. 5. Нөкөрим мененг түрген жүгүр...п жат. 6. Бистинг улус уйкуданг эрте тур...п жат. 7. Колхозто жуун өдүп туры. 8. Айу огур...п жат. 9. Анчы элик тоз...п отуры.

|| *Јат* деп болушчы глаголло кожо айдылган глаголды кыскарта айдар ла бичинир аргалу: *ойнойт* (ойноп јат), *келет* (келип јат). ||

324 *таскаду*. Стихти кычырыгар. Глаголдор кандый өйдө турганын айдып беригер. Стихтең кыскарта бичилген глаголдорды талдап алала, олардын болушыла эрмектер бичип алыгар.

СҮҮГЕН ГОРОД.

Эртен тура садтарга чалын түшти.
Јаскы ару кей јараш јытанат.
Спасский башняда час сокты.
Кремльдин чолмондорын тандак јарыдат.
Кезикте јылыйып, кезикте койылып,
Площадьтын үстиле булуттар өдөт.
Төрөл мавзолейден Ленин деп сөс
Келер чактарды өткүрө көрөт.
Башнялардын јанында, Кремльде,
Көзнөктөр күнге суркурайт.
Төрөл орооныс керегинде сананып,
Нөкөр Сталин көзнөккө јууктайт.

Е. Трутнева.

325 *таскаду*. Тургуза өйдө турган бу глаголдорды кыскарта бичип алыгар.

Јескинип јат, кемјип јат, мантап јат, терлеп јат,
маарап јат, кыйгырып јат, јажарып јат, кичеенип
јат, табыштанып јат, чечип јат, јалтырап јат, килеп
јат, сыстап јат, кургап јат, көлүрип јат, ыркыранып
јат, үрүп јат, агарып јат, ангданып јат, оорып јат.

48 §. Токтодулу глаголдор.

Ачып калган сүтти киске ичпеди.
Такалу ат тошко до тайкылбас.
Кышкыда мал одорго чыкпай јат.

Эрмектерди кычырала, глаголдор кандый өйдө турганын айдып беригер.

Глаголдордын төзөгөзине *ба, бе, бо, бө, па, пе, по, пө* деп токтодулу кожулталар кожулганда, токтодулу глаголдор бүдет: *барба, келбе, одобо, көрбө, айтпа, этпе, оотпо, сөкпө*.

326 таскаду. Берилген глаголдорго токтодулу кожулталар кожуп, токтодулу глаголдор бүдүрүп алыгар.

Аста, белете, жан, толго, өлтүр, көч, арбан, ат, жи, тур, ал, үре, керил, кериш, чеч, чий, ойно, жүр, жон, жун, төгүнде, кышта, калыра, кемзин, жөдүлде.

Токтодулу глаголдордо база үч өй бар: тургуза өй, келер өй, өткөн өй.

Өткөн өйдө токтодулу глагол *ды* эмезе *ди* деп кожулта алынат: *барбады, келбеди*.

Келер өйдө *с* деп кожулта алынат: *барбас, келбес*.

Тургуза өйдө токтодулу глагол *й* деп кожулта алынала, *јат, тур, отур, жүр* деп болушчы глаголдорло кожо айдылат: *барбай јат, келбей тур, иштебей жүри*.

Јат деп болушчы глаголло кожо айдылган токтодулу глаголдорды база кыскарта айдар аргалу: *барбайт, келбейт*.

327 таскаду. Эрмектерди бичип алала, токтодулу глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

1. Бис сени, төрөл јерибис, өштүлерге качан да бербезибис! 2. Отло бериште, сууга дезе бүтпе. 3. Өскө кижининг түбегине качан да сүүнбей жүр! 4. Шуурган токтобой туры, тегери ајаспай туры. 5. Урокторго оройтыба, ойынга көп өй өткүрбе. 6. Бистин јерде кышкыда јанмыр јаабай јат. 7. Уулчак ийттен коркыбады. 8. Кичү карындажынды тарындырба.

328 таскаду. Точкалардын ордына глаголдордын токтодулу кожулталарын тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Токтодулу глаголдор кандый өйдө турганын айдып беригер.

1. Бүгүн төгүндезен, эртен бир де кизи сеге бүт-

...е . 2. Орой күсте торчык кожондо...й јат. 3. Толкулар да, суулар да јок, күкүрт те табыштан...йт. 4. Тошты отко салза—күй...е, сууга салза—чөг...е. 5. Айу адарунын уйазын тап...ды. 6. Мен озо баштап оны таны...дым. 7. Суу элгекке токто...е. 8. Орой эгирде јоткон көзнөк өткүрө күүле...ди. 9. Кичинек бала стаканды жүк арайдаг ла оот...ды.

329 таскаду. Куучынды кычырала, онын баштапкы бөлүгүндеги глаголдорды тургуза өйгө тургузып, учиячи бөлүгүндеги глаголдорды келер өйгө тургузып, бичип алыгар.

БАШТАК БАЛДАР.

1. Деревнеде садтар көп болгон. Јаскыда ла јайгыда бу садтарда кушкаштар кожондоды, бойлорына уйа жазады. Олорго кем де тийбеди. Күскиде садтарда яблоколор, грушалар ла сливалар көп бүтти.

2. Је бир катап баштак балдар кушкаштардын уйазын чачтылар. Кушкаштар уча бердилер. Олор садтарга ойто келбедилер.

3. Катап јас келди. Садтарда кушкаштар јокко тым болгон. Каршучы курттар табылды. Агаштардын чечектерин, бүрин үреди. Күскиде садтарда яблоколор до, грушалар да, сливалар да бүтпеди.

330 таскаду. Эрмектерди јетире бичип алыгар.

Балдар! Кушкаштардын уйазын ... Олордын жымырткаларын ... Кушкаштарга ... Олорды тегим јерге ...

49 §. Глаголдордын тоозы.

Үренчик бичип отуры. Үренчиктер бичип отурылар.

Үренчик бичиди. Үренчиктер бичидилер.

Глаголдор тоолор аайынча өскөлөнөт.

Јаңыс тоодо глаголдор жаңыс предметтин

|| дейвиезин көргүзет, көп тоодо—эки эмезе бир ||
канча предметтердин дейвиезин көргүзет.

331 таскаду. Эрмектерди бичип алала, көп тоодо турган глаголдордун алдыла чийу тартыгар.

1. Туранын жанында агаштар кышкы салкынга жайканышты. 2. Бис төрөл орооныбысты бастыра жүрегибистен сүйүп турыбыс. 3. Бүгүн карыгандар лажииттер избирательный участокко келдилер. 4. Булут жоголды, ай чыкты. 5. Кеткин кушкаштар түштүк жаар учкылайт. 6. Жалаңда уйлар жүрдилер. 7. Мен жылу тон кийдим. 8. Олор экү курсак кайнаттылар. 9. Уулчактар кушкаштын уйазын чачпадылар.

332 таскаду. Жагыс тоодо тургая глаголдорлу эрмектерди бичип алыгар.

1. Мен ол тушта заводто иштедим. 2. Эбиреде койу туман туры. 3. Агаштын бүри шылырабай жат. 4. Уулчактардын бирүзи жыланнап коркыбады. 5. Ыренчиктер жайгыда пионерский лагерьде амырагылаар. 6. Айу кижиге каа-жаа ла табарат. 7. Азыбаш көп сабазында буунтыларда жүрет. 8. Кыстар ла уулдар өлөн чаптылар.

333 таскаду. Статъяны кычырала, глаголдордун ойин ле тоозын айдып беригер.

Самолёт Москванын үстиле учат. Кремльдинг рубиновый чолмондоры мызылдайт. Мында, Төрөлибистинг төс жеринде, Верховный Совет сталинский бешжылдыктын планын жөптөди. Бастыра ороондо улустройка өдүп жат. Сталинград азыйдагызынан он артык жаранды. Украинанын учы-куйузы жок чөлдөринде тракторлор күркүреп турылар. Хлопок салган жаландарда иш кайнайт. Поездтер Донбасстан таш көмүр тарткылайт. Советский улустар кажы ла жерде эрчимдү иштеп турылар. Олор бойынын көрүмжилү ижиле амыр-энчүни тыгыдып турылар.

50 §. Глаголдор эрмектин ичинде.

Глаголдор эрмектин ичинде айдылачылар болуп жат.

Ай чалыйт. Уулчактар одын тажыдылар. Айылдын кийин жанында мөш өзөт.

334 таскаду. Эрмектерди ылгайла, олордон глагол-айдылачыларды айдып беригер.

1. Кырларда буудай мажакталат. 2. Суунын үстинде туман туры. 3. Жалаңда өлөң жажарат. 4. Жаскыда яблоня ак чечектерле бүркелер. 5. Петя уйларды сугарды. 6. Мен төрөл жеримди сүреен сүйүп турым. 7. Орык жолдордо солун андардын изи жатат. 8. Кече калаңту жоткон теңгери туй бүркеди. 9. Ак кебистий кар мызылдайт.

335 таскаду. Статьяны кычырала, глаголдор кандый өйдө турганын айдып беригер.

ЭРТЕН ТУРА.

Күн чыгат. Суунын үстинде туман агарат. Садта кушкаштар кожондоп турылар. Жажыл жырааларда чалын суркурайт. Таланг-келең шыгырада кожондойт. Күүлелер күлүрөп турылар. Кучыйактар жолдордо секирип жүргилейт. Карананын ортозында адарулар күүлежет. Ыраакта теерменнинг табыжы угулат.

336 таскаду. Ончо глаголдор өткөн өйдө турар эдип, „Эртен тура“ деп статьяны кубултала, бичип алыгар.

337 таскаду. Ончо глаголдорды тургуза өйгө тургузала, статьяны бичип алыгар.

Эбиреде иш кайнады. Абраларла тобрак, таш ла тоормоштор тарттылар. Жерказачылар ла плотниктер жылгыр иштедилер. Ишчилер носилкаларла таш ла тобрак тажыдылар. Мундар тоолу улустар жерди буттарыла тепседилер. Пушкарълар пушкаларынын оос-

торын Китай-город жаар ууландырдылар. Түнде пуш-
калардын жанында оттор күйдилер. Пожарский ле
Минин эбиреде жортып, улусты көкүдип турдылар.

338 таскаду. Стихтерден алган үзүктерди бичип алала,
эрмектин төс члендеринин алдыла чийү тартыгар. Кажы ла
айдылачы кандый өйдө турганын жартап айдып беригер.

1.

2.

Май бурылды. Үренчилер	Эгир кирер. Жеңил эзин
Ойго учуп келдилер.	Түннинг серүүнин жетирер.
Жалаң өлөңлө жабынды,	Уйуктап жаткан жердин
	үсти
Агаш катап ла жажарды.	Монүндий чалынла
	бүркелер.

3.

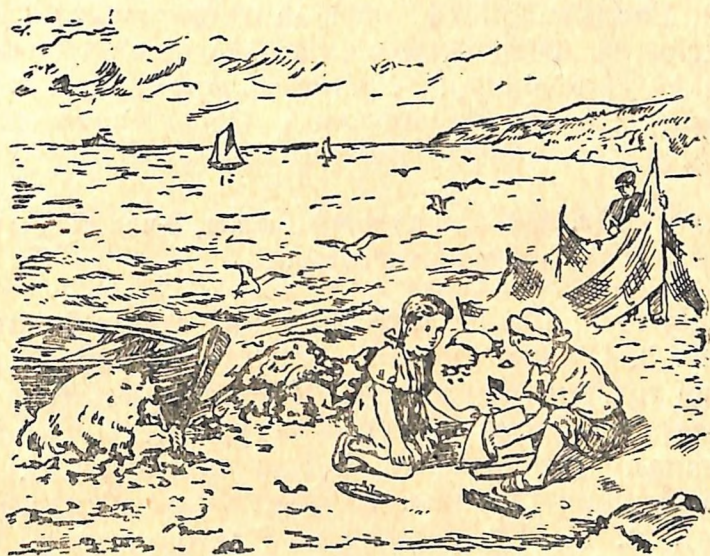
Менин көзнөгимнин үстинде
Кушкаш балдарына уйа жазайт,
Желбер түктү чокыр кiske
Сары көстөриле оны аяктайт.

339 таскаду. Статьяны кычырыгар. Бистин орооннын кан-
дый өштүлери ле тартышканы керегинде мында айдылган?
Статьяны бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар;
кажы ла глагол кандый өйдө турганын айдып беригер.

САША ТЫШКЕВИЧ.

Бу керек Украинада болды. Гитлеровецтер бир
деревнени жуулап алдылар. Ондо счетовод Тышкевич-
тин билези журтап жатты. Немецкий офицерлер ада-
зын, энезин ле сыйынын өлтүрүп койдылар. Жаңыс ла
Саша деп уулчак тирү артты. Ол тышкары жажынды.
Саша ыйлабады. Ол агаштын ортозына жүре берди.
Эртезинде фашисттердин черүзи станцияга келди.
Оромло танктар, автомобильдер баратты. Оромдо
уулчак турды. Оромго жаан автомобиль чыкты. Авто-
мобильде гитлеровский офицерлер отурды. Уулчак ма-
шина жаар граната мергедеп ийди. Жаан табыш угул-

ды. Машина оодылды, офицерлер өлгиледи. Граната-
нын оодыгынан уулчак база өлди. Ол уулчак Саша.
Тышкевич болды.

Талайчы болотон уулчак.

340 таскаду. Журукты ајктап көригер. Слер талайдын
јарадында, талайдын бойында, талайдын үстінде нени көрүп
турыгар?

Уулчак нени эдет? Онын сыйыны нени эдет? Адазы нени
эдет?

Журук ненин учун онойдо адалганын јартап айдып бе-
ригер.

Журук аайынча куучын тургузып алыгар. Куучында мын-
дый глаголдорды тузаланыгар: *толкуланат, јүскилейт, ке-
ледири, учкылайт, јамачылайт, јазайт, көрүп отуры.*

51 §. Глаголдордын јүзүндери.

Глаголдор јүзүндер аайынча өскөлөнөт.

Глаголдордо үч јүзүн бар: баштапкы, экинчи
ле үчинчи.

1. *Мен, бис* деп баштаачылар тушта глагол-
айдылачы 1-кы јүзүнде болор: *Мен бичип оту-
рым. Бис бичип отурыбыс.*

2. *Сен, слер* деп баштаачылар тушта глагол-айдылачы 2-чи жүзүндө болор: *Сен бичип оту-рын. Слер бичип отурыгар.*

3. Бастыра өскө баштаачылар тушта (адалгыштар ла солумалар тушта) глагол-айдылачы 3-чи жүзүндө болор: *Үренчик отуры. Ол бичип отуры. Балдар отуры (лар.) Олор бичип отуры (лар).*

341 таскаду. Эрмектерди бичип алала, 3-чи жүзүннн глаголдорунун алдыла чийү тартыгар.

1. Уулчак айылы жаар жүгүрди. 2. Ак жалаң кеен жадыры. 3. Суунун үстиле куштар учкылайт. 4. Деревнеде ийттер үрүжет. 5. Кара баарчыктар учуп келдилер. 6. Садга шуурган шуурыйт. 7. Бийик төгнөң чаналу жыгылаарым. 8. Кар калың жаады. 9. Бистинг жүрүмбис жаранды. 10. Мен үчинчи класста үренип жадым. 11. Үренчиктер клубка бардылар.

342 таскаду. Стихти кычырала, карарта базылган глаголдор кандый жүзүндө турганын айдып беригер.

Аралдагы чыкту жер
Алтын бүрле **бүркелет...**
Агаштын жараш кийимин
Менин буттарым **тепсейт.**
Агаш аразыла жүгүрип,
Будактар сынганын **угадым,**
Бүрди шылырада эжип,
Соокко жаранып **кызардым.**

А. М а й к о в .

343 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдор кандый жүзүндө, кандый өйдө турганын айдып беригер.

1. Сүүген башчыбыстын портредин бис жараш чечектерле кееркедерибис. 2. Слер эртен январыгар ба? 3. Бу өйдө эки колхозчы бийик кырда тушташты. 4. Жылу салкын араай согот, жылкычы меесте кожон-

дойт. 5. Уулынын айткан кажы ла сөзи адазына жагыдан ийде кошты. 6. Жараш чөлим, телкем жадырын, элбек чөлим, эзинге өңжүдин, Кара талай жаар чөйилип бардын! 7. Мен агроном болорго күүнзеп турым. 8. Бистин ороондо ишмекчилер ле крестьяндар вак журтап жадылар.

52 §. Глаголдордын кубулары.

Глаголдор өйлөр, тоолор ло жүзүндер аайынча өскөлөнөт. Глаголдордын өйлөр; тоолор ло жүзүндер аайынча өскөлөнгөнин глаголдордын кубулары (спряжение) деп айдар.

Глаголдордын кубуларынын таблицазы.

Жаңгыс тоо			
Жүзүндөр	Тургуза өй	Келер өй	Өткөн өй
1-кы жүзүн	<i>мен иштеп жадым</i>	<i>иштеерим</i>	<i>иштедим</i>
2-чи жүзүн	<i>сен иштеп жадын</i>	<i>иштееринг</i>	<i>иштединг</i>
3-чи жүзүн	<i>ол иштеп жат</i>	<i>иштеер</i>	<i>иштеди</i>
Көп тоо			
1-кы жүзүн	<i>бис иштеп жадыбыс</i>	<i>иштеерибис</i>	<i>иштедибис</i>
2-чи жүзүн	<i>слер иштеп жадыгар</i>	<i>иштееригер</i>	<i>иштедигер</i>
3-чи жүзүн	<i>олор иштеп жадылар</i>	<i>иштеер(лер)</i>	<i>иштедилер</i>

Тургуза, өткөн лө келер өйлөрдүн глаголдоры тоолор ло жүзүндер аайынча өскөлөнгөндө,

1-кы жүзүндө, ас тоодо *ым, им, м* деп кожулталар, көп тоодо *ыбыс, ибис, быс, бис* деп кожулталар алынат;

2-чи жүзүндө, ас тоодо—*ынг, инг, нг*, көп тоодо *ыгар, игер, гар, гер*;

3-чи жүзүндө, ас тоодо кожулталар алынбай жат,

|| көп тоодо *ылар, илер, лар, лер* деп кожулталар || алынат.

344 таскаду. Өрөгү таблицаны тузаланып, бу эрмектерди. көп тоодо турган глаголдорлу болор эдиң, бичип алыгар. Баштаачы болуп турган адалгыштарды көп тоого тургузарын ундубагар.

1. Тенериде самолёт учуп жат. 2. Жалан карарып жат, агаш жажарып туры. 3. Өштү качып жат; ол мылтык-жепселин таштап туры. 4. Колхозчы өлөн чаап жат. 5. Балыкчы балык тудуп жат.

345 таскаду. Куучынды кычылала, карарта базылган глаголдор кандый өйдө, кандый жүзүндө турганын айдып беригер.

АГАШТАРДЫН БАЙРАМЫ.

Жас келди. Чымылдар, конгыстар ойгондылар. Куш-каштар балдарына уяа жазадылар. Же, агаштар нени эдип турылар?

Агаштар да байрам кептү жазанып турылар. Аспактын бүри жок то болзо, онын сары ондү сыргалары салактайт. Тал база ондый.

Онын кийининде кайын ла терек бажынан ала төзине жетире сыргаларла бүркелдилер. Ол не керектү сыргалар? Сен оморды көрдин бе? Сыргалар—ол агаштардын чечеги.

346 таскаду. Үрен деп глаголды тургуза өйгө тургузала, ас тоодо ло көп тоодо жүзүндө аайынча өскөртип, бичип алыгар. Глаголдын жүзүн кожулталарынын алдыла чийү тартыгар.

347 таскаду. Тап деп глаголды келер өйгө тургузала, 346 таскадудагыдый ок иш өткүригер.

348 таскаду. Айт деп глаголды өткөн ойго тургузала, 346 таскадудагыдый ок иш өткүригер.

349 таскаду. Барба деп токтодулу глаголды келер өйгө тургузала, ас тоодо ло көп тоодо жүзүндө аайынча өскөртигер. Глаголдын жүзүн кожулталарынын алдыла чийү тартыгар.

350 таскаду. Эрмектерди бичип алала, глаголдордын жүзүн кожулталарынын алдыла чийу тартыгар. Глаголдор кандый өйдө турганын айдып беригер.

1. Класстын ичинде балдар отурдылар. 2. Бис жайгыда лагерьде болгоныбыс. 3. Энем чулук түүди. 4. Көк таштарды жалап жадын, көк кумакты экчеп турун. 5. Мен эртен Петяла кожо ойноорым. 6. Өскө жерлерге мен барбазым, өскөн жеримде жүрерим. 7. Акжарыкта кандый ла ороондор бар, же бистин төрөлдий ороонды таппазыгар. 8. Трактористтер клубка келдилер. 9. Бу ишти сен бүдүрерин. 10. Слер биске жилбилү куучын айттыгар.

351 таскаду. Жайгыда слер агаштын ортозында, жалаңда, садта, огородто нени эдеригер, класска куучындап береле, бичип алыгар.

Катап көрөрине керектү сурактар.

1. Глагол нени көргүзөт?
2. Глаголдор кандый сурактарга кару берет?
3. Глаголдор канайда өскөлөвөт?
4. Глаголдор тургуза өйдө кандый действиени көргүзөт?
Өткөн өйдө лө келер өйдө кандый действиени көргүзөт?
5. Тургуза өйдин глаголдоры канайда бүдет?
6. Токтодулу глаголдор канайда бүдет?
7. Глагол эрмектин ичинде кандый член болуп жат?
8. *Ойноп жат, аттым, барарыгар, көрөрүн* деп глаголдор кандый өйдө, жүзүндө ле тоодо туруп жат?
9. Бу глаголдордон токтодулу глаголдор бүдүрүп алыгар; глаголдор ол ок өйлөрдө турзын.

53 §. Глагол керегинде үрөнгенин катап көрөрине керектү таскадулар.

352 таскаду. Бичип алала, глаголдордын алдыла чийу тартыгар.

МЕНИНГ ЭНЕМ.

Менин энем заводто иштеп јат. Энем планды јаантайын ажыра бүдүрет. Бу јуукта ол бойынын јакшы ижи учун мактулу грамота алды. Онын кийининде биске көп айылчылар келдилер. Ончолоры энемди уткудылар. Энем мени сүрекей тын сүйп јат. Је јалку балдарды ол сүйбей јат. Бир катап мен коомой отметка алдым. „Сен качан да јалкуурба, кандый ла ишти ак-чек бүдүр“—деп, энем меге айтты. Эмди мен јакшы үренип јадым.

353 таскаду. Бичип алала, токтодулу глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

АГАШТЫНҢ НАЈЫЗЫ.

Агаштын најызы бол, агашты чеберле. Агаштын најызы будактар сындырбас, јалбырактар үспес, агаштардын чобразын сойбос. Ол агаштарга чыкпас, агаштардын тазылдарын малтала кеспес. Агаштын најызы агаштын ортозында от салбас, өрт чыгарбас.

354 таскаду. Берилген глаголдорды кыскарта бичип алыгар.

Сөгүп јат, өчүрип јат, толгоп јат, тудуп јат, оорып јат, коркып јат, отургузып јат, кыстап јат, кожондоп јат, учуп јат, ачып јат, арбанып јат, кичееп јат, чөйип јат, өскүрип јат, сүзүп јат, калактап јат, сүрүп јат, үргүлөп јат.

355 таскаду. 354 таскадудагы глаголдорды өткөн өйгө тургузала, бичип алыгар.

356 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды 2-чи жүзүнге, ас тоого, келер өйгө тургузала, эрмектерди бичип алыгар. Бу кандый эрмектер?

1. Сен јайгыла кайда (амыра)? 2. Сен тижинди не-
ле (арчы)? 3. Сен нени (кычыр)? 4. Сен кемге письмо
(бичи)? 5. Сен кайдаар (бар)? 6. Сен канча час (уйук-

та)? 7. Сен энирде нени (эт)? 8. Сен шатра (ойно) ба? 9. Сен балыкты кайдан (тут)?

357 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды 3-чи жүзүңгө, ас тоого, келер өйгө тургузала, эрмектерди бичип алыгар. Глаголдор жүзүн кожулталар алынат па, жок по?

1. Почтальон пиcьмo (эжел). 2. Карануй түн (жир). 3. Самолёт (уч). 4. Жаланда койон (манта). 5. Туранын жанында кайын (өс). 6. Жаанак балдарга чөрчөк (куучында). 7. Удабас жилек (быш). 8. Чанкыр көлдин жаказында пионерлердин олы (күй). 9. Адам газетке (бичит). 10. Аяс күн (тур). 11. Бистин Советский Черүбистин ийде-күчи качан да (астаба). 12. Ол боёунын сөзинен (жыйба).

358 таскаду. *Жат, тур, отур, жүр* деп глаголдорды озо баштап тургуза өйгө, онын кийининде өткөн өйгө, онын кийининде келер өйгө тургузала, бичип алыгар.

К ө р г ү з ү: *жадыры, жатты,...*

359 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды тургуза өйгө тургузала, статьяны бичип алыгар. Болушчы глаголдорды тургаланыгар.

ДЕРЕВНЕДЕ.

Жайгыда бис сыйынымла экү деревнеде (амыра). Кере түжине ле бис жаланда (ойно), сууга (эжсин). Агаштын ортозына (жилекте). Агаштын ортозына Жучка бисле кожо (бар). Ол бисти эбиреде (манта), куйругыла (булга). Же бис оны сууга эжиндирерге сананганыбыста, ол бистен (кач).

360 таскаду. Глаголдор өткөн өйдө болор эдип, статьяны бичип алыгар.

ЖАСКЫДА АГАШ ОРТОЗЫНДА.

Агаш ортозында кар жадыры. Ол жыраалардын, агаштардын төзинде жажынып жат, онын учун кайылбай жат. Кырада арыш жажарат, агаш дезе бүри жок туры. Же

агаштын ортозында да не ле неме ойгонуп јат. Ондо јүзүн-јүүр кушкаштар көптөйт. Уйазынын јанында чымалылар кыймыражып јат. Айу өрөкөн бойынын ичегенинде анданып јат.

54 §. Бастыра үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар.

361 таскаду. Эрмектерди бичип алала, түней тазылду сөстөрдиг алдыла чийү тартыгар.

1. Тус кижиге де, малга да керектү. 2. Јаанам тусту чай ичерге сүүп јат. 3. Кышкыда бис тузаган огурчын, капуста јип јадыбыс. 4. Көчөни өйинен өткүрө тузабас керек. 5. Балык јакшы тузалган эмтир. 6. Энем эртен капуста тузаар.

362 таскаду. Берилген сөстөр түней тазылду болуп турганын јартап беригер. Онын кийининде бу сөстөрдиг бичип алыгар.

- а) Иш, ишмекчи, ишчи, иштү, иштеер, иштемкей.
- б) Јилек, јилектү, јилектеп (бар), јилектий, јилектеди.
- в) От, отту, оттый, одычак.
- г) Така, такалу, (атты) такала, такалаба.
- д) Сат, саду, садучы, сатпа, садулу.

363 таскаду. Точкалардын ордына үндү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар. Ол үндү буквалардын чын бичилерин јартап айдып беригер.

ЭНИР.

Уз...н күннин учы јууктады. Энир кирди. Јуукта үк...нин үни угулды. Түшт...к таладаг јылу эзин сокты. Јолдын јанындагы төн...ш тынду немедий билдирет. Колхозтын күд...чизи уйларды ту байа айдап әкелди. Не ле неме уйк...га алдырды. Је ул...с уйуктагалак. Олор эмди де узак от...рар.

364 таскаду. Кенитпеген эрмектерди кениделе, бичип алыгар.

1. Буудай бышты. 2. Петя келер. 3. Бозу тайкылды. 4. Санакуш иштейт. 5. Уулчак ичет. 6. Энем жүнды. 7. Ваня баштады. 8. Малчы барар.

365 таскаду. Кениткен эрмектерди кенитпеген эрмектер өдип бичип алыгар.

1. Жай түргөн өтти. 2. Бис колхозто көп иштер бүдүргенибис. 3. Айу жылу ичегенинде уйуктайт. 4. Кичинек бала энезине сүүнди. 5. Карагуй түнде жоткон огурды. 6. Эки неделеге чыгара шуурган токтободы. 7. Володя кайында узак отурды. 8. Мен төртинчи класска көчтим. 9. Агаштарды өткүрө көк тегери көрүнди. 10. Вася суучакты өрө барды. 11. Канал Волганы Москва суула бириктирди.

366 таскаду. Стихти бичип алала, адалгыштардын алдыла чийу тартып, кубулткыжын темдекеп салыгар.

КЫШКЫДА ЭРТЕН ТУРА.

Кече жоткон калаптанып,
Тенгерины туй бүркеген,
Калың булуттарды өткүрө
Бозомтык ай көрүнгөн.
Сен де кунугып отурган.
Бүгүн көрзөн, керек кубулган:
Көк тенгеринын алдында
Күннинг соок чогына
Ак кебибий кар мызылдайт,
Бүр жок агаш карарат,
Кырутыган чиби жажарат,
Тошты өткүрө суу суркурайт.

А. Пушкин.

367 таскаду. Келдилер, тажыдылар, жардылар, сугардылар, жуунаттылар, жундылар деп глаголдорды тузаланып, куучынды жетире бичип алыгар.

ПИОНЕРЛЕР БОЛУШТЫ.

Костянын адазы фронтко жүре берди. Костянын энези јада калды. Уулчак жааназыла эку артты. Жаанак ла уулчак керегинде пионерлер кичееп турар болды. Олор...

368 таскаду. Табышкактарды мындый темалар аайынча бичип алыгар: ар-бүткенде өдүп турган керектер, өзүмдер, тындулар.

1. Отко күйбес, сууга чөнгбөс. 2. Жадып, жадып, жадала, суу жаар мантады. 3. Жайы-кыжыла жангыс өңдү. 4. Колы да жок, көзи де жок, жураарга десе билер. 5. Көзнөктөн көзнөккө алтын ийик. 6. Кызыл пөтүк чеденди кырлап мантайт. 7. Казыктын жанында алтын баш. 7. Ончолоры мени сакып, сурап турат, көрүнип келзем—жажынып турат. 9. Чек-чек базытту, чекпен сары өдүктү. 10. Көк талайла ак кастар жүзүп баргылайт. 11. Нези де оорыбайт, же жаантайын онтойт. 12. Агаптын бажында өргө туры, ол өргөдө кожончы отуры. 13. Ан эмес, же улып жат.

Табышкактарды табарына керектүсөстөр: тош, кар, чиби, соок, куннин чогы, от, кункузук, жанмыр, элик, тенгери ле булуттар, чочко, баарчык, салкын.

369 таскаду. Стихти бичип алала, адалгыштардын алдыла чийу тартыгар, адалгыштар кандый тоодо, кандый кубулткышта турганын айдып беригер.

ЗЕНИТЧИКТЕР.

Самолёттын
табыжы угулат.
Бистин тенгери де,
өрө бийикте,

булуттар ортодо,
карагуй жерде
кем де жүрет.
Же карагуй түндерде

таннаң танга јетире
јуучыл фонарьлар
тегерини јарыдат.
Самолётты јарытса,
пилот
учуп болбойт.
Пушкалар оосторын

табышка удур
јерден көдүрет.
Оштү болзо—
Түжүре аттырар!
Бистин болзо—
Көндүре барар!

С. Михалков.

370 таскаду. „Јас келди“ деп бажалыкту сочинение бичигер. Сочинениеде куннин зайы керегинде, агаштар керегинде (тал, кайың, јодро); јаландар, бүктер керегинде, куш-каштар керегинде (баарчыктар, уренчилер, томурткалар); курт-конгыстар керегинде (адарулар, чымалылар); колхозтогы јаскы иш керегинде айдылзын.

371 таскаду. Статьяны кычырала, јарталгыштар шуўлте аайыпча кандый адалгыштарла көлбулу болуп турганын айдып беригер; онын кийининде оорды ол адалгыштарла кожо бичип алыгар.

МЫНДА СТАЛИН ЧЫККАН.

Эски шибени эбиреде койу өлөн өзөт. Шибеден бийик көк туулар ла туулардын карлу баштары көрүнөт. Шибеден төмөн—кичинең город. Туралардын кызыл жабынтылары, күрен өндү јер, јажыл садтар, боромтык суулар, јебрен шибе—Горинин бүдүми ондый.

Мен бу кеен јерди тын жүрексип ајыктап турдым. Мында бистин башчыбыс ла үредүчибис нөкөр Сталин чыккан.

372 таскаду. Скобкалардагы адалгыштардан предметте кандый бир неме барын көргүзип турган кожултаардын болушыла јарталгыштар бүдүреле, әрмектерди бичип алыгар.

1. (Көбүк) көк талай толкуланып чыкты. 2. (Кулун) беени адам кажаганга кидирди. 3. Бийик тууларды ажыра (канат) куштардан түрген баргылайт. 4. (Иш) кижии качан да кунукпас. 5. Столдын үстинде јараш

(сан) бычак јатты. 6. Чемал јуртта (кын) таштар көп. 7. Энем (черет) кадканы таскактын алдына тургузып салды. 8. (Чык) јерге отурбагар. 9. Адам меге (кулак) бөрүк садып берди. 10. (Јаңмыр) јай мешкеге бай.

373 таскаду. Берилген адалгыштардын ла јарталгыштардын болужыла эрмектер саванып алала, бичип алыгар.

Коркушту салкын, көк тенери, быјыраш кайын, барбак мөш, чирик јадык, ару суу, кышкы кийим, корчок тал, күски јол, састу јер.

374 таскаду. Берилген план аайынча куучын бичип алыгар.

1) Балдар кузуктап барарга шыйдынганы. 2) Јышка барар јолдо. 3) Јышта (мөштөр, тобогелор, јилек, тийин). 4) Тенери булутанды. 5) Салкын, агаштардын шуулаганы, күкүрт. 6. Капшай ла айылга!

375 таскаду. „Тош түшкени“ деп куучынды кычырала, керек кайда, качан болгонун айдып беригер.

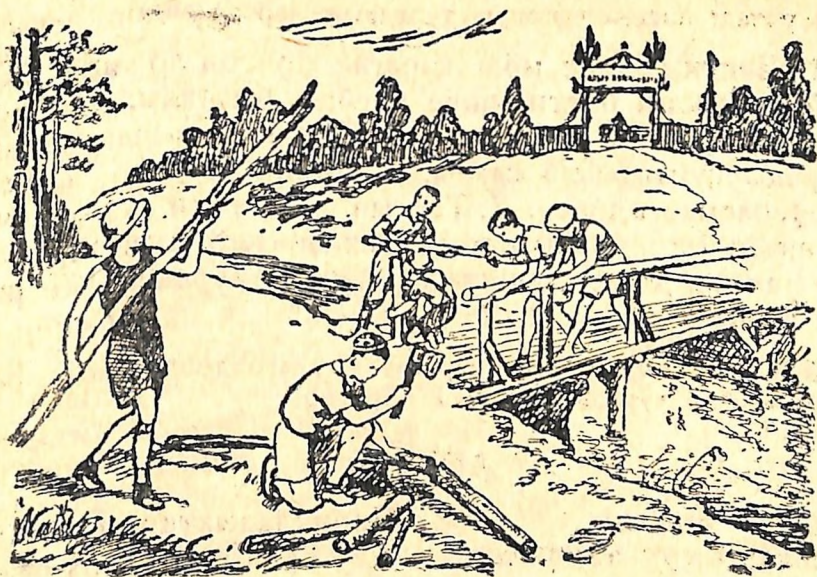
Куучыннан глаголдорды көргүзип береле, кажы ла глаголдын ойин, јүзүвин ле тоозын айдып беригер.

ТОШ ТҮШКЕНИ.

Мен коркушту табыштан ойгондым. Мен тышкары чыктым. Бис суунун јаказында јуртадыбыс. Мен суу јаар көрдим. Сууны чек таныбадым. Суу торт ло кайнап туры. Тоштор бирүзи бирүзине табарып турылар, өрө көдүрилип, сууга чөнүп турылар.

Турадан таадам чыкты, кармактар алды. Мен оны ээчий јүгүрдим. Таадам суу јаар барды, кармактарын тургусты. Јаан удабай онын алгыйында бир чортон ло торт чараган болды.

376 таскаду. Берилген јурук не керегинде куучывдайт? Пионерлердин ончо действиелерин тоолойло, бичип алыгар.

377 таскаду. Статъяны кычырыгар. Слер бойыгардын је-
ригерди јакшы билеригер бе? Статъяны бичип алала, экинчи
јүзүнде турган глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

БОЙЫНГНЫН ТӨРӨЛИНГИ ДИ ЈАКШЫ БИЛ.

Сенин улу ороонунг—ийле-күчтү Советский Союз—
сенин тураннын эжигиненг ала башталат.

Сенин городын эмезе јуртын качан тözөлгөнин
сен билеринг бе?

Городынды эмезе јуртынды эбиреде јаткан јерде
сен аспазын ба?

Јууктагы агаштын ортозында өзүп турган агаш-
тарды ла чечектерди адап береринг бе?

Ол агаштын ортозындагы куштарды үнинен та-
ныырын ба?

Сенин јаткан јеринде кандый өзүмдер кижиге ту-
залу, кандыйлары јеткерлү, билеринг бе?

Сенин билип алганын бойына да, ороонына да
јаан туза јетирер.

378 таскаду. Керектү јерлерге запятойлор тургузып, эр-
мектерди бичип алыгар. Мында әрмектин кандый член-

дери укташ члендер болуп турганын жартап айдып беригер.

1. Бистин жерде мөш карагай жойгон ло чиби озот.
2. Улу Сталин бисти ишке женүге баштады. 3. Паро-
ходтор керептер күүлешти атанды. 4. Кызычак эчкини
азырады сугарды ла саады. 6. Бийик туралар күрлер
ээн жерлерде эдилер. 7. Талдын кайыныннн жажыл чи-
бининн жаш корболоры ондо өскилейт. 8. Агаштар көл-
дөр талайлар ла агын суулар жерди сүрекей кеерке-
дип турылар.

379 таскаду. Стихти кычырала, глаголдорды таап, оло-
р кандый өйдө турганын айдып беригер.

АПРЕЛЬ.

Апрель, апрель!
Тышкары суу тамчылайт.
Жолдордо түүнгилер,
Жаландарла суучактар
аккылайт.

Чирик жадыктарды көндүрө
Айу өрөкөн чугулду базар.
Эртен тура жаскы күнде
Кушкаштар кожонын
баштады.

Кышкы сооктын кийининде Кары кайылган меес жерде
Чымалылар удабай чыгар. Ак чечектер жайылды.

Деревниинг оромунда.

380 таскаду. 138 страницадагы журукты айкап көригер. Журуктагы предметтердин действилерин көргүзип турган сөстөрдү адап беригер. Ол сөстөрдү тургуза ойгө тургузала, бичип алыгар.

381 таскаду. Скобкалардагы жүзүнниң солумаларын шүүлте аайынча өскөртип, эрмектерди бичип алыгар.

1. (Сен) карындажың школдо үренет пе? 2. Ваня (мен) бир жаш жаан. 3. (Бис) орооныбыста тоолоп болбос жөөжө бар. 4. (Слер) жерде кандый жилектер барын слер билеригер бе? 5. Жегү аларга шведтер умзанат, (бис) базарга албаданат. 6. Түжүмниң учы жок кожонгы, (сен) эзеним жетиредим. 7. (Сен), төрөл жеримнең, мен бир де күнге айрылбазым. 8. Кандый ла керекте, кайда да болзо, Ленин (бис) кожо.

382 таскаду. 381 таскадудагыдый ок жакылга берилген.

1. (Бис) ырысту балдарды жер үстинең таппазыгар. 2. Алтайда камду деп аң бар. (Ол) терези сүрекей баалу. 3. Жорыкчылар жакшылажала, айылдан чыктылар. (Мен) адам (олор) деревнениң учына жетире үйдешти. 4. Колхозтын председатели жалаңга барды. Макыш (ол) кожо барды. 5. (Слер) ле (бис) тартарга белең паровозты завод эдет. 6. Балдарды мен эмдеерим, (олор) туза жетирерим! 7. Нөкөрим (мен) бойынын айылына кычырды.

383 таскаду. Стихти кычырала, карарта базылган глаголдор кандый ойдө турганын айдып беригер.

СООКТОР БАШТАЛДЫ.

Жаан сооктор башталды,
Жалаңдарда кар мызылдайт.

Сууны бүркеген жаңы тош
Сүреен жараш суркурайт.
Каткычы. омок уулчактар,
Конёк кийип, жыңылайт.
Кызыл бутту жаан кас

Суула жүзөргө сананды,
Тошко чебер базып ийеле,
Туруп болбой, тайкылды.
Баштапкы кар араай себилет,
Айланыжып, жерге түжет.

А. П у ш к и н.

384 таскаду. Агаштын ортозында слерле болгон кандый бир жылбилу учурал керегинде куучындап беригер. Куучыныгарда өткөн ойдин глаголдорын тузалавыгар.

Куучынга керектү план: Уйкудан качан турдыгар? Кандый предметтер алып жүрдигер? Кемле кожо бардыгар? Кандый жолло бардыгар (жалаңла, бүкле, сууны кечире, теерменнинг жаныла)? Агаштын ортозында нени эттигер? Нени көрдигер эмесе нени тудуп алдыгар (койонды, көрүкти, тийинди)? Качан жанып келдигер? Агаштын ортозынан нени экелдигер?

385 таскаду. Стихти кычырала, озо баштап адалгыштарды, онын кийининде жарталгыштарды, адакы учында, глаголдорды бичип алыгар.

ЛЕНИННИНГ МААНЫЗЫ.

Кремльдинг жанында таш мавзолейде
Ленин башчыбыс кыймык жок жадат,
Телекейдинг үстинде таң жарыгандый
Онын маанызы жайылат.
Лениннинг жендирбес маанызы
Кезикте сүреен жаан да болор,
Пионерлердинг мойынында
Кызыл галстук та болуп оролор.

С. М а р ш а к.

386 таскаду. Иш керегинде айдылган кеп сөстөрди бичип алыгар; олардын учурин айдып беригер; адалгыштардын алдыла жагыс чийу, глаголдордын алдыла эки чийу тартыгар.

1. Иш азырайт, жалку үрейт. 2. Эрчимдү иш ырыс

жетирер. 3. Иштемкей кижн качан да тегин отурбас.
4. Агын сууны салла кечер, ас улус јӧплӧ иштеер.
5. Ӗмӧлӧ иш ӧчпӧс учурлу. 6. Иш ле кӱӱн кайкам-
чылу тӱжӱм берет. 7. Бойын ӱрен, улусты ӱрет.
8. Иштенер, иштенер, иштенер керек—качан да тӱ-
генбес јӧӧжӧ онон болор.

387 *таскаду*. Стихти кычырыгар. Стихтен адалгыштарды,
јарталгыштарды ла глаголдорды кӧргӱзин беригер.

РОССИЯ КЕРЕГИНДЕ КОЖОН.

Телкем чӧлдӧрди, бийик тууларды,
Терен талайлардын, кӧлдӧрдин сууларын—
Ончозын сен, тӧрӧл Россия,
Бойыннын учы јок јеринге бадырдын.
Карындаштык уктарды, албатылардын билезин
Сен јуудын, ӱргӱлјиге бек эттин,
Калапту, уур јууларда сен
Кӱчинди, магынды, чындынды кӧргӱстин.
Лениннин сӧзинен, јӱрегинен јылыдын,
Сталиннин ойгор кӱӱнинен тыгыдын,
Кызыл чолмонло, Советтердин чолмоныла
Сен, Россия, чактарды јарыттын.

М. И с а к о в с к и й л е А. С у р к о в.

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

	стр.
1 §. Јурук аайынча куучын өткүрери — — — — —	3
2 §. Баштапкы ла экинчи класстарда үрөнгенин катап көрөри —	5
3 §. Сөстөрдүн кубулары — — — — —	20
4 §. Сөстүн төзөгөзү ле сөс кубултачы кожулта — — — — —	21
5 §. Сөс бүдүречи кожулта — — — — —	22
6 §. Түңей тазылду сөстөр — — — — —	25
7 §. Эрин чөйилер үндү табыштар — — — — —	26
8 §. Эрин чөйилер үндү табышту сөстөрдүн чын бичилери — —	27
9 §. Көлбөлү сөстөр — — — — —	29
10 §. Эрмектин ичинде сөстөрдүн колбузы — — — — —	31
11 §. Кеңитпеген эрмек — — — — —	34
12 §. Кеңиткен эрмек — — — — —	38
13 §. Кеңитпеген ле кеңиткен эрмектер керегинде үрөнгенин катап көрөрине керектү таскадулар — — — — —	42
14 §. Эрмектин укташ члендери — — — — —	44
15 §. Адалгыш — — — — —	47
16 §. Письмо бичириин билери — — — — —	53
17 §. Адалгыштардын тоозы — — — — —	54
18 §. Адалгыштардын сурактар аайынча кубулары — — — — —	58
19 §. Кубулткыштар — — — — —	59
20 §. Адалгыш эрмектин ичинде — — — — —	61
21 §. Төзөчи кубулткыш — — — — —	63
22 §. Эңилечи кубулткыш — — — — —	64
23 §. Беречи кубулткыш — — — — —	66
24 §. Көстөчи кубулткыш — — — — —	67
25 §. Өмөлөчи кубулткыш — — — — —	69
26 §. Жерлечи кубулткыш — — — — —	71
27 §. Чыгытту кубулткыш — — — — —	72
28 §. Адалгыштардын кубулткыштары керегинде бастыра үрөнгенин катап көрөрине керектү таскадулар — — — — —	75
29 §. Адалгыштардын кубулары — — — — —	77
30 §. <i>Л, р, й</i> деп үнгүр туйуктарга токтогон адалгыштардын кубулары —	79

31 §.	М, н, ң деп үнгүр туукутарга токтогон адалгыштардын кубулары —	81
32 §.	Тунгак туукутарга токтогон адалгыштардын кубулары —	83
33 §.	Үндү табышта токтогон адалгыштардын кубулары —	86
34 §.	О эмеze ö деп үндү табышту адалгыштардын кубулары —	87
35 §.	Көп тоодо турган адалгыштардын кубулары —	89
36 §.	Алтай тилге орус тил ажыра кирген адалгыштар —	90
37 §.	Адалгыш керегинде бастыра үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар —	94
38 §.	Жарталгыш —	98
39 §.	Жарталгыштар адалгыштардан бүдери —	101
40 §.	Жарталгыштар эрмектин ичинде —	102
41 §.	Жарталгыш керегинде үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар —	103
42 §.	Јүзүннинг солумалары —	106
43 §.	Јүзүндер —	107
44 §.	Јүзүннинг солумаларынын кубулары —	108
45 §.	Јүзүннинг солумалары эрмектин ичинде —	110
46 §.	Глагол —	111
47 §.	Глаголдордын өйлөри —	114
48 §.	Токтодулу глаголдор —	119
49 §.	Глаголдордын тоозы —	121
50 §.	Глагол эрмектин ичинде —	123
51 §.	Глаголдордын јүзүндери —	125
52 §.	Глаголдордын кубулары —	127
53 §.	Глагол керегинде үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар —	129
54 §.	Бастыра үренгенин катап көрөрине керектү таскадулар —	132

Редактор **Н. КУЧИЯК.**
Техн. ред. **С. СУРАЗАКОВ.**
Корректор **С. Куйрукова.**

АН 00714. Сдано в набор 15/XI-51 г.
Подписано к печати 26/XII-51 г.
Объем 9 п. л. Уч. авт. листов 6,55. Уч.
изд. листов 8,5. Тираж 2000. экз.
Зак. 932. Цена 3 руб. переплет 80 коп.

г. Горно-Алтайск, типография
облесполкома.

Баазы 3 салк 80 ак.
Цена руб. коп.

Н. Н. СУРАЗАКОВА

ГРАММАТИКА

алтайского языка III кл.
на алтайском языке